

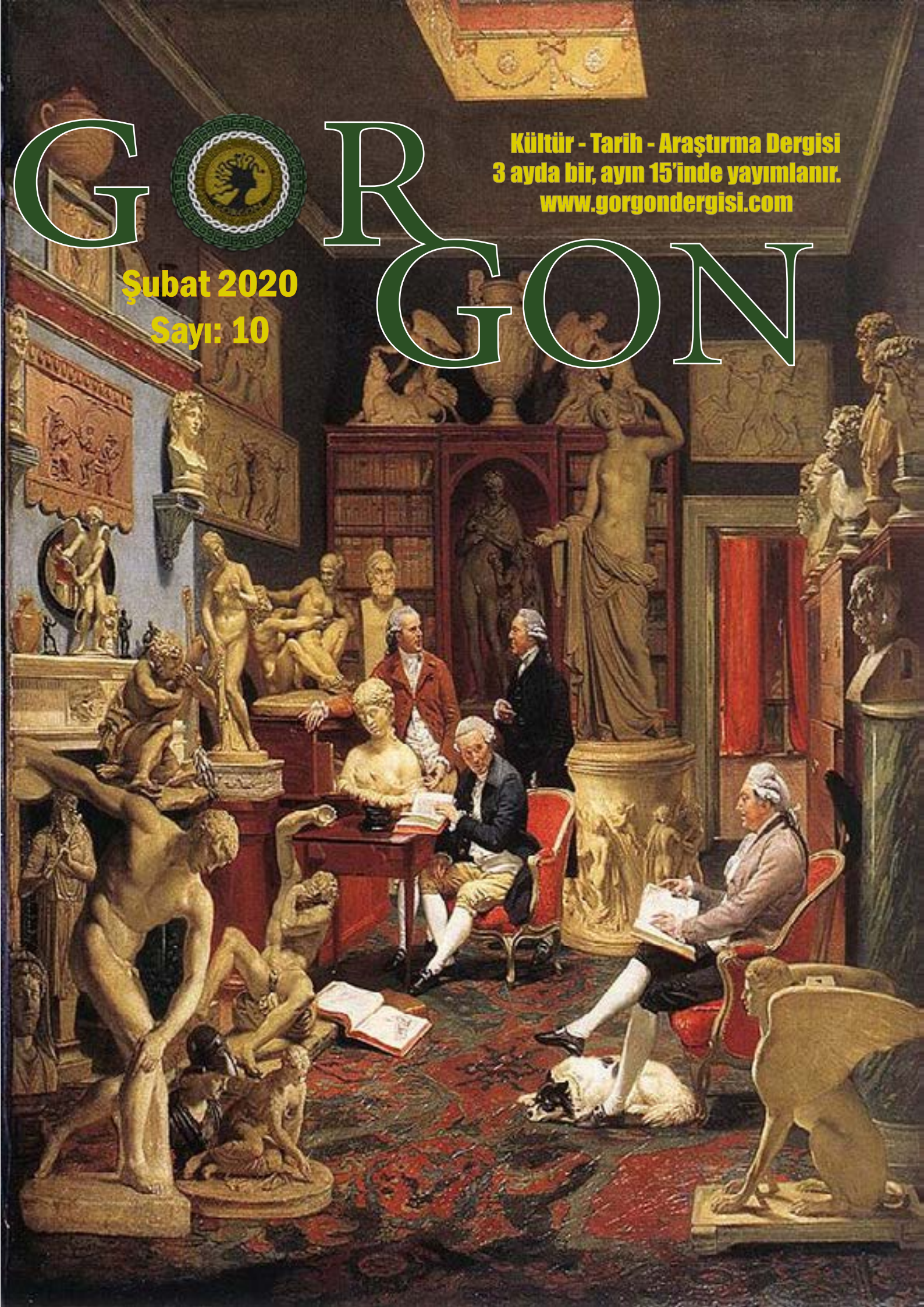
G

R GON

Kültür - Tarih - Araştırma Dergisi
3 ayda bir, ayın 15'inde yayımlanır.
www.gorgondergisi.com

Şubat 2020
Sayı: 10

GORGON

**Genel Yayın Yönetmeni ve
İmtiyaz Sahibi:**
Arman Tekin

Yazı İşleri Sorumlusu:
Martı Esin Şemin

Sayı Editörü:
Arman Tekin

Dergi Tasarımı:
Arman Tekin

Logo Tasarımı:
Burak Sanatçı

Kapak Görselleri:
Johann Zoffany

Charles Townley in his Sculpture
Gallery

Jean-Auguste-Dominique Ingres
La Vicomtesse d'Haussonville

E-Posta:
editor@gorgondergisi.com
gorgondergisi@gmail.com

İnternet Sitesi:
www.gorgondergisi.com

KONUK YAZAR

Antik Kutsal Mekânların Arkeolojisi

5

Dr. William Van Andringa, Çev. Arman Tekin

İNSANLIK TARİHİ

**Mezopotamya'nın
Ölümler Diyarı Mitosları**

19

Kübra Karaköz

**Geç Antik Dönemde
Roma Ordusu ve Barbarlaşma**

38

Hüseyin Hakan Gazioğlu

ARAŞTIRMA

**Tarihsel Gelişimi ve
Herbert Blumer'ın
Yöntemi Bağlamında
Sembolik Etkileşimcilik Kuramı**

54

Martı Esin Şemin

KÜLTÜR

**Mandalorian:
Bir Star Wars Westerni**

73

Utku Baran Ertan

İşgal VI

80

Drake T. Wolfgang

Beçin Kalesi Üzerine Söyleşi

85

Prof. Dr. Kadir Pektaş - Martı Esin Şemin

RESİM BİZE

NE ANLATIYOR?

Resim sanatında antika eşya kullanma modası 18. yüzyılın sonundan itibaren İngiltere’de yoğun olarak görülmeye başlar. Bu merakın kökenine baktığımızda yapılan kazılar ve bu kazılardan çıkan eserleri merak eden gezginlerin Avrupa seyahatleri vardır.

İngiliz Ressam Zoffany’nin bu eserine baktığımızda dönemin çok ünlü bir koleksiyoneri olan Charles Towneley’i görürüz. Towneley’in bu tablodaki diğer dostları ise politikacı Charles Greville, British Museum’un müze hamisi Thomas Astle ve Fransız Pierre d’Hancarville’dir. D’Hancarville’in rokoko stili kıyafetleri yanında, Barok stili koltuklar ve dönemin modasına uygun bir iç dekorasyon olması bize tablonun genelinde hissedilen eklektizmi ifade eder. Bu eser sonrasında British Museum’a bağışlanmıştır.

[Kaynak](#)

Siyasetçi
Xanthippus'un
mezar taşı (aşağıda)

Karşılıklı iki Mithra Heykeli
ve Townley Vazosu

Hadrianus
Villası'ndan
genç adam, at
ve köpek
kabartması

Dionysos Heykeli

Homeros Büstü

Satyr ve Nymphe

Townley
Venüs'ü

Ostia Venüs'ü

Clytie Büstü

Diskobolus

Aşık Kemiği Oyuncusu

Lanuvium Sfenksi

Sunus

Sevgili Gorgonlar;

İlk sayısını 15 Kasım 2017 tarihinde yayımladığımız dergimizin onuncu sayısında sizlerle buluşmak bizim için büyük bir keyif!

Dergimiz, gündelik hayat içinde sığınabildiğimiz ve kendimizi ifade edebildiğimiz bir mecra olmanın yanında büyüyen bir ekip olarak Gorgon Dergisi bir dergiden fazlası; Gorgon Akademi oldu. Birlikte öğrendiğimiz bir yer. Umarız siz de bunu hissedersiniz...

Bu sayımızda, uzun zamandır sürdürdüğümüz “Konuk Yazar” bölümümüz kaldığı yerden devam ediyor... Paris Araştırma Üniversitesi Tarih ve Dil Bilimleri bölümü hocalarından Dr. William Van Andringa “Antik Kutsal Mekânların Arkeolojisi” yazısı ile bize konuk oldu. Yazısını bizimle paylaşıp çevirmemize izin veren değerli hocamıza teşekkür ederiz.

“İnsanlık Tarihi” bölümünde iki yazımız var. Gizemini her zaman koruyan Mezopotamya coğrafyası ile yine aynı derecede gizemli olan ölüm kavramını bir araya getiren bir yazıya; Kübra Karaköz’ün “Mezopotamya’nın Ölüler Diyarı Mitosları” yazısına yer verdik. Bu bölümü Hüseyin Hakan Gazioğlu’nun “Geç Antik Dönemde Roma Ordusu ve Barbarlaşma” yazısıyla devam ettirdik.

“Araştırma” bölümünde sosyoloji alanına değinelim istedik. Martı Esin Şemin “Tarihsel Gelişimi ve Herbert Blumer’ın Yöntemi Bağlamında Sembolik Etkileşimcilik Kuramı” yazısı ile bizi aydınlattı.

“Kültür” bölümüne geldiğimizde ilk olarak Utku Baran Ertan güzel bir inceleme ile; “Mandalorian: Bir Star Wars Western’i” yazısıyla karşınıza çıkıyor. İkinci olarak dergimizin kurulduğu günden bu yana devam eden Bilimkurgu serimiz “İşgal” ile yeniden devam ettik. Son olarak ise bir önceki sayılarımızda da yaptığımız söyleşilere yenisi ekledik. İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sanat Tarihi Bölüm Başkanı Prof. Dr. Kadir Pektaş başkanlığında yürütülen “Beçin Kalesi Kazısı” üzerine bir söyleşi yaptık. Kendisine bu keyifli söyleşi için şükranlarımızı sunuyoruz.

Öncelikle bu sayıda yer alan tüm yazarlarımıza, bu sayıda emeği geçen çok değerli yayın kurulu üyelerimize ve kurulduğumuz günden bu yana bizi yalnız bırakmayan, bizi okuyan ve bize yazarak mutlu eden tüm Gorgonlara teşekkür ediyoruz.

GOR
GON

ANTİK KUTSAL MEKÂNLARIN ARKEOLOJİSİ

Yazar: William Van Andringa ¹

Çevirmen: Arman Tekin

Antik dinlerin araştırılması için “yaşamış din” kavramı kullanıldığında kutsal mekânların arkeolojisi şüphesiz merkezi bir yerdedir. Kült alanları, aslında dinî deneyimler ve kutsallık ile ilişkili kontrollü etkileşimler için uygun yapıda olan toplumlar tarafından tanımlanmış ve biçimlendirilmiştir. Bu bağlamda kazılardan elde edilen arkeolojik veriyi kullanmadan ve çok sayıda dağınık buluntu parçalarını sorgulamadan önce, antik kült alanlarında yapılan arkeolojik araştırmaların ne tür bulgular verdiğini bilmemiz gerekir. Kutsal mekânlar hakkında yapılan hem güncel hem de eski yayınları incelediğimizde bu soruya basit bir cevap vermemizi sağlamaktadır: çok ve aynı zamanda çok az. “Çok az” çünkü kazı koşulları veya arkeolojik tabakaların korunma durumu ne olursa olsun, kutsal mekânlardaki ziyaretçilerin alışkanlıklarını, dinî bir törenin ayrıntılı kurgusunu ve bir kültün ne anlam ifade ettiğini (ayın yapan bir toplum için her kültün belirli bir anlamı ve kendine özgü bir kimliği vardır) bir tapınaktan arta kalan altar, çömlek veya kemiklerin nadir bulgularından anlamak güç olacaktır. Üstelik birçok durumda tapınağın hangi tanrı için yapıldığını ve bir topluluğun kullandığı kutsal mekân, kasaba, okul, köy, aile veya mahalle hakkında bilgi veren yazılı hiçbir metni bilmiyoruz. Bu sadece Antikiteye özgü değildir. Arkeoloji, özellikle de küçük olan ya da olmayan toplumların yazılı kaynaklarla belgelenmemiş olması nedeniyle bize sembolik ve doğaüstü alanlardaki dinî pratiklere dair doğrudan bir bağlantı vermemektedir.

Bununla birlikte kutsal mekânların arkeolojisi, dinî karakter gösterdiği (anıt-sal yapılardan kurban ayinlerine ve yemek ziyafetlerinin artıklarına kadar uzanan) kesin kanıtlarla çok iyi tanımlandığı ve kabul gören yöntemlerle uyum gösterdiği takdirde her geçen gün antik dinlere dair sahip olduğumuz bilgiyi arttırabilmektedir. Sonuçların niteliği dinî pratiklerin ve kült alanlarının yeniden kurgulanmasına ve en önemlisi de sayısı giderek artan uzmanların katkıları ile yapılan arazi etüdüne ve interdisipliner özellikteki

1. Dr. William Van Andringa, Université Paris Sciences et Lettres, École Pratique des Hautes Études, Section des Sciences Historiques et Philologiques

analizlerin niteliğine bağlıdır. Bugün modern arkeolojiye (seramoloji, zooarkeoloji, karpoloji, antropoloji, pedoloji vb.) uygulanan stratigrafik arkeolojinin ve bilimlerin gelişmesi, kült pratiklerinden ele geçen bulgular üzerinde yapabileceğimiz gözlemlerin kapsamını genişleten sonuçlara yol açmakta ve bu önemli sonuçlar antik dinlerin tarihine dayanan yorumsal bağlama dâhil edilmektedir (Van Andringa vd., 2013a; 2013b). Bu tür bir araştırma kutsal mekânlara mimarisinden çok daha geniş bir anlam vermiştir. Çünkü tapınaklar kendi mimarilerinin ötesinde, bazen de bir kült alanı herhangi bir mimari yapıya; alanın organizasyonuna ve sınırlarına, alandaki kült eşyalarına hatta duruma göre her topluluğun kendi tanrısı için inşa ettiği belirli bir dinî anlatım olarak ifade edilen kurbanın tedavisine yönelik kalıntılara sahip değildir. Ayinlerin tanımı, gerçekleştikleri alanda inşa edilen belirli bir yapıyla başlamaz mı? Akdeniz'in çevresindeki her yerde kazısı az veya çok yapılan binlerce kült alanı içindeki mekân ve eşyaları anlamlandırmayı amaçlayan bu tarz bir görüş, makalenin çeşitli kısımlarında yer alan arkeolojik soruları beraberinde getirmektedir. Mimari, heykeltaş, süsleme ve yerel mitlerle ilgili detaylara yönelmeden önce kutsal bir alanın özgün tarihine; kuruluşu, evrimi ve terk edilişi olarak üç aşamada değinilecektir. Son olarak ise kutsal mekânlardaki faaliyetler ele alınacaktır (Figür 2.1.)

Figür 2.1. Kazı yapma ve tasniflendirme: arkeolojik materyal üzerinden dini deneyimlerin yeniden oluşturulması

Kült Alanlarının Yapılışı ve Toplumsal Bağlamı

Kutsal bir mekân ne zaman yapıldı? Bu yapının tarihi kurucu topluluğun belirgin bir siyasi gelişimi ile ilişkili midir? Yunanistan'daki kutsal mekânların yapılışı ile Yunan şehir devletinin ortaya çıkışı arasındaki yakın benzerlik hemen akla Eretria ve diğer kült alanlarını getirmektedir (De Polignac, 1995). Bazı Kelt bölgelerinde yakın zamanda keşfedilen gelişmeler çok iyi bilinmemektedir. Bellovaciler tarafından MÖ 3. yüzyılda Kuzey Galya Gournaysur Aronde'da yapılmış olan kamusal bir kült alanı küçük Kelt devletlerindeki belirleyici bir siyasi gelişimin üstüne gelmektedir (Brunaux, 1988). Toplumun inşasında açıkça rol oynayan binlerce büyükbaş hayvana ait kemik parçaları, kutsal mekânın sınırları içerisindeki toplu adakların yapıldığı açmalarda ele geçmiştir. Corent'teki Arvernes kasabasında, MÖ 2. yüzyıla ait ortak ziyafet ve kurbanlık alanları ahşaptan büyük bir çitle çevrilmiştir. Aynı şekilde kült alanlarının yapılışı kendi tasarımı içinde tamamen orijinal sosyal değişimin bir çeşit formuna işaret etmektedir (Poux ve Demierre, baskıda). Seremoniler sırasında büyük ölçüdeki İtalyan şarap tüketimi -kutsal alanın zeminine yayılmış binlerce İtalyan amphorası ile kanıtlanmış- yerel seçkinlerce Arvernes tanrılarının şerefine düzenlenen yeni bir toplumsal törene geçiş olarak açıklanabilir. Bu koşullar altında şüphe yok ki yerel tanrı büyük ölçüde şarapla onurlandırılmıştır; bu olay vesilesiyle kendine özgü bir mimari çerçeveye yeni bir kimlik kazanmıştır.

Koruyucu tanrılar için yapılan mekânların yer seçimi hakkında ne söyleyebiliriz? Kutsal alanlar bazen doğal nitelikte bir yerin (su kaynağı, göl, mostra, mağara, vb.) yakınına yapılırdı. Aslında, en azından Yunan ve Roma dünyasında, iki tür kutsal mekânın varlığını biliyoruz: tanrının doğal bir yerde yaşadığı kutsal mekânlar ve insanlar tarafından belirli kurallar gözetilerek inşa edilmiş kutsal mekânlar. Birçok örnekte doğal nitelikte kutsal mekânların tapınak formu veya dinî eşyaları olduğu gibi Roma konuk evlerine benzer biçimde misafirlerin ağırlandığı yapılara da sahiptir. Plinius'un aktardığına göre meşhur Clitumnus baharı şiiri, Roma döneminden bu yana varlığını sürdüren kutsal bir mekânın en güzel betimlemelerinden biridir (Plinius, Mektuplar 8.8.5-6; aşağıya bakınız). Aulerci Cenomanilere ait olan Galia Lugdunensis bölgesindeki Vindunum (Le Mans) kasabasının dışında yapılan kazıda kutsal bir gölün kalıntıları ortaya çıkarılmıştır. Kumlarla çevrili gölet içinde şüphesiz nehir tanrısının heykelinin dikildiği bir mabet vardı. Üç asır boyunca kasaba yakınında yaşayanlar kutsal olan bu göle bozuk para, yüzük, toka ve (üzerinde yazı olan?) kırılmış kurşun levhalar atmışlardı (Chevet vd., baskıda). Bu ritüel bize Clitumnus'ta ilkbahar mevsiminde atılan ve

Plinius'a göre suyun dibinde parlayan bozuk paraları hatırlatmaktadır.

Çok tanrılı dinlerde, yerleşim bölgeleri kadar -kırsal ya da kasaba fark etmeksizin- tapınak bulunmaktadır. Yunan ve Roma şehirlerinin sınırlarında bulunan kült alanlarını saymak yerine, çoğunlukla yerel mitolojinin bir vitrini yani Yunan şehir devletlerinin kültürel mirası olan birçok kutsal mekânı keşfetmemizi sağlayan Pausanias'ın kitaplarına bakmak zorunda kaldık. Dinî coğrafyanın kökeni ve gelişimini göz önüne aldığımızda Kuzey Galya'da bulunan Nesle bölgesinin yakınındaki Viromandui (Gallia Belgica) şehrinde bulunan ve Apolla Vatumarus'a adanan tapınak örneğinde olduğu gibi yer tercihi ile yerel tanrının geçmişte o bölgede oturmasının her zaman bağlantılı olmadığını kabul etmemiz gerekir. Bu durumda Gallik ismi kültün Roma öncesi bir kökenini açığa çıkarmaz; kazılar Roma döneminde tapınakların MÖ 1. yüzyılda yapılmış olduğunu ve ismin belirli bir dine özgü bir tanrının gücünü belirterek yerel bir vasıftan fazlası olmadığını göstermektedir. Nesleli Apollon, aslında bir kuyu shaftı yakınında ahşaptan anatomik bir adak sunusunda gösterildiği gibi Asclepius Apollon'un oğludur (Cocu vd., 2013).

Şehirde kült alanları tıpkı her ev, dükkân, mahalle veya kavşak kadar yaygındı. Atina'daki Agora'da kült alanlarının ve kamusal anıtların bir arada olması, şehirdeki tanrısal etkilerin ve siyasi amaçların iyi bir örneğidir. Pompei'de bir düzineden fazla olan kutsal mekânlar, şehrin halka açık forum ve tiyatro gibi alanlarına yapılar kazandırmıştır (Van Andringa, 2009). Yunan ve Roma bağlamında, kamusal bir mekânın bulunduğu yerin, şehrin ve vatandaşlarının kurucusu veya vakfedeni tarafından değil, topluluk tarafından kült statüsünde tanımlandığını hatırlamalıyız. Roma'da bunun ayrımı Antik dönem üzerine çalışanlar tarafından (pro populo) bir millet adına yapılan kültler ve pro singulis hominibus, familiis, gentibus, bireyler, aileler ve klanlar tarafından yapılan özel kültlerdir (Festus p. 284, 18-21 Lindsay).

Pompei'deki Fortuna Augusta tapınağında olduğu gibi yapının bağlamı o günün siyasi durumu ile önemli derecede ilişkilidir. Peripteros görünümlü (birbirine eşit uzaklıktaki sütunlarla cellanın arka duvarlarının çevrelendiği sütunlu bir giriş) Korint tapınağı, yerel aristokrasinin seçkin bir üyesi olan Marcus Tullius tarafından son on yıllık zaman diliminde Forum'un kuzeyindeki önemli bir kavşak üzerine mermerden yapılmıştır. Buradaki sokağı köprü gibi birbirine bağlayan dört kenarlı kemer, yerel aristokrasinin başka bir üyesi olan Marcus Holconius Rufus tarafından -aynı şekilde muhtemelen kendisinin de içinde yer aldığı heykeller dizisinin bulunduğu hayırsever anıtı da- aynı zamanlarda yapılmıştır. Bu örneklerden de görüldüğü üzere Augustus dönemindeki kültlerin yapılışı iki koşula bağlıdır: kişisel strateji ve

aristokratik rekabet. Bu davranışlar Roma'daki siyasi değişimlerin doğrudan bir sonucu olarak anlaşılmalıdır. Kültün konumunun tercihinine yönelik temel sorular kült alanları ve bu alanlardaki organizasyonun tasvir edilmesi ve topluluğun düzenlediği kültün tanımlanması için önem arz eden arkeolojik kontekstin dikkatli bir şekilde araştırılmasına bağlıdır (Figür 2.2).

Figür 2.2. Pompei'deki Fortuna Augusta Tapınağı: Augustus Dönemi'nin siyasi durumu ile güçlü bir bağlantı sunan yapı konteksti

Kült Alanlarının Evrimi: Eşya, Restorasyon ve Kült Değişimleri

Yapılan en son kazılar, kült alanlarındaki evreleri (bazen on ila yirmi yıllık bir süre içerisinde kutsal bir mekânın dönüşümünü) detaylı olarak izlememizi mümkün hâle getirerek saptayabilir. İlk olarak kült alanlarındaki devamlılık konusu duruma göre tartışılmalıdır. Kült alanları gelenek abideleri olmaktan ziyade toplulukların tarihini ve bu toplulukların kendileriyle birlikte günümüze ulaşmamış büyük değişimlerini gösteren anıtlardır. Buna karşın iki üst üste gelmiş kült alanının izleri, bir kültün kusursuz devamlılığını kendi kendine kanıtlamaz; biliyoruz ki gelenek devamlı olarak yeniden yapılır ve şekillendirilir. Gallia Aquitania bölgesindeki Aveni Corent'inde gerek dayanıksız malzemelerden apsidal temel üzerine yapılmış gerekse taşrada halka açık, şarabın bolca akıtıldığı şölen alanı ile çevirili olan bir alana dikilmiş Yunan tapınağı olsun öncelikle keşfedilen yapıların doğası hakkında düşünmek gerekir. Kült alanları aslında devamlı dönüşümlere bağlıdır; kutsal mekânlardaki ritüellerin ve sürekli ziyaretçilerin sayısındaki değişimlerin yeniden ta-

nımlanması ile belirli bir şekilde bu dinî pratiklerin, yeniden yazım evrimini düşündüğümüz an bu durum mantıklı hâle gelmektedir. Yunanistan'da Eret-ria'daki Apollo Daphnephoros Tapınağı kült ayınlarındaki değişimlerle doğrudan bağlantılı olabilecek değişimlerle birlikte etkileyici bir uzun ömürlüğe sahiptir. Roma şehrindeki eyaletler için şehir devletleri merkezli kentleşmiş kasabaların, yerel toplulukların ve kült alanlarının organizasyon üzerinde doğrudan etkiye sahip Roma modeline bağlı olarak gelişim gösterdiği kabul edilmektedir. Bu dönüşümler kuşkusuz evrensel bir kuralı gözetmemektedir. Galya eyaletlerindeki kutsal mekân yapıları içinde görülen aşırı derecede farklılıklar bunu kanıtlar niteliktedir. Roma İmparatorluğu eyaletlerinde yerleşim özelinde çeşitli tarihlerde -Cladius dönemi ile MÖ 1. yüzyılın sonları arasında diyebiliriz- kült alanlarının anıtsallaştırılması ve sonrasında kutsal mekânların, halka açık kült pratiklerinin belirli bir bağlam içinde yer aldığı, şehrin düzenlenmiş alanında esas bileşenler olarak düşünülmesi şüphesiz önemli bir aşamaydı.

Diğer önemli bir soru ise tapınak ve çevresinin restorasyonu ve genişletilmesinin değerlendirilmesi ile ilgilidir. Restorasyonlar sadece anıtların aşınmasının durması için mi yapılmıştı? Yoksa kutsal bir mekânın yeniden kullanılmasını bir topluluğun ya da kültürün evrimi içerisinde belirleyici bir müdahale olarak mı anlamamız gerekir? Pompei'de, şehre çok yakın bir yerde, MÖ 3. yüzyılda Dionysos/Loufir'a adanmış dor düzende bir tapınak inşa edilmiştir. İmparatorluk döneminde küçük bir katılımın olmasından sonra bu yerleşimin yeniden kullanımı, yapının basit bir restorasyonundan ibaret değildi; çok yönlü değişiklikler yapılması pronaosun sıra sütunları taş duvarlar ve tapınağın ön kısmındaki iki ziyafet odasına yakın olması, kutsal mekân içinde bir kült ayini olan thiasos'a göre yapılmasını beraberinde getirmiştir. Pompei'deki Fortuna Augusta Tapınağı'nda gördüğümüz üzere aristokratik bir çekişme içerisinde bir tapınağın güzelleştirilmesi göze çarpan bir saygıyla başlamış olabilir. Bir kült alanının ek özelliklerinin (altar, tiyatro, hamam, vb.) birleştirilmesiyle genişlemesi aynı zamanda dinî deneyimlerin kaçınılmaz bir şekilde güçlendiği bir kültürün zenginleşmesi anlamına da gelebilmektedir. Delos'ta ise MÖ 3. yüzyılda bir tiyatroya adını veren Apollon'un kutsal şehri, beyaz mermerden büyük kaya bloklarından yapılan devasa istinat duvarı ile çevrelenmiştir. Latium şehrindeki Palestrina-Praeneste'de MÖ 2. yüzyılın sonlarında Fortuna Primigenia Tapınağı'nın olağanüstü anıtsallaştırılması ile en az iki asırlık yerleşim tamamen dönüşüme uğramıştır. Bu tarz bir müdahale hem yerleşimi hem de kültürün özelliklerini kendi içinde değiştirmiştir. Nadir de olsa yazılı kaynaklar bir kültürün evrimini çalışmamıza ve kült alanlardaki değişimi destekler nitelikteki değerli kanıtları anlamamı-

za ve yorumlamamıza olanak tanımaktadır.

Kutsal Mekânların Yıkımı ve Terk Edilmesi: Tanrıların Sonu

Yazılı kaynaklar bazen kültlerin kullanım dışı olmasıyla alakalı olarak bizi bilgilendirmektedir. En azından Augustus'a göre daha önce inanmak istediği şekilde düzenlenmiş olan belirgin kültler bir süre sonra artık onurlandırılmamıştı. Bunun yanında kaynaklar bu hususta sessizliğini korusa da arkeoloji kutsal mekânların bitişi hakkında bize detaylı bir bilgi sunmaktadır. Öyle ki bu antik kültlerin tarihi içerisinde yeni bir bölüm olarak ne olacağı ile karşımızda çıkar. Yakın zamanlarda yapılan kazılar bazı kentlerdeki büyük kutsal mekânların, Hristiyanlığın Kostantin zamanında resmi olarak başlamasından önce yıkıldığını gösteriyor. Şüphe yok ki fenomenin (belki dinî durumla ilişkili olan bu durumda) tam olarak kavranması için çok erken ancak Gallia Lugdunensis bölgesinde Chartres-Autricum'daki muazzam (200 metre genişliğinde) kemeraltı kompleksinin yıkımı muhtemelen kenarkentteki yerel otoriteler tarafından MÖ 3. yüzyılın ikinci yarısında dikkatli bir planlama ile benzerlik gösteren kutsal bir mekân ile ilişkilendirilmektedir. Aynı fenomene Aulerci Eburovices'deki (Gallia Lugdunensis) büyük Vieil-Evreux kutsal mekânında da rastlanmış; yakın zamandaki arkeolojik araştırmalar taş üstünde taş bırakmayacak türde bir yıkımdan ve belki de dinî özellikte bir kutsallıktan arındırma ritüelinden kanıtlar sunmuştur (Bazin 2013; Guyard, Fontaine ve Bertaudière, 2012). Aynı şekilde MÖ 3. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Avenches ve Rennes'deki bazı kent ve kenarkent tapınaklarının neden yeni şehir duvarının dışında terk edilmeye bırakıldığını açıklayabiliriz. Başka bir yerde coşkulu kurban etme törenleri (kurbanlık ve şölen) MÖ 2. yüzyılın ikinci yarısı gibi belirgin bir zamanda yakın yerdeki bir kırevinin insanları ile kuvvetle muhtemel bir bağlantısı olan kırsal bir kült alanına ışık tutmaktadır. Öyle bile olsa imparatorluk döneminin başlangıcından beri korunmuş bir kült alanı MÖ 3. yüzyılda terk edilmiştir. Unutmamalıdır ki, Plinius'un Ceres Tapınağı örneği ile belirtildiği gibi kendisinin yaşadığı, yerel bir güç tarafından yönetilen şehrin sınırlarına büyük oranda kült alanları yapılmıştır:

“Haruspisklerin önerileri gereğince kendi mülkü içinde bulunan Ceres tapınağını onarmak ve genişletmek istiyorum. Yılın belli dönemlerinde akına uğradığı düşünülürse sadece çok eski değil aynı zamanda küçüktür. 13 Eylül'de ülkenin dört bir yanında gelen sayısız insan burada toplanmakta, işlerini görmekte, çokça yemin etmekte ve adak sunmakta lakin yağmura ve güneşe karşı koruyan bir sığınak bulunmamaktadır. Bunun üzerine düşündüm; eğer tapınağı dinî asil bir şekilde yeniden yaptırırsam, ilk olarak bunu

dinî ve cömert bir şekilde tanrıların hizmetine sonra da insanların kullanımı için buna geniş bir kemeraltı eklerim” (Plinius, Mektuplar 9.39).

Açıkçası Plinius’un hürmeti kendi İtalyan mülkünde bulunan bu küçük kutsal mekân için eylemin devamlılığında merkezi bir rol oynamıştır. Herhangi bir durumda, kolayca çoğaltabilen bu örnekler arkeolojik belgelemenin MS 4. yüzyılda pagan karşıtı yasaların baskısıyla çok tanrılı kültlerin gitgide artan terk edilmelerinin sıkça-ileri düzeyde bir modeli değiştirmemize izin vermektedir.

Kült Alanlarının Tanımlanması ve Organizasyonu: Mimari, Heykel, Süsleme ve Yerel Efsaneler

Birincisi, kutsal mekân mimarisidir. Bu konu, uzun bir süredir Yunan mimarlık düzeninin gelişmesinden Batı Akdeniz’de Helenleşme etkisindeki kutsal mimarinin evrimine kadar olan sürede kutsal mekânların arkeolojisi üzerinde tartışmalara yön vermektedir. Arkaik dönemin başlarında kutsal mekânlar yerel toplulukların gelişimi ve zenginleşmesi ile bağlantılı olarak anıtlar neredeyse sistematik bir şekilde benimsenmiştir. Bir kült alanı zaman içinde bir anıt, bir sanat eseri, mimari bir çalışmanın kalıntısı, söz konusu bir tanrının mitolojik dünyası ve her konumda kült hâlini alan kültürel etkiler hakkında önemli bilgiler sağlar.

Uzun süreli bir tartışma konusu ise Roma eyaletlerindeki bütünleşme aşamaları üzerinde hâkim olan mimari tercihler olmuştur. Mimari yönde bir tercihe sevk eden şey nedir? Bilhassa evrim sürecindeki her bir topluluk için belirgin olan mimari uyarlamalar nasıl yorumlanabilir? Bir kültün statüsünü arttıran kutsal bir yapının korunması ile onun zamanın değer algısına bağlı olarak yeniden yapılması kıyaslandığında bunlardan argümanlardan hangisi hâkimdir? Bir kişi mimari yenilikleri bir kült pratiğinin evrimi veya bir halk, diğer bir deyişle, siyasal, dönüşüm ile nasıl açıklayabilir? Fransızca *fanum*, Almanca *Gallo-römisch* ve İngilizce *Romano-Celtic* olarak adlandırılan tapınak tipi buna iyi bir örnektir. Uzun bir zamandır düşünülen bu mimari tip bir vazo süslemesi (Nervii, Sainsdu-Nord) ile kökenini Roma tarafından kuşatılan Kelt dünyasından alan, açık veya kapalı kemeraltı ile çevrelenmiş merkezi bir kale içinde yer alan kült heykeli ile bilinmektedir (Van Andringa, 2000). Fakat elli belki de daha fazla yerleşimden bu tür bir plana sahip hiçbir Kelt kült alanı bugüne kadar kazılmamıştır. Buna karşı olan argüman ise bu tip bir yapının Augustus dönemine tarihlendirilmesidir. Araştırmanın bu aşamasında, şimdiye kadar Kelt bir kökene dair arkeolojik kanıtın olmaması, Augustus dönemindeki siyasi ve dinî değişimler içerisinde kendine özgü bir

mimari tipin doğuşu ile ilgili olmalıdır. Yenilik çok tanrılı dinlerle bağdaşmamaktadır. Mimarideki bu yenilikler ayinleri ve insanların kutsal mekânları ziyaret ederek edindiği gündelik nitelikteki dinî deneyimleri şüphesiz etkilemiştir.

Diğer bir soru ise dinî yapılardaki yapım aşamalarıdır. Bir ya da birden fazla tanrıyı barındırmak amacı taşıyan tapınak, en başta insanlık âleminden ve herhangi bir ticari eylemden ayrı tutulan ilk yer olmuştur. Kutsal usulen tanrıya ait olanı ifade etmektedir. Roma'da tapınmanın belirli kuralları kamu yasalarıyla meşru olup tapınağın yapımı sırasında bazen, ender olarak da temel çökeltlerinde olduğu gibi bıraktığı arkeolojik izler üzerinden gözlemlenmiştir. Gallia Belgica'da Atrebat'ın sınırları içerisindeki Arras-Nemetacum'da Mater Magna'ya adanmış bir mabedin temelini saf cıva içeren bir kutunun duvarla birlikte çökertilmesidir ki bu ritüel Flavian döneminde Roma'daki Capitolium'un yeniden inşa edilmesini akla getirmektedir. Tacitus'a göre işlenmemiş metaller temel çukurlarına atılmaktaydı (Tacitus, Tarih 4.53): "Altın, gümüş ve el değmemiş cevherler yağmuru herhangi bir ocakta hiç eritilmemiş ama kendi tabiatı içerisinde temelin her yerine atılmış vaziyetteydi. Haruspiskler taşın veya altının başka bir amaçla kullanılmasının kutsal olana saygısızlık olduğu konusunda uyarılmışlardı." Bu temel ve adak ritüellerinin (tanımlaması her şekilde güç) arkeolojik kanıtları az bile olsa yapım alanlarının evreleri ve mimari tercihler ile daha çok kanıta ulaşmak mümkün olmaktadır. Bir tapınağın yapıldığı arazi ayrıca, özellikle kentsel alanlarda, bir topluluk tarafından özerk bir yönetime gereksinimi olan büyük bir anıtsal yapıydı.

İkincisi ise süslemelerdir. Cicero'ya göre (Verres'e Karşı 4.48-52) Verres, Enna'da bulunan Ceres Tapınağı'ndaki kutsal statüdeki süslemelere elini koyduğunda galeyana gelen bölge sakinleri onu tanrının kudretine (numen), ayinlerin saygıdeğer niteliğine (sacra) ve kutsal mekânın dinî karakterine (religio) leke sürdüğü gerekçesiyle suçlamışlardır. Bir kült alanındaki süslemeler, heykeller ve eşyalar kurucular ve dindarlar tarafından açık bir biçimde toplanması bu yerleşimde devamlı olarak *religio* yaratmaktadır. Bir kişi Capua'daki meşhur Diana Tifatina Tapınağı'nda muhtemelen Pön Savaşları'nda kaçırılan Nestor'un kadehi ve filin kafatası gibi sıradışı objeleri aklına getirebilir. Tüm boyutlarda büyük bir çeşitliliğe sahip sunu ve diğer adak tipleri, açıkça her bir kült alanındaki *religionun* belirtilmesi için yapılan bağışlar ve süslemelerin önem arz eden illüstrasyonları olarak hizmet eder.

Üçüncüsü ise kutsal mekânlardaki imgeler ve kült heykelleridir. Kült imgeler üzerine yapılan çalışmalar bugün bir topluluk tarafından kült atfedilen

bir kimlik olduğu göz önünde bulundurulduğunda sanat tarihinin büyük bir parçasıdır. Kült heykelin tanrının kudretinin bir temsili olarak hangi bakış açısıyla dikilmişti? Plinius, Clitumnus Nehri'ndeki tanrı heykelini şu şekilde tanımlar (Mektuplar, 8.8.5): "Yakınındaki nehir tanrısı Clitumnus'un toga prawtexta içinde giyinik olarak durduğu ilkel ve kutsal bir tapınak." Kült alanlarında heykelin tabiatı ve duruşu, kültür anlayışı için diğer önemli bileşenlerdir. İlke olarak tanrıya, ana tapınak içinde yaşadığı kutsal mekânın ismi verilir. Çok tanrılı kutsal mekânlarda ana tanrı, sıkça Pompei'deki Apollon Tapınağında olduğu gibi kendi asıl altarını veya avluya dikilmiş olan yine kendisine ait iki ikincil altarını paylaştığı ortak tanrılar ile beraberdir. Her kutsal mekân araştırması kültü yüklenen anlam birliğini yeniden oluşturmaya denemelidir. Tanrıların ortaklıklarının karakteri incelenirken, bunun yöresel özellik taşıyıp taşımadığı sorusu esastır. Kutsal mekânlar içinde görülen tanrıların statüsü sorgulanmalıdır. Tanrıların belirli imgeleri koruyucu tanrı için yapılırken diğerleri kültür içinde resmi bir yere sahiplerdi. Her bir kültürün yerel anlamı kutsal mekânlardaki sergilenen kombinasyonlar üzerinde önemli bir rol oynamıştı. Binlerce Apollon, Jüpiter ve Venüs heykeli bulunmakta ancak tanrıların bir yerden başka bir yere, bir kutsal mekândan başka bir kutsal mekâna farklı bir kimlik kazanması sebebiyle kutsal mekânlarda heykeller çeşitlilik göstermişti. Örneğin Pompei'deki kutsal mekânlarda ağırlıklı olarak Venüs'ün her yerde bulunması örneği bu durumu açıklayabilir. Bir şehrin koruyucu tanrıçası olarak Venüs, yerel mitolojide ana figür olduğu gibi şehrin diğer tanrılarıyla da ayrıcalıklı sahte ilişkiler kurdu. Nitekim bu, kendisinin ağırlıklı olarak hem kamuya açık hem de gizli kutsal mekânlarda imgesel gösterimi olmasıyla açıklanabilir.

Kutsal Mekânlardaki Faaliyetler: Kurbanlıklar, Kutlamalar ve Katılımlar

Herhangi bir faaliyet için kültür alanlarının mimari düzenlemesi (tapınak, altar, galeri, kemeraltı, ek mabed, çevre duvarı, muhtemelen hamamlar ve performans alanları), bu mekânların gösterimi ve kullanımına yönelik ritüel pratiklere temel bir kısıtlama getirmektedir. Bir kazı, dinî pratiklerin yapılmasının bir parçası ve ayrıca geçmiş toplulukların sosyal betimlemeleri olarak ifade edilen yapı ve eşya kalıntılarını açığa çıkarmaktadır. Bir başka deyişle dinî deneyimin gerçekliği ve organizasyonu içinde kültür alanlarının mekânsal düzeni temel bir rol oynamaktadır. Bundan dolayı, söz konusu tanrının tapınak içerisinde konumlandırılmasını ve tapınağın iç düzenlemelerini incelemek çok önemlidir. Ayrıca kutsal bir mekândaki altaren konumu kurban etme töreninin odak noktasındadır. Kutsal mekânlara yapı kazandıran kemer altlarının ve avluların araştırılması yeniden doğuş temelli

dinî faaliyetleri gerçekleştirmek için yerel tanrıları ziyaret etmeleri oldukça önemlidir. Kült eşyalarının kimlikleşmesi ve yerelleşmesi kutsal mekânların (kült heykel ve kült imgeler, altar, bağışlanan tablolar, su havzası, depo alanı, mutfak, banklar, hazine sandığı vb.) iç kısımlarındaki ayinsel sirkülasyonu düşünmeyi beraberinde getirmektedir.

Dinî pratiklerin karakteristik düzenlemeleri arasında özellikle ayin salonları ve mutfaklarına dikkat edilmesi gerekmektedir. Korint'teki Demeter Tapınağı'nda arkeologlar küçük yemek odaları içindeki ziyafetlerde bir araya gelen çok sayıdaki katılımcının toplanmasına olanak sağlayan bir tören alanı kompleksini ortaya çıkarmışlardır. Hatta bazı tabakalardaki kalıntılar Demeter'in huzuruna sunulan menüyü yeniden inşa etme imkânını bize vermektedir. Eğer kurban etme, tanrılar ve insanlar arasında ayrılan bir ayini ve aynı şekilde kurbanlık etin tüketimini içeriyorsa kutsal mekânlardaki kazılar bazen tamamlayıcı bilgiler sağlar ki bu da "kurbanlık mutfağı" olarak adlandırılırdı. Pompei'de birçok kült alanında mutfak yoktur; bunun kanıtı ise kurbanlık etin çoğu önce pisliğinden arındırılır, kutsal mekânların dışında tam da bu tür bir kullanıma yönelik pazarda (macellum) dağıtılır veya satılır.

Son olarak yeterliliğini kanıtlamış olan Isiaci of Isis, Fortuna Augusta veya Venerii of Venus gibi kültün ve inananlarının devamlılığını sağlayacak işlevsellikte donatılmış bir mutfağa sahip olan kutsal mekânlardır. Bu durum yazılı kaynaklarda çok az bahsi geçen ve sadece arkeologlar tarafından yakın zamanda kurban etme ve ayinler dikkate alındığı için doğal olarak kutsal mekânların tarihinin bir parçasını bize anımsatmaktadır. Hangi kurban izlerini ve adakları kutsal mekânlarda buluruz? Günümüze değin dinî kalıntılar bazı dolgularda ve çok katmanlı tabakalarda keşfedilen pişmiş topraktan figürinler ile sınırlıdır. Bunun yanında örnek vermek gerekirse kutsal mekân kontekstlerinde bulunan hayvan kemikleri kurbanlık hayvanların tür, yaş ve cinsiyet üzerine bize anatomik kanıtlar sunması gibi her tipte çok fazla ize ulaşılmaktadır. Ancak hatırlayalım ki, kutsal bir mekanda bulunan tek bir kırık kemik parçası kurban edilme törenini kanıtlamaz. Pompei'deki Dionysos/Loufir (S. Abbondio) Tapınağı'nda yapılan kazılarda toprak dolgusu ve faaliyet alanlarından sadece birkaç kırık kemik parçası ele geçmiştir. Kötü şekilde korunmuş bu kemikler Dionysos'a yapılmış hayvan kurbanını kanıtlama noktasında çok fazla umut verici değildir. Öte yandan İngiltere'de Britanya eyaletinin sınırındaki Uley'de (Woodward and Leach 1993) kutsal mekândaki Merkür'e kurban edilen hayvanların (genelde keçiler) kemikleri bunu saptamayı mümkün kılmıştır. Bu, aynı zamanda altar üzerinde kesilen hayvan başları üzerinden hayvanların hangi dönemlerde kesildiğini belirle-

memize olanak sağlamıştır. Birçok kutsal mekânda kazısı yapılan ve belirgin kontesktlerde ele geçen, özellikle çukurlardaki kurban edilme ve ziyafet artıklarını gösteren hayvan kemikleri, kurban etme faaliyetlerini ciddi ölçüde belgeler niteliktedir. Hayvan kemikleri ve bitkisel kalıntıların çalışılması kutsal mekanlardaki ritüel davranışlara yönelik anlayışımızı güçlendirmektedir. Pompei'deki ritüel dolgular üzerinde yapılan bir araştırma buluntu topluluğunun bir çukurdan diğeri arasında çok farklılık göstermesi seromonilerde ayrı zamanlarda farklı törenlerin yapıldığını kanıtlamaktadır (Van Andringa, 2011). Bu çoklu dinsel birey yorumları çok tanrılı dine imkân tanımaktadır. Muhtemelen kamuya açık büyük kutsal mekânlarda çok daha istikrarlı ve kuralcı ritüeller yapılmıştır. Roma'daki Arval Kardeşler tarafından yapılan ritüeller bunun iyi bir örneğidir.

Aynı çeşitlilik kutsal mekânlardaki adaklar, figürinler, kişisel eşyalar, tanrının minyatür sembolü ve diğeri objeler gibi çok sayıda tip için de geçerlidir (Veyne, 1983). Bu pişmiş toprak figürinlerdeki çeşitlilik, bir kültün doğası gereği veya kutsal mekânın tanrılarının olduğunu anlamamızda sonuca götürür nitelikte olsa bile çok fazla olması yönüyle tedbirli olmayı gerektirmektedir. Eretria'daki Apollon Daphnephoros Tapınağı (Huber, 2003; Verdan, 2013) yakınındaki alanda veya korunması için bilhassa kazılan çukurda olduğu gibi altların sol kısmındaki dolgu tabakalarına kasıtlı olarak yayılmış adakların önemine değinmiş olalım.

Sonuç

Antik kutsal mekânlardan ele geçen kanıtların bolluğu, bu mekânların dinî ritüel alanlarının ötesinde olduğunu göstermektedir. Gelenek olmaktan çok uzakta ancak faal olan bu yerler, devamlı olarak yeniden süslenmiş, restore edilmiş ve bazen terk edilmiş ama sıklıkla tanrılara yapılan ziyaretler ve kurban törenleri sonucunda adanan adaklarla değiştirilmiştir. Yazılı kaynaklar kutsal mekânlardaki yaşama dair anıtsal imgeler sunarken arkeoloji kült alanlarının evrimi, yerel *religionun* oluşması ve ritüellerin yapısı hakkında bizi bilgilendirmektedir. Aslında kutsal tanrılarla etkileşime geçilmesi ile elde edilen günlük deneyimlerin karmaşıklığı ve “yaşayan dinler”in zenginliği değerlendirme hususunda iyi bir noktadadır.

KAYNAKÇA

- Alcock, Susan A. and Robin Osborne (eds.) 1994. *Placing the Gods: Sanctuaries and Sacred Space in Ancient Greece*. Oxford.
- Arcelin, Patrice and Jean-Louis Brunaux (eds.) 2003. "Cultes et sanctuaires en France à l'Âge du Fer." *Gallia* 60: 1–268.
- Bazin, Bruno, ed. 2013. "Le complexe monumental suburbain et l'ensemble funéraire de Saint-Martin-au-Val (Chartres, Eure-etLoire)." *Gallia* 70 2: 91–196.
- Brunaux, Jean-Louis. 1988. *The Celtic Gauls: Gods, Rites and Sanctuaries*. London.
- Chevet, Pierre et al., eds. forthcoming. "Un étang sacré au MansVindinum." *Gallia* 71(2).
- Coarelli, Filippo. 1987. *I santuari del Lazio in età repubblicana*. Rome.
- Cocu, Jean-Sébastien et al. 2013. "Un nouveau dieu provincial chez les Viromanduens: Apollon Vatumarus." *Gallia* 70(2): 315–22.
- De Polignac, François. 1995. *Cults, Territory, and the Origins of the Greek City-State*. Chicago.[Originally published as *La Naissance de la cité grecque*. 1985, Paris].
- Derks, Ton. 1998. *Gods, Temples and Ritual Practices: The Transformations of Religious Ideas and Values in Roman Gaul*. Amsterdam Archaeological Studies 2. Amsterdam.
- Frankfurter, David. 1998. *Religion in Roman Egypt: Assimilation and Resistance*. Princeton.
- Guyard, Laurent, Christiane Fontaine, and Sandrine Bertaudière. 2012. "Relecture du dépôt de de l'époque romaine du Vieil-Évreux (Eure): des dépôts rituels liés à la fermeture du temple." *Gallia* 69(2): 151–94.
- Huber, Sandrine. 2003. *L'Aire sacrificielle au nord du Sanctuaire d'Apollon Daphnéphoros*. Eretria 14. Gollion.
- Insoll, Timothy (ed.) 2011. *The Oxford Handbook of the Archaeology of Ritual and Religion*. Oxford.
- MacMullen, Ramsay. 1981. *Paganism in the Roman Empire*. New Haven, CT.

- Pedley, John. 2005. *Sanctuaries and the Sacred in the Ancient Greek World*. Cambridge.
- Poux, Matthieu and Matthieu Demierre. Forthcoming. *L'Oppidum de Co-rent (Puy-de-Dôme, Auvergne) I: Le Sanctuaire: vestiges et rituels*. Paris.
- Renfrew, Colin. 1985. *The Archaeology of Cult: The Sanctuary at Phylakopi*. British School at Athens suppl. 18. London.
- Van Andringa, William (ed.) 2000. *Archéologie des sanctuaires en Gaule romaine*. SaintEtienne.
- Van Andringa, William. 2002. *La Religion en Gaule Romaine: Piété et Politique (Ier- IIIème Siècle Apr. J.C.)*. Paris.
- Van Andringa, William. 2009. *Quotidien des dieux et des hommes: La vie religieuse dans les cités du Vésuve à l'époque romaine*. Rome.
- Van Andringa, William. 2011. "À la table des dieux: offrandes alimentaires et constructions rituelles des cultes de Pompéi." In Vinciane Pirenne-Delforge and Francesca Prescendi (eds.), *Nourrir les dieux? Sacrifice et représentation du divin*. Kernos suppl. 26. Liège. 79–88.
- Van Andringa, William et al. 2013a. *Mourir à Pompéi: Fouille d'un quartier funéraire de la nécropole romaine de Porta Nocera (2003– 2007)*. Collection de l'École française de Rome 468. Rome.
- Van Andringa, William et al. 2013b. *Archéologie et religion: le sanctuaire dionysiaque de S.Abbondio à Pompéi*. MEFRA 125 (1) <http://mefra.revues.org/1165>.
- Verdan, Samuel. 2013. *Le sanctuaire d'Apollon Daphnéphoros dans la période géométrique*. Eretria 22. Gollion.
- Veyne, Paul. 1983. "'Titulus praelatus': offrande, solennisation et publicité dans les ex-voto gréco-romains." *Revue Archéologique* 2: 281–300.
- Woodward, Ann and Peter Leach. 1993. *The Uley Shrines: Excavation of a Ritual Complex on West Hill, Uley, Gloucestershire: 1977–9*. London.

MEZOPOTAMYA'NIN ÖLÜLER DİYARI MİTOSLARI

Yazar: Kübra Karaköz

İnsan zihnini meşgul eden ve sosyokültürel ve inanç bağlamında pek çok tanımlaması bulunan en önemli kavramlardan biri olan ölüm “Bir insan, bir hayvan veya bitkide yaşamın tam ve kesin olarak sona ermesi” olarak tanımlanmaktadır.¹ Ölümün, kavramların ötesinde, yaşam sonrası varoluş özelliklerinin kültürden kültüre ya da inançtan inanca sanıldığı kadar farklı olmayan bir anlam teşkil ettiği görülmektedir. İnsanlığın ölümün bir son olacağının farkında olması, insanın en eski çağlardan itibaren ölüm olgusuna dair düşünceler geliştirmesine neden olmuştur.

Tarih boyunca inanç sistemleri insanlara özellikle ölüm ve sonrasındaki yaşantı hakkında ihtimaller sunmuştur. İnsan bir son ile bedeninin yok olmasını kabul edememiş, bundan ötürü de ölümden sonra bedeni içinde ona yaşam veren ruha yeniden yaşam hakkı tanımıştır. Bir parçamızın bir yerlerde var olmaya devam etmesine yönelik olan inanç; beraberinde ritüel, mit, ibadet ve düşünce sisteminde çeşitlenme ve değişimlere yol açmıştır. Bu ölüm ve sonrasını konu alan davranışlar toplumlar arasında farklılık göstermektedir ancak değişmeyen tek şey bir “yok oluş” gerçeğidir.

Ölülerin gittiği “Yeraltı Dünyası”, “Ölüler Diyarı” veya “Cehennem” inançtan inanca kültürden kültüre farklılık göstermektedir. Tanrıların seçtiği kahramanların, kralların ve kraliyet ailesinin gökyüzüne tanrıların arasına yani cennete çıkmaları içerisindeki ütöpik unsurlardan dolayı daha çok bir metafor olarak ölümler dünyası gerçektir. Bu gerçeklik en eski yazılı kaynaklarla Mezopotamya coğrafyasında görülmektedir.²

Tarihin en eski yazılı belgeleri olarak nitelendirilen Sümer tabletlerinde Ölümler Dünyası, kişi hayattayken iyi olsun ya da olmasın en nihayetinde gittiği yerd. Burası dünyadaki yaşamın bir yansıması olarak değerlendirilirdi.³ Fakat kaynaklara bakıldığında bu diyarın tam olarak nerede olduğu belirsizliğini korumaktadır. Bazı Sümer tabletlerinde ölümler diyarının yeraltında olduğu

1. Uhri, 2010, s. 21

2. Turner, 2004, s. 14

3. Kramer, 2002, s. 134

belirtilirken, bazı kaynaklara göre ise yeryüzündedir.⁴ Bu karışıklığın nedeni Sümerce ölümler diyarının karşılığı KUR'un aynı zamanda dağ ve ülke anlamına gelmesinden kaynaklanmaktadır.⁵ Sümerlerin ölümler diyarının dağlarda yer aldığını düşünmeleri, aynı şekilde ölümler diyarının Sümer'in Kuzeydoğu sınırlarının ötesinde bir yerde olduğunu düşündüklerini de göstermektedir.

Evren ve evreni oluşturan katmanların statüsü başlangıçta belirsizdir. Yeryüzünün paylaşılması da benzer bir kaotik durumdan ileri gelmiştir. Gökyüzünde Hava-Gök tanrısı liderliğinde oturan tanrılar grubu yer almaktadır. Bu göksel tanrıların içinde belirli nedenlerden dolayı yeraltına gönderilmiş ilk tanrılar, düşmüş tanrılar, belli aralıklarla yeryüzüne çıkmasına izin verilmiş tanrılar ve yeraltı tanrısı bulunmaktadır. Büyük kentlerin merkezlerinde yeraltına inen özel geçişlerin ya da kapıların bulunduğu inanılıyordu. Ölümler ya da ölümlerin ruhları bu kapılar aracılığıyla yeraltına inmekteydi.⁶

Uruk Kralı Gılgamış'ın Steli - Louvre Müzesi

[Kaynak](#)

Yeraltına inen tanrı ve kahramanlar arasında önemli yeri olan yaklaşık dört adet mitos bulunmaktadır. Bunlar yazıldığı topluma ve kültüre göre farklılıklar teşkil etmesine karşın benzer teorik anlatımlar mevcuttur. Yeraltı ile ilgili bilgi veren en önemli mitoslardan birisi şüphesiz Uruk Kralı Gılgamış'ın yaşadığı maceraları, savaşları, sınavları, tutku ve hislerini konu alarak "ölümden kaçış olmaya-çağını" ele alan mitos serisidir. Uruk ya da Sümerce adıyla Unug Kralı Gılgamış, erken hanedanlık döneminde yer alan krallardan biridir.⁷

Gılgamış, kendisinden sonra gelen kralların da içinde yer aldığı "destan" geleneğinin doğmasına ve gelişmesine öncülük eden büyük kral-

lardandır.⁸ Gılgamış destanı içeriği bakımından oldukça zengin bir anlatıma

4. Katz, 2005, s. 68

5. KUR, The Pennsylvania Sumerian Dictionary (<http://psd.museum.upenn.edu/nepsd-frame.html>) Erişim Tarihi: 13.01.2020 15:00

6. Aşkın, 2014, s. 58

7. Black ve Green, 2003, s. 85

8. Kramer, 2000, s. 44

sahiptir. Mitosa ait tabletler Anadolu, Mezopotamya ve diğer bölgelerde ele geçirilmiştir. On iki tabletten oluşan bu destan Yakındoğu’da bilinen içerik ve biçim olarak en görkemli efsanelerden biridir.

Bulunan tabletlerde Gilgamiş’in başından geçen birçok farklı macera anlatılmaktadır. Black ve Green, Uruk Kralı Gilgamiş’i konu alan şiirler MÖ 2. bin yılın ilk yarısından kalma tabletlerin araştırmacılar tarafından verilen başlıklardan oluştuğunu belirtir.⁹ Anlatım ve içerik bakımından beş bağımsız mitos olarak ele alınan Gilgamiş serisinde Gilgamiş ve Kiş Kralı Agga’nın aralarında geçen mücadeleyi konu alan “Gilgamiş ve Agga”, Sedir Ormanı bekçisi Humbaba ile aralarındaki mücadeleyi anlatan “Gilgamiş ve Humbaba”, reddettiği tanrıça İnanna’nın onları yok etmesi için gönderdiği boğa ile mücadelesini anlatan “Gilgamiş ve Gökyüzü Boğası” on iki tabletin yedisini oluşturmaktadır.

Gilgamiş ve Enkidu’nun Sedir ormanları bekçisi Humbaba ile mücadelesini konu alan kabartma - The Walters Art Museum

[Kaynak](#)

Günümüze kadar tam olarak gelmemesine rağmen içerisinde cenaze törenleri ve ölümün anlatıldığı “Gilgamiş’in Ölümü” ve son olarak Gilgamiş’in en yakın arkadaşı Enkidu’yu kaybederek ölüme meydan okuyamayacağını anlattığı “Gilgamiş ve Enkidu Ölüler Diyarında” beş temel hikâye olarak ayrılmaktadır.¹⁰ Yakın arkadaşı Enkidu’nun yeraltına indiği mitosun giriş bölümü aynı zamanda Sümerlerde evrenin yaratılışına ilişkin bilgi vermesi açısından oldukça önemlidir.

Gilgamiş, Enkidu ve Ölüler Diyarı

Ölümden kaçış (Timos Mortis) gibi özellikle Yakındoğu’ya ait pek çok mitolojik ve ritüelistik öge Gilgamiş mitosunun bu serisinde bulunmaktadır. İnanca ilişkin sembolik anlatımların yer aldığı seride aynı zamanın inancına karşı eleştirel bir bakış açısı bulunmaktadır. Tabletlerde görüldüğü kadarıyla Mezopotamyalılar dine yönelik ilk eleştirilerini metaforik Gilgamiş figürünü merkeze alarak oluşturmuştur. Gilgamiş’in tanrıların kararlarına meydan

9. Black ve Green, 2003, s. 85

10. a.g.e. s.85-86.

okuması, onlara karşı durması hatta kimi zaman da tanrıları mağlup etmesi ve mağlup tanrıların bu başkaldırıyı olumlu karşılaması Sümerlerin eleştirel tutumunu yansıtmaktadır.

Sembolik anlatımların bulunduğu edebi yönden zengin içerikli bu mitosa göre Güney Rüzgârının çok şiddetli estiği bir gün, Fırat Nehri'nin kenarında bulunan Huluppu ağacı rüzgârın kuvvetinden etkilenecek yerinden kopup gitmiştir. Nehre düşen ağacı oradan geçmekte olan Tanrıça İnanna görünce ona hayran kalarak alıp Uruk Kenti'ndeki bahçesine ekmek için götürmüştür¹¹:

“Bir zamanlar, bir ağaç, bir huluppu, bir ağaç-

Dikildi Fırat kenarına,

Sulandı Fırat tarafından,

Güney Rüzgarı'nın şiddeti söktü köklerini onun,

Koparıp attı tepesini,

Fırat sürükleyip götürdü onu sularıyla.”¹²

İnanna bu ağaca yıllarca özenle bakmıştır. Ağacı kesip kendisine sedir yapmak istediğinde ağacın tepesinde bir Anzu (imdigug) kuşu yuva yapmıştı. Ağacın dibinde yılan bulunmaktaydı ve dallarında Lilitu (Lilith) bulunmaktaydı. Tanrıça çok sevdiği ağacından faydalanamayacağını düşündüğünde bu durum karşısında ağlamaya başladı:

“Ağaç büyüdü, gövdesinde yaprak çıkmadı,

Köklerine büyü nedir bilmeyen yılan yuva yapmıştı,

Tepesine imdugud kuşu yavrusunu koymuştu.

Ortasına genç kadın Lilith evini kurmuştu,

Hep gülen, hep neşeli genç kadın,

Genç kadın İnanna, nasıl da ağlıyor!”¹³

O sırada oradan geçmekte olan Gilgameş onun ağlamalarını duyduğunda önce yılanı öldürdü. Yılanın öldürüldüğünü gören Anzu kuşu yavrularıyla dağlara uçmuş, Lilitu ise evini yıkarak ıssız vahşi yerlere kaçmıştır.¹⁴ Lili-

11. Bottero, 2013, s. 31-32

12. Kramer, 2002, s. 265

13. a.g.e. s. 265.

14. Bottero, 2013, s. 31-32

tu, bu mitosta karanlık, kötü, bakire bir cin olarak tasvir edilir.¹⁵ Huluppu Ağacı'na yerleşen üç antagonistik figürün bir arada olması tesadüf değildir. Anzu kuşu, Mezopotamya mitolojisinde, insanların kaderlerini belirleyen kader tabletini Enlil'den çalarak kaosa neden olmuştur. Kader tabletlerinin çalınması, insanların yazgılarının ilahi güçlerden başka bir varlığa ait olmayacağını temsil etmektedir. Lilitu ile beraber uzaklaştırılan yılan ise tarım ekonomisine dayalı toplumların yaşantısında önemli yer tutan ve ölüm-yaşam gibi zıt kavramları barındıran bir anlama sahiptir.¹⁶

İnanna, Gılgamış'ın bu kahramanlığından ötürü ona Huluppu ağacından pukku ve mikku yapıp hediye etmiştir. Pukku bir çeşit davul, mikku ise tokmaktır.

*“Ağacın-söktü köklerini kopardı tepesini,
Ona eşlik eden kentin oğulları, kesti dallarını,
Verdi kutsal İnanna'ya, tahtı için,
O (İnanna) köklerini bir pukku'ya çevirdi onun (Gılgamış) için,
Tepesini bir mikku'ya çevirdi onun için.”¹⁷*

Gılgamış pukku ve mikku ile vakit geçirdiği bir sırada genç kızın bağırması üzerine elinden düşürmüştür. O sırada düştüğü yerde bulunan yarıktan ölümler diyarına inmiştir¹⁸:

*“Akşam yıldızı kaybolduktan sonra,
Pukku'sunun bulunduğu yerleri işaretledi,
Taşıdı pukku'yu önünde, evine getirdi onu
Şafakta, işaretlediği yerlerde acı ve gözyaşı vardı!
Tutsaklar! Ölümler! Dullar!*

*Genç kadınların ağlayışı yüzünden,
Pukku'su ve mikku'su düştü onun “büyük diyara”,
Elini soktu, ulaşamadı onlara,*

15. Patai, 1990, s. 222

16. Gezgin, 2009, s. 181

17. Kramer, 2002, s. 268

18. Schmökel, 1971, s. 376

*Ayağını koydu, ulaşamadı onlara,
Oturdu büyük kapı ganzir’de, ölüler diyarının “gözü”nde,
Ağladı Gilgamiş, soldu benzi.”¹⁹*

Gilgamiş’in yasını duyan Enkidu, yol arkadaşının bu durumundan endişe ederek ona yardım edeceğini söyler. Enkidu’nun bu cesareti Gilgamiş’i oldukça etkiler. Fakat ölüler diyarının kuralları ve katılığı gereği Enkidu’nun dikkatli olması gerektiğini bilen Gilgamiş ona birtakım tavsiyelerde bulunur. Ona temiz giysiler giymemesini, güzel kokular sürmemesini, eline asa almasını, orada hiçbir canlıya dokunmaması gerektiğini anlatır²⁰:

*“Şöyle der Gilgamiş Enkidu’ya:
Eğer şimdi ölüler diyarına ineceksen,
Diyecek bir sözüm var, dinle sözümü,
Sana bir öğüt vereceğim, tut öğüdümü:*

*“Giyme temiz giysiler,
Görevliler düşman gibi gelir üstüne yoksa,
Sürünme kâsenin tatlı yağını,
Üşüşürler başına kokusuyla yoksa,
Fırlatma mızrağını ölüler diyarında,
Çarptığı her şey sarar etrafını yoksa,
Taşıma sopa elinde,
Kuşatır gölgeler çevreni yoksa,
Sandalet giyme ayaklarına,
Çığlık atma ölüler diyarında,
Öpme sevdiğin karını,
Vurma nefret ettiğin karına,
Öpme sevdiğin çocuğu,*

19. Kramer, 2002, s. 268

20. Bottero, 2013, s. 212

*Vurma nefret ettiğin çocuğa,
Yakalar hızla seni ölümler diyarının çılgılığı yoksa-
O çılgılık ki, uyuyan kadın için atılan, uyuyan için,
Ninazu'nun uyuyan anası için,
Kutsal vücudunu hiçbir giysi örtmeyen,
Kutsal göğsünü hiçbir örtü örtmeyen”*

Gilgamiş'in öğütlerine kulak asmayan Enkidu, ölümler diyarına indiğinde Gilgamiş'in tüm uyarıları bir bir başına gelir:

*“Çıkamıyordu Enkidu ölümler diyarından yukarı,
Yazgı değildir tutan onu,
Hastalık değildir tutan onu,
Ölümler diyarıdır tutan onu,
Acımasız Nergal değildir tutan onu,
Ölümler diyarıdır tutan onu,
Düşmedi savaşta, “erkeklik meydanında,”
Ölümler diyarıdır tutan onu”²¹*

Gilgamiş, Enkidu'yu kurtarmak için Tanrı Enlil'in yanına gider ve ona yakarır. Fakat yakarmaları boşunadır; Tanrı Enlil ona yardımcı olmak istemez. Gilgamiş, Eridu'ya Tanrı Enki'nin yanına gider ve Enlil'e yaptığı yakarıları Enki'ye tekrarlar:

*“Enlil Baba yardım etmedi bu konuda ona,
Gitti (Gilgamiş) Eridu'ya,
Çıktı tek başına Eridu'da Enki'ye, ağladı:
“Enlil Baba ölümler diyarına düştü pukku'm,
Ganzir'e düştü mikku'm,
Enkidu'yu gönderdim getirsin diye,
Ölümler diyarıdır tutan onu.*

Yazgı değildir tutan onu,

21. Kramer, 2002, s. 269-271

*Hastalık değildir tutan onu,
Ölüler diyarıdır tutan onu.
Acımasız cin Nergal değildir tutan onu,
Ölüler diyarıdır tutan onu.
Düşmedi savaşta, “erkeklik meydanında,”
Ölüler diyarıdır tutan onu.*

*Enki Baba yardım etti bu konuda ona,
Şöyle dedi yiğit, kahraman Utu’ya,
Ningal’ın doğurduğu oğlana: “Aç deliğini ölüler diyarının,
Çıkar Enkidu’nun ruhunu ölüler diyarından.”*

*Açtı deliğini ölüler diyarının,
Çıkardı Enkidu’nun ruhunu ölüler diyarından,
Kucaklaştılar, öpüştüler, iç çektiler, dertleştiler:
“Anlat bana, ne gördün ölüler diyarında?”
“Anlatayım sana, dostum, anlatayım sana.”²²*

Enkidu yeraltında hiç kimsenin ruhunun huzurlu olmadığını, ruhları sahiplenmeyen ölülerin ise kötü durumda olduğunu Gilgamiş’a anlatır. Yeraltı, Enkidu’nun anlattığı kadarıyla soğuk, korkunç ve insanlar arasında herhangi bir farkın bulunmadığı yerdir. Orada hiç kimse mutlu değildir, ruhlarına sunu sunulmayan ve sahiplenilmeyen ölüler ise kötü durumdadır.²³ Gilgamiş’a ölüler diyarının soğuk ve karanlık yüzünü anlatan Enkidu değil, onun Utukku’su yani öldükten sonra yeraltına giden ve başkalaşan ruhudur.²⁴

Mezopotamyalı en önemli iki kahramanın yeraltına inişi Sümer metinlerinde bu şekildedir. Burada kahramanlıklar ile beraber bir ölünün arkasından yapılması gereken ritüellerin ve duaların eksik edildiğinde onun ruhunun başıboş ve azap içerisinde olduğuna dair ifadeler bulunmaktadır.

22. a.g.e. s. 271-272.

23. Attinger, 2015, s. 20-22

24. Demirci, 2013, s. 36

Ur-Nammu Metni

Gilgamiş ile başlayan destanlardaki kahraman yansımasına Ur-Nammu da katılmıştır. Sümer kralı Ur-Nammu yazılı kaynaklarda özellikle kanuni düzenlemeleri ile bilinse de kendisinin cenazesi hakkında yazılmış, günümüze kadar tam olarak korunamamış altı satırlık bir tablet bulunmaktadır.²⁵

Tablet, kahramanca savaşıp ölen bir kralı anlatmaktadır. Savaş alanında terk edilen Ur-Nammu için sarayında bir cenaze töreni yapılır. Törene kralın akrabaları, ailesi ve halkı cenazesinin başında yas tutar. Tablet Ur-Nammu'nun ölümler diyarına inerek burada bulunan tanrılara ve kahramanlara sunduğu armağanları ele alarak devam eder. Nergal, Ereškigal, Namtar, Hubişag, Ningişzida, Dumuzi ve Gilgamiş'in saraylarına uğrayarak onlara değerli takılar, süsler, kaplar ve silahlar armağan eder.²⁶

Ölümler diyarının rahipleri tarafından kendisine tahsis edilen yere gelen Ur-Nammu, burada bir süre geçirdikten sonra yeryüzünde ona yakılan ağıtları, yeryüzünde tamamlayamadığı işleri ve artık göremeyeceği ailesini hatırlayınca kendisi için ağıt yakar. Yeryüzünde ne kadar iyi iş yaparsa yapsın öldüğünden dolayı hüznü bir ölü ruh olmuştur.

Tabletin son sütunu kırık olduğu için sonuç kısmı bilinmemektedir. Kramer, Ur-Nammu'nun kendisine ağıt yakmasının nedenleri arasında ne kadar güzel işler yapmış olursa olsun tanrıların kendisi için yardıma gelmeyişinden kaynaklandığını düşünmektedir.²⁷

Nergal ve Ereškigal

Sümer mitolojisine göre Ölümler diyarı Nergal ve Ereškigal çifti tarafından yönetiliyordu. Mitoslara göre Nergal orman yangınları, ateşle ve vebayla ilişkilendirilen kimi zaman savaşçı özellikleriyle ön plana çıkan yeraltı tanrısıdır. Babil'deki Meslam'da tapınım gördüğü için Meslam Tanrısı anlamına gelen MESLAMTA-EA olarak da bilinmektedir.²⁸

Ereškigal, Ganzir'de bir sarayda yaşayan yeraltı kraliçesidir. Adı, Büyük Yeryüzü Kraliçesi anlamına gelmektedir.²⁹ Ereškigal, başlangıçta bir gökyüzü tanrıçasıyken Kur tarafından kaçırılarak Ölümler Diyarına indirilmiştir.³⁰ Evrenin yaratılışıyla ilgili bilgi veren Sümer Yaratılış mitosunda Ereškigal'in kaçı-

25. Kramer, 2002, s. 175

26. a.g.e. s. 175.

27. a.g.e. s. 176.

28. Black ve Green, 2003, s. 155

29. a.g.e. s. 75.

30. Kramer, 1999, s. 145.

rılması şu şekilde anlatılmaktadır:

“Gök yerden uzaklaştıktan sonra,

Yer gökten ayrıldıktan sonra,

İnsanın adı konduktan sonra,

An göğü ele geçirdikten sonra,

Enlil yeri ele geçirdikten sonra

Ereškigal, Kur’un ödülü olarak ele geçirilip götürüldükten sonra,

O denize açıldıktan sonra, o denize açıldıktan sonra,

Baba Kur’a doğru denize açıldıktan sonra,

Enki Kur’a doğru denize açıldıktan sonra;

(Kur) krala ufak taşlar fırlattı,

Enki’ye koca taşlar fırlattı;

Onun küçük taşları, el kadar taşlar,

Onun koca taşları, ... kamışların taşları,

Enki’nin gemisinin omurgası,

Saldıran kasırgaya benzeyen savaşta yenildi;

Krala karşı, geminin serenindeki sular,

Kurt gibi yutuyordu,

Enki’ye karşı, geminin ardındaki sular,

Aslan gibi vuruyordu.”³¹

Ölüler Diyarı hakimi Ereškigal ve hava-güneş ile ilişkili tanrı Nergal’in, aşağı dünyadan bir tanrıçayla evliliği dikkat çekicidir.³² Ölüler Diyarının Kraliçesi

31. a.g.e. s. 80.

32. Messadie, 1998, s. 164

Ereškigal ile yeraltı tanrısı Nergal'ın arasında geçen aşk hikayesini anlatan iki mitos bulunmaktadır. Orta Babil Dönemi'ne ait olan mitosa göre Nergal, sıcaklığı ve yıldırımları birer silah olarak kullanarak ölümler diyarına inmektedir.³³ Mitosa göre, tanrılar gökyüzünde büyük bir ziyafet hazırlar ve tüm tanrılarının katılmasını isterler. Yeraltı diyarının hâkimi Ereškigal'i de bu ziyafete davet ederler:

“Tanrılar bir ziyafet hazırladığında

Onlar kız kardeşleri Ereškigal'e bir elçi gönderdiler

“Sana inemeyiz

Ve sen de bize yükselemezsin

Senin için olan yiyeceklerin bir bölümünü almak için buraya (elçi) gönder.”

Ereškigal veziri Namtar'ı gönderdi

Namtar yüce cennete yükseldi.”³⁴

Namtar, Ereškigal'in talimatlarına uyarak Cennetten payına düşen yiyecekleri alır. Namtar'ın önünde tanrılar Ereškigal'i temsil ettiği için önünde saygıyla eğilirler. Sadece Nergal eğilmez. Nergal, tanrısal ziyafetten sonra yaptığı hatayı telafi etmek için yeraltına inmeye karar verir. Ölümler Dıyarına inmeden önce Ea, Nergal'e on dört hastalık cinini de beraberinde götürmesini tembih eder.³⁵ Nergal yeraltına indikten sonra Orta Babil versiyonuna göre, Ereškigal'i yok etmekle tehdit eder:

“Evinin içinde Ereškigal'i ele geçirdi,

Saçından sürükleyerek tahttan indirdi,

İndirdiği yerde başını kesti,

“Beni öldürme kardeşim! Sana bir şey söyleyeyim!”

Nergal onu duydu, elleri gevşedi,

Ereškigal ağladı, hüznünlendi:

“Sen benim erkeğim olmalısın, ben de senin eşin olmalıyım,

İzin ver seni bu geniş diyarın kralı yapayım.”³⁶

33. Russel, 1999, s. 100

34. Izre'el, 1993, s. 59

35. Kramer, 2000, s. 254

36. Izre'el, 1993, s. 61

Ereškigal'ın onurunu kıran Nergal bunu telafi etmeye çalışır ve bu teklifini kabul ederek onunla sevişir. Fakat birlikteliklerinin ardından Nergal yeryüzüne geri döner. Tanrıça Ereškigal de Nergal'e âşık olmuştur. Nergal'ın onu bırakmasına hüzünlenir ve vezirini gökyüzüne göndererek Nergal'i bulmasını ister:

“Git, Namtar, Anu, Enli ve Ea ile konuşmalısın!

Anu, Enlil ve Ea ’nın kapısına sür yüzünü,

De ki onlara, çocukluğumdan beri ben,

Diğer kızların tanıdığı zevki tatmadım,

Çocukların oyununu bilmedim.

Bana gönderdiğiniz ve beni hamile bırakan tanrı, yeniden yatsın benimle!

Geri gelsin bu tanrı ve geceyi geçirsin benimle sevgilim olarak”

(Eğer gelmezse) “Ölüleri dirilteceğim ve canlıları kemirecekler,

Yeryüzünde ölüleri canlılardan kalabalık kılacağım”³⁷

Bunun üzerine tanrılar Nergal'i yeraltına geri döner. Fakat o geldiği zaman tanrıça ile dalga geçmiştir. Tanrıça ona ağlamaklı bir şekilde dil döktükten sonra Nergal kabul eder ve tanrıça ile evlenerek onun tahtına oturur. Tablet'in devamı kırık olduğu için mitos burada sona ermektedir. Bu karanlık ilahlar yıkım, salgın hastalık, savaş ve ölüm tanrılarıdır; bununla birlikte, her ikisi de zıt özelliklerini gerek işlevlerinde gerekse ölümler diyarına düşen gök tanrılar olarak kökenlerinde göstermektedirler.³⁸

Evliliklerine yönelik bir diğer efsane ise Sultantepe'de bulunan mitostur. Bu mitosa göre de Nergal iki kez ölümler diyarına inmiştir. Tanrılar gökyüzünde birer ziyafet düzenler. Kur tarafından götürülen Ereškigal, gökyüzüne çıkmadığı için vezirini göndererek payına düşeni almak ister. Nergal, vezire saygısızlık yapar. Fakat bu duruma pişman olduğu için özür dilemek için tanrıçanın yanına iner. Yeraltına inmeden önce Ea, Nergal'e öğütlerde bulunur³⁹:

“Ve ona öğüt vermek için seslendi:

“Yolcu... mı istiyorsun?

37. Messadie, 1998, s. 165

38. Russel, 1999, s. 100

39. Kramer, 2000, s. 254

Sana bildireceğim kehanetleri yüreğine nakşet:

*“Senin için bir taht getirdikleri vakit-
gidip de oturma!*

Eğer fırıncı sana ekmek getirirse- gidip de ekmeğini yeme!

Eğer kasap sana et getirirse- gidip de etini yeme!

Eğer biracı sana bira getirirse- gidip de birasını içme!

*Eğer birisi ayaklarını yıkamak için su getirirse- gidip de
ayaklarını yıkama!*

Eğer o (kadın) banyoya giderse

...-giysisini giyer

ve gövdesini sana açarsa-

kendi iyiliğin için, bir erkeğin bir kadına baktığı

biçimde gözlerini ona kaldırma!”⁴⁰

Belirtildiği üzere eğer Nergal ölümsüz olmak istiyorsa ona sunulan her şeyi reddetmek zorundadır. Ölüler Diyarında ona sunulan bütün yiyecek ve içecekleri geri çevirmesine rağmen Ereškigal’in bedeninin çekiciliğine karşı koyamayıp ona aşık olur. Akabinde sevişmenin gerçekleşmesi ise Nergal’in varlığını ölüler diyarında sürdürmesine ve böylece göksel bir tanrının duyguları yüzünden Ölüler Diyarının kralı olmasına neden olur.⁴¹

Enlil ve Ninlil: Nanna’nın Döllenmesi

Ölüler diyarının yer aldığı bir diğer efsane “Enlil ve Ninlil: Ay Tanrısının Doğumu” mitosudur. Bu mit, Ay Tanrısı Nanna/Sin’in doğuşunu konu almaktadır.

Enlil, Mezopotamya panteonundaki en önemli ve büyük tanrılardan biridir. Tanrı An’ın göksel çocuklarından⁴² Nippur kentinde tapınağı bulunan, çöl demonlarıyla bağlantılı Mezopotamya panteonundaki en önemli tanrılardan Enlil’in tanrıça Ninlil’e aşık olmuştur. Ninlil, ana tanrıçalardan biridir. Merhameti ve yardımseverliği ile ön plana çıkan tanrıça, ölümlüler ile eşi Enlil arasında arabuluculuk yapmaktadır.⁴³

40. a.g.e. s. 254.

41. Russel, 1999, s. 100

42. Black ve Green, 2003, s. 74

43. a.g.e. s. 160.

Mitosa göre Enlil, tanrıça Ninlil'e aşık olup onunla cinsel ilişkiye girmiştir. Daha sonra panteondaki diğer tanrılar tarafından cezalandırılarak yeraltına sürgün edilir. Enlil, yeraltına sürüldüğü sırada kendisine aşık olup ondan gebe olan tanrıça Ninlil, Enlil'i bırakmayı reddederek onunla beraber yer altı dünyasına inmiştir.⁴⁴

Enlil, bu durumdan rahatsız olacak ki ne Ninlil'in yeraltında kalmasına ne de karnındaki Nanna'nın yeraltında doğmasını istemez:

"Enlil... Kentten ayrıldı,

Nunammir (Enlil'in adlarından) ... kentten ayrıldı,

Enlil yürüdü, Ninlil peşinden gitti,

*Nunamnir yürüdü, genç kız peşinden gitti"*⁴⁵

Bir plan yaparak geçtiği yerlerde karşılaştığı yeraltı varlıklarına Ninlil'e bilgi vermemesini tembihler.

"Enlil kapının adamına şöyle dedi:

"Ey kapının adamı, kilidin adamı,

Ey sürgünün adamı, som kilidin adamı

Kraliçen Ninlil geliyor,

Sana beni sorarsa,

*Nerede olduğumu söyleme."*⁴⁶

Ay Tanrısı Nanna/Sin'in Geç Babil Dönemi Silindir Mühür Baskısı
Kaynak: Black ve Green, 2003

Yeraltına inince Ninlil ilk olarak 'Kapının adamı' ile karşılaşır ona Enlil'i so-

rar. Kapı adamının bilgi vermemesi fakat Ninlil'in ısrar etmesi üzerine Enlil, kapının adamının şekline girerek ona bilgi vermez.

"Ninlil, kapının adamına yanaştı:

"Ey kapının adamı, kilidin adamı,

Ey sürgünün adamı, som kilidin adamı,

44. Hook, 2015, s. 31; Kramer, 1999, s. 88

45. Kramer, 1999, s. 92

46. a.g.e. s. 92.

Enlil, kralın, nereye gidiyor?”

Enlil kapının adamının yerine yanıtladı:

“Enlil, bütün ülkelerin kralı, bana emretti”:

Ninlil: “Elbette, Enlil senin kralın, ama ben de kraliçenim.”

Enlil: “Eğer kraliçemsen, izin ver de dokunayım...”

Ninlil: “Kralın tohumu, ısıldayan tohum dölyatağımdadır, Nanna’nın tohumu, ısıldayan tohum dölyatağımdadır.”

Enlil: “Kralımın tohumu bırak göğe çıksın, bırak yere insin, benim tohumum, kralımın tohumu gibi toprağa düşsün.”

Enlil, kapının adamı kılığında... uzandı.

Onu okşadı, birleştirdi onunla,

Onu okşayarak, onunla birleşerek, Meslamtaea’nın tohumunu (onun) dölyatağına akıttı.”⁴⁷

Ninlil, kapının adamı kılığındaki Enlil ile birleşmesinden yeraltı kralı Nergal’e gebe kalmıştır. Mitos, benzer anlatımla devam eder. Ninlil karşısına çıkan Ölüler diyarı ırmağının adamıyla karşılaşır:

“Enlil insan-yutan ırmak, ölüler diyarı ırmağının adamına şöyle dedi:

“Ey insan-yutan ırmak, ölüler diyarı ırmağının adamı,

Kraliçen Ninlil geliyor;

Sana beni sorarsa,

Nerede olduğumu söyleme.”

Ninlil, insan-yutan ırmak, ölüler diyarı ırmağının adamına yanaştı:

“Ey insan-yutan ırmak, ölüler diyarı ırmağının adamı,

Enlil, kralın, nereye gidiyor?”

Enlil insan-yutan ırmak ölüler diyarı ırmağının adamı yerine yanıtladı:

“Enlil, bütün ülkelerin kralı, bana emretti.”⁴⁸

Enlil, insan-yutan ırmak Ölüler Diyarı ırmağının adamı kılığında Ninlil ile birleşerek diğer bir ölüler diyarı tanrılarından Ninazu’nun döllenmesine neden

47. a.g.e. s. 92-93.

48. a.g.e. s. 93-94.

olur. Metin aynı anlatımla Enlil'in kayıkçı adamının yerine geçerek Ninlil'in bu kez bir yeraltı ilahından hamile kalmasıyla devam eder.⁴⁹ Enlil'in yaptığı plan sayesinde Ninlil ve Nanna yeraltından göğe çıkmak için serbest kalır.⁵⁰

Sümer mitoslarında ölümler dünyasının kurallarının tanrılar için de geçerli olduğu mitosta görülmektedir. Yeraltında doğacak olan bir ilahın yeraltında kaldığı görülmektedir. Nergal burada yeraltında doğan bir ilah olarak görülmekle beraber diğer Sümer mitoslarında aslında güneş tanrısı olarak bilinen ve gökyüzü ile ilişkilendirilen tanrılardan biridir. Mitoslar içerisinde iki farklı konumda bulunmasının nedeni tam olarak bilinmemektedir.

Mezopotamyalılar öldükten sonra kötü şartlarda, karanlık, soğuk ve kasvetli bir hayat yaşayacaklarına inanmıştır. Bu dünya birtakım tanrı ve kahramanlara ev sahipliği yapsa da yeryüzü ile fiziksel bir bağlantısı olmayan güneş görmeyen bir diyardır. Burada bulunan ölü ruhlar yeryüzündeki insanlar ve yeryüzü ile sebebi tam olarak bilinmese de duygusal bir bağ içerisinde olmaya devam eder. Bu bağ ailevi olduğu kadar yeryüzü ve tanrılarla ilişkili olabilmektedir. Çelişkili ve tam olarak anlaşılmayan Ölüler Diyarı, Mezopotamya toplumlarının sosyo-politik, sosyo-kültürel ve hayat beklentilerinin yansımasıyla doludur.

İnsan zihninin idrak edemediği bir mefhum olan “yok oluş” fikri, çağlar boyu birçok düşünce ve inanca yön vermiştir. İnsan için ölümden sonraki yaşam düşüncesi -ki genelde yaşadığı dünyadan daha katlanılabilir bir betime sahip olmamasına rağmen- insanı mutlak bir sondan uzaklaştırarak ona bu hayata “devam edebilme” duygusu vermiştir. Ölümden sonraki hayatta işleyen ceza ve ödül kavramları ise insana, sonraki hayatında daha adil bir yaşam ve neredeyse herkesin eşit olduğu bir dünyanın var olduğunu düşündürerek güç vermiştir.

49. a.g.e. s. 95.

50. Hook, 2015, s. 26

KAYNAKÇA

Yazılı Kaynaklar

- Uhri, A. (2010). *Anadolu'da Ölümün Tarih Öncesi Bir Geleneğin Oluşum Süreçleri*, İstanbul: Ege Yayınları.
- Turner, A. K. (2004). *Cehennem Tarihi*, (Çev. Ayhan Sargüney), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Katz, D. (2005) "Death they dispensed to mankind. The funerary world of ancient Mesopotamia" *Historiae* 2, s. 68.
- Messadie, G. (1998). *Şeytanın Genel Tarihi*, (Çev. Işık Ergüden), İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Schmökel, H. (1971). "Sümer Dini II", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (Çev. Mehmet Turhan Özdemir), 19 (1), s. 376.
- Gezgin, İ. (2009). *Kültürleşme Sürecinin Mitik Kahramanı Gılgamış*, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Bottero, J. (2013). *Gılgamış Destanı- Ölmek İstemeyen Büyük İnsan*, (Çev. Orhan Suda), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Black, J. ve Green, A. (2003). *Mezopotamya Mitolojisi Sözlüğü Tanrılar İfritleler Semboller*, (Çev. Necdet Hasgöl), İstanbul: Aram Yayıncılık.
- Aşkın, M. Ş. (2014). *Sümer Mitolojik Öykülerinin Eski Ahit'teki Yansımaları*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Patai, R. (1990). *The Hebrew Goddess*, Detroit: Wayne State University Press.
- Hook, S. H. (2015). *Ortadoğu Mitolojisi, Mezopotamya- Mısır- Filistin- Hitit- Musevi- Hristiyan Mitosları*, (Çev. Alaaddin Şenel), Ankara: İmge Kitabevi.
- Kramer, S. N. (1999). *Sümer Mitolojisi*, (Çev. Hamide Koyukan), İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Kramer, S. N. (2000). *Sümerlerin Kurnaz Tanrısı Enki*, (Çev. Hamide Koyukan), İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Kramer, S. N. (2002). *Tarih Sümer'de Başlar*, (Çev. Hamide Koyukan), Kabalcı Yayınevi, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Kramer, S. N. (2002). *Sümerler*, (Çev. Özcan Buze), İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Izre'el, S. (1993). "New Readings in the Amarna Versions of Adaba and Nergal and Ereshkigal" (Ed. Anson F. Rainey, Raphael Kutscher, Aharon Kempinski, Marcel Sigrist, David Ussishkin), *Kinattūtu ša dārāti: Raphael Kutscher Memorial Volume*, Institute of Archaeology, Tel Aviv, s. 59-61.

İnternet Kaynakları

KUR, The Pennsylvania Sumerian Dictionary (<http://psd.museum.upenn.edu/nepsd-frame.html>)

Erişim Tarihi: 13.01.2020 15:00

<https://www.louvre.fr/en/oeuvre-notices/hero-overpowering-lion>

Erişim Tarihi: 13.01.2020 15:24

History grows your mind.

Discover Ancient History

We are a non-profit company publishing the world's most-read history encyclopedia. Our mission is to engage people with cultural heritage and to improve history education worldwide.

We provide reliable, easy-to-read, and high-quality resources entirely for free. As a result, our publication is recommended by prestigious institutions such as Oxford University, Open Education Europa, and the School Library Journal.

Read for free at: www.ancient.eu

GEÇ ANTİK DÖNEM'DE ROMA ORDUSU VE BARBARLAŞMA

Yazar: Hüseyin Hakan Gazioğlu

Giriş

Roma ordusunun gelişimi, Roma tarihinin benzer bir görüntüsünü sunar. Ordu ve Roma yönetimi güçleri ya da zayıflıkları oranında genellikle aynı kaderi paylaşmış, Roma gücünün varlığı ve sürekliliği ordunun başarısına

Praetorian Muhafızları Kabartma Heykel

MS 2. yüzyıl - [Kaynak](#)

torluğu'nun parçalanmasıyla ilişkili olarak ordunun "barbarlaşması" olarak tanımlamıştır. Ancak bu durum Geç Roma/Erken Bizans dönemi ordusunun bir özelliği olarak ortaya çıkmaktadır.

bağlı olmuştur. Aynı şekilde Roma Cumhuriyeti'nin imparatorluğa dönüşümü ile askeri gücünün artışı arasında doğrudan bir nedensellik bulunur. Ordu imparatorluk Dönemi'nde sistemin dayandığı noktalardan biridir. Bu dönemde geniş sınırlara sahip imparatorluğun yönetilmesi güçlü bir ordu yaratılmasını gerektirmiş, Augustus 1. yüzyıldan 3. yüzyıla kadar üstün savaş makinesi olarak görülen Roma ordusunu kurmuştur. 3. yüzyıldan itibaren Roma ordusunun klasik Roma lejyonunun özelliklerinde farklı bir karaktere sahip olduğu görülür. Bu dönemde ordu bünyesinde Romalı olmayan farklı etnik kökenlerden asker ve süvari sayısı giderek artmıştır. Birçok tarihçi bu durumu Batı Roma imparatorluğu'nun parçalanmasıyla ilişkili olarak ordunun "barbarlaşması" olarak tanımlamıştır. Ancak bu durum Geç Roma/Erken Bizans dönemi ordusunun bir özelliği olarak ortaya çıkmaktadır.

Geç Antik Dönemde Ordu

Erken imparatorluk döneminde Augustus'un (MÖ 27- MS 14) kurduğu Roma ordusu hareketli ağır piyade askerleri, süvari ve donanma birlikleri olarak üç bölümden oluşmaktadır. Piyade ve süvari kıtaları lejyon¹ ve auxiliary² biçiminde iki temel birime ayrılmıştır.³ Roma'da ilk garnizon birlikleri Augustus tarafından kurulmuştur.⁴ Bu birlikler cohortes praetoria denilen imparatorluk muhafız ordusudur.⁵

1. Lejyon genellikle piyade ağırlıklı Roma askeri birlikleridir. Roma generali Gaius Marius'un (MÖ 107-104) askeri reformlarında 8 askerden oluşan en küçük birim contubernium gruplarının 10 tanesinin bir araya gelerek 80 kişilik 1 century, century gruplarının 6 tanesinin bir araya gelmesinden 480 kişilik 1 cohort ve cohortların 10 tanesinin bir araya gelmesinden 4800 kişilik birliğin meydana gelmesi ile bir Roma lejyonu oluşturulmuştur. Bkz. Keppie, L. (2005). *The Making of the Roman Army From Republic to Empire*. Routledge. S. 147; Southern, 2006, s. 99-100. Lejyona auxiliary ve Roma vatandaşı olmayan bölge ve yerelliklerden askerler katılmıştır. Lejyonun boyutları zaman içerisinde değişmiştir. Genel olarak bir Roma lejyonunda ortalama 4000 ile 6000 arasında çeşitli görevlerde asker bulunduğu düşünülür. Augustus reformlarında lejyon 6000 kişilik klasik Roma lejyonu hâline gelmiştir. Bkz. Keppie, 2005, s. 146-154; <http://www.roman-empire.net/army/army.html>.
2. Auxiliary askerleri imparatorluğun farklı bölgelerinden farklı sayılarda kiralanmış Roma vatandaşı olmayan hafif piyade ve süvari askerleridir. Kendi savaş tarzlarına, gelenek ve disiplinlerine sahiptirler. Bkz. Vegetius, R. F. (2004). *The Military Institutions of the Romans*. (Epitoma rei militaris- 390 A.D). (Translated by Lieutenant Jonh Clarke-1767). <http://serious.freeonsciencelibraryguide.com/view.php?id=225793>. S. 24-25. Cumhuriyet döneminde özel operasyon gücü olan extraordinari, savaşta lejyonun sağ ve sol kanatlarına yerleşen ala sinistra ve ala dextra olarak üç gruptan meydana gelen yardımcı birliklerdir. Augustus döneminde auxiliary birlikleri lejyonun bir parçası hâline getirilmiştir. Bu dönemde birlikler piyade ve süvari olarak ayrılmıştır. Auxiliary piyadesi equites legionis olarak bilinen 120 kişilik süvari kıtalarını desteklemiştir. Süvari kıtaları kendi içlerinde komutasında decurionların sorumlu olduğu turmae denilen 30 ya da 32 atlı süvari birliklerinden oluşmuştur. Bkz. Zehetner, S. (2015). *The Equites Legionis and The Roman Cavalry*. *Journal of Ancient History and Archeology*. No 2.3/2015. P. 17-24. S. 18. Augustus düzenlemelerinde auxiliary askerleri 25 yıllık askeri hizmetlerinin ardından Roma vatandaşı sayılmışlardır. Bkz. McNab, C. (2010). *The Roman Army The Greatest War Machine of the Ancient World*. Osprey Publishing Ltd. S. 164.
3. Vegetius, 2004, s. 24.
4. Keppie, 2005, s. 132
5. Praetorian muhafız ordusu (cohortes praetoria) Augustus döneminde iç savaş sırasında toplanmıştır. Ordular MÖ 27-MS 28 yılları arasında her biri 1000 kişilik 9 cohort hâlinde İtalya'da organize edilmiştir. Keppie, muhafız ordusunda bulunan 9 cohortun sayısının her birinin 500 kişi olduğunu belirtir. Bkz. Keppie, 2005, s. 132. Bu dönemde praetorian muhafız ordusunun 3 tanesi Roma'da diğer 6 tanesi İtalya'nın farklı kentlerinde bulunmuştur. 2. yüzyıldan itibaren taktik fonksiyonları olmadan savaş alanında imparatora eşlik etmiştir. Teoride görevleri imparatorun korunmasıdır ancak taht boşken ve rakip imparatorlar arasında imparatorun tayininde önemli rol oynamıştır. Bkz. Stevenson, G. H. (1971). *Army and Navy*. (Ed. Cook, S. A. and Others). *The Cambridge Ancient History*. Volume X. *The Augustan Empire*. 44 B.C.-A.D. 70. Cambridge University Press P. 218-237. S. 232. Diğer yandan praetorian ordusu askerleri lejyon birliklerine göre daha fazla ücret almışlardır. Erken 1. yüzyılda bir lejyoner 227 denarius ücret alırken praetorian muhafızına 375 denarius ödenmiştir. Domitian döneminde (MS 81-96) asker maaşlarına yapılan artışla birlikte lejyoner ücreti 300 denarius, praetorian ücretleri ise 1000 denarius yükseltilmiştir. Bkz. Southern, 2006, s. 115; Stanković, 2012, s. 132.

Geç 2. yüzyıldan itibaren hareketli sahra birlikleri olan lejyonlar iç bölgelerin savunması yerine bölge sınırlarına, özellikle asker alımı yapılan bölgelere konuşlandırılmış,⁶ benzer şekilde auxiliary alayları sınır kalelerine yerleştirilmiştir.⁷ Bu dönemde Roma askeri sistemi sınır savunmasına evrilmiş, sahra orduları giderek garnizon ordusuna dönüşmüştür.⁸ 3. yüzyılda bir sınır koruması görünümünde olan imparatorluk ordusu saldırılar karşısında etkisizleşmiştir.⁹ İmparatorluk sınırlarının gerisinde Roma'da bulunan praetorian muhafız ordusu dışında harekete hazır birlikler yoktur. Öte yandan praetorian muhafız ordusu 2. yüzyıldan itibaren politikleşmiş ve imparatorların kaderine etki eden bir faktör hâline gelmiştir.

Diokletianus Reformu

Diokletianus döneminde ordunun etkisizliği ve sınırların zayıflığı tetraşinin (dörtlü yönetim) acil düzenlemeler yaptığı sorunların başında gelmiştir. İmparatorluk dış saldırılara karşı korunmaya çalışılmış, Afrika, Suriye, Ren ve Tuna sınır bölgelerine setler, kale ve kuleler yapılmış,¹⁰ sınır ordusu¹¹ takviye edilmiştir.¹² Savunma önlemlerinin genişletilmesinin yanında asker sayısı arttırılmış ve eski lejyon yapısı terk edilmiştir.¹³ Ordu bu dönemde hareketli

6. Augustus döneminde lejyon sayısının 25 olduğu düşünülür ancak Southern'e göre 22'dir. Bkz. 2006, s. 98. Roma ve İtalya'da lejyon bulunmazken, bu birliklerin sekizi Ren sınırlarında, dördü Suriye'de, üçü İspanya'da, ikişer adet lejyon ise Mısır, Pannonia (Panunya), Dalmaçya, Afrika ve Moesia'ya konuşlandırılmıştır. Septimus Severus döneminde lejyon sayısı otuz üçe çıkarılmıştır. Bkz. Stanković, E. (2012). Diocletian's Military Reforms. ACTA Univ. Sapientiae, Legal Studies, 1. P. 129-141. S. 131.
7. Keppie, 2005, s. 140; Camphell, B. (1994). The Roman Army, 31 BC-AD 337 A Sourcebook. Routledge. S. 140.
8. Syme, R. (1969). Flavian Wars and Frontiers. (Ed. Cook, S. A. and others). The Cambridge Ancient History. Volume XI The Imperial Peace. A.D. 70-192. Cambridge University Press. P. 131-188. S. 131-132.
9. Ostrogorsky, 1995, s. 38-39; Southern, 2006, s. 246; Stanković, 2012, s. 133.
10. Diokletianus dönemi sınırlarda yoğun bir yapı faaliyetine konu olmuştur. Doğuda en bilinen güçlendirme çalışmaları Fırat Nehri'nden başlayarak Palmyra, Şam ve Arabistan'ın kuzeydoğusuna kadar 20 mil (yaklaşık 32 km) aralıklarla bir tür kale zincirleri oluşturan strata diocletiana'dır. Bkz. Camphell, 1994, s. 232. Tuna sınırında ise özellikle beş anahtar yerde Donje Butorke (294-300), Sexa Ginta Prista (298-301), Transmarisca (297), Durostorum (297) ve Halmyris'te (301-305) kule ve kale yapılmıştır. Lactantius imparatoru bölgelerin insan gücünü yapı çalışmalarına katılmaya zorladığını ve inşa faaliyeti konusunda sınırsız tutkuya sahip olduğunu belirtmiştir. Bkz. Băjenaru, C. (2010). Minor Fortifications in the Balkan-Danubian Area from Diocletian to Justinian. Mega Publishing House (Editura Mega). S. 33.
11. Bu dönemde Tuna Nehri boyunca Moesia I ve Moesia II, Kıyı Daçya, Scythia bölgelerine 104 birlik, Suriye, Fenike, Arabistan ve Filistin sınırlarına 95 birlik, Fırat-Dicle arasında Mezopotamya, Armenia bölgelerine 62 ve Mısır ile Theibaid arasında 75 birlik konuşlandırılmıştır. Bkz. Zuckerman, C. (2014). Ordu. Bizans Dünyası Doğu Roma İmparatorluğu 330-641. (Morrison, C. Ed.). (Aslı Bilge, çev.). S. 160-201. Ayrıntı Yayınları. S. 162.
12. Stanković, 2012, s. 133; Ostrogorsky, 1995, s. 39.
13. Geç dönem imparatorluğunun asker sayısının Erken imparatorluk döneminin iki katı olduğu

sahra ordusu comitatense¹⁴ ve sınır ordusu limitanei olarak iki gruba bölünmüştür.¹⁵

Comitatenses

Hareketli sahra birlikleri olan comitatensesler en üst komuta kademesini oluşturan magister militumların emrine verilmiştir. Sınır askerlerine göre daha iyi eğitilmiş, profesyonel askerler olan comitatensesler genellikle orduya gönüllü olarak alınmış, yüksek maaşlı, ailesi olmayan genç askerlerden oluşan birliklerdir. Geç dönem ordusunun en önemli birlikleri olan sahra ordusu askerleri aynı zamanda manevra kabiliyetleri sayesinde savunmanın

konusunda bilim dünyasında geniş bir mutabakat bulunmaktadır. Diğer yandan asker sayısının ne kadar olduğu belirsizdir. Genellikle 6. yüzyılda praetorian prefect Ioannes Lydus'un verdiği sayılar gerçekçi sayılmıştır. Lydus Diokletianus dönemi için 389.709 kara askeri ve 45.562 donanma askeri sayısı vermiştir. Bkz. Whithy, M. (2007). *Army and Society in the Late Roman: A Context for Decline? A Companion to the Roman Army*. (ed. Paul Erdkamp). Blackwell Publishing. P. 515-532. S. 517. Zuckerman 4. yüzyıl Roma idari görev listesi notitia dignitatum'a dayanarak toplam asker sayısının imparatorluğun iki tarafında yaklaşık olarak 500.000 olduğunu öne sürer. Bkz. Zuckerman, 2014, s. 181. Treadgold notitia dignitatum'da verilen asker sayısının bütün askerleri göstermemesi nedeniyle batı için kesin olmadığını belirtir. Ona göre doğu ordusunun sayısı I. Theodosius döneminde (MS 347-395) 104.000 sahra askeri, 195.500 limitanei, 3.500 scholae palatina askeri ve 32.000 donanma askeri ile yaklaşık olarak 335.000 askerden oluşmaktadır. Bkz. Treadgold, 2014, s. 309. Croix ise toplam asker sayısı için Lydus'un sayılarını önermiştir. Bkz. Croix, 2013, s. 618. Asker sayısının artışına bağlı olarak Diokletianus döneminde lejyon sayısı 35 lejyondan Southern'e göre 60, Stanković'e göre 68, bkz. Camphell'e göre 65 lejyona çıkarılmıştır. Bkz. Camphell, 1994, s. 232; Southern, 2006, s. 248; Stanković, 2012, s. 135. Diokletianus dönemi için lejyon sayısı konusunda genel kabul lejyonların 1000 kişilik küçük birimlere bölünmesidir. Bkz. Southern, 2006; Treadgold, 2014, s. 309; McNab, 2010, s. 215. Bu açıdan klasik lejyon yapısının bu dönemde değiştiği düşünülür ancak lejyonların sayısı konusunda belirsizlikler vardır. Tetraşik lejyon yere ve zamana göre 500, 1000 ve 1500 kişilik küçük birlikler olarak düşünülmüştür. Diğer yandan lejyon sayısı ve asker sayısı arasında ters orantı bulunmaktadır. Lejyon sayısı artmış ancak asker sayısı azalmış görünür. Zuckerman notitia dignitatum'un verdiği toplam 1000 askeri birlik sayısını, birliklerin olasılıkla 500 kişilik birimler olduğunu düşünerek 401 yılı için 500.000 asker sayısını önermiştir. Bkz. Zuckerman, 2014, s. 182.

14. Comitatenses ordusunun oluşumunda karanlık noktalar vardır. Bazı bilim insanları comitatenses ve buna bağlı oluşumların I. Konstantinus döneminde kurulduğunu, Diokletianus'un 2 vexillationes ve üç lejyonlardan oluşan küçük merkez sahra birlikleri olan comitatus birliklerini oluşturarak comitatenses oluşumuna kaynaklık etmiş olabileceğini düşünür. Bkz. McNab, 2010, s. 214. Benzer şekilde Southern, Diokletianus'un comitatus birliklerini oluşturduğunu ancak bunun I. Konstantinus döneminde kurulan sahra ordusunun çekirdeği olup olmayacağına cevaplanamayacağını belirtir. Bkz. Southern, 2006, s. 249. Diğer yandan Stanković, Zosimus'u kaynak göstererek sahra ordusunun Diokletianus döneminde kurulduğunu ancak I. Konstantinus döneminde tamamlandığını öne sürmüştür. Bkz. Stanković, 2012, s. 133. Belirtmek gerekir ki Hristiyan yazar Lactantius'un tarih yazımı pagan Diokletianus için genellikle imparatora karşıt bir okuma içerirken, Hristiyan I. Konstantinus için övücü niteliktedir. Aynı şekilde pagan Zosimus Diokletianus için övgü dolu bir anlatı geliştirirken I. Konstantinus için karşıt bir dil kullanmıştır.

15. Haldon, 1997, s. 208; Southern, 2006, s. 247; Stanković, 2012, s. 133.

Karakteristik Roma Askeri - Kaynak: McNab, 2010

dışında saldırı birlikleri olarak ayrıcalıklı sayılmışlardır. Bir bölgeden diğerine gidebilmek için genellikle önemli güzergahların arkasına konuşlandırılmışlardır ancak harekete hazır olabilmeleri için bulundukları bölgeye yerleştirilmemişlerdir.¹⁶ I. Konstantinus döneminde sahra ordusu birliklerinde bulunan piyade ve süvari askerleri, piyade komutanı magister peditum ve süvari komutanı magister equitum olarak iki yeni komutanın emrine verilmiştir.¹⁷

Limitanei

Limitaneiler komutalarından douxların sorumlu olduğu kalıcı olarak sınır bölgelerine yerleştirilmiş sınır koruma birlikleridir. Terim sınırdaki bulunan bütün askeri statüleri kapsamıştır. I. Konstantinus döneminde yapılan değişikliklerde sınır or-

duları, ripenses ya da ripensaries, eski tipte yardımcı ordu birlikleri cohort¹⁸ ve alae¹⁹ yanı sıra atlı okçular vexillationes²⁰ ve equites gibi çeşitli süvari askerlerinden meydana gelmiştir. Limitanei içerisinde piyade ya da süvari olsun en yüksek rütbeli sınır askerleri ripenseslerdir. Bunlar 325 tarihli kanunda comitatenses sınıfı askerlerinden sonra yüksek rütbeli askerler olarak görünür.²¹ Limitaneiler yerleştirildikleri ya da yaşadıkları belirli bir bölgeyi korumakla yükümlüdürler. Bazı liminateiler gerekli durumlarda pseudo-co-

16. Gregory, 2010, s. 42; Haldon, 1997, s. 209; Southern, 2006, s. 250; Louth, 2008, s. 239; Stan-ković, 2012, s. 133

17. Southern, 2006, s. 250; Ostrogorsky, 1995, s. 38.

18. Roma generali Gaius Marius'un (MÖ. 107-104) askeri reformlarında tipik olarak 80 kişilik altı centuriadan meydana gelen cohort Roma lejyonunun temel taktik birimidir ancak bu dönemde 500 ya da 1000 kişilik yardımcı piyade gücünü tanımlar.

19. Yardımcı süvari birlikleridir.

20. Gallienus (260-268) döneminde oluşturulan geç Roma süvari birliğidir. 500 ya da 1000 kişilik bir birlik olduğu düşünülür.

21. <http://referenceworks.brillonline.com/entries/brill-s-new-pauly/riparienses-milit-es-e1023420>; Southern, 2006, s.251

İki Roma Lejyoneri Kabartma Friz Parçası - Moguntiacum(Mainz) - MS 1. yüzyıl ortaları - Kaynak: Pollard ve Berry, 2015

mitatenses adı altında sahra ordusunu takviye etmek için kullanılmıştır.²² Temelde ücretli bir asker grubunu oluşturan limitanei askerlerinin statüsü zaman içerisinde toprağa bağlı bir kategori hâline gelmiştir. 4. ve 5. yüzyıllarda sınır askerlerine agri limitanei olarak bilinen toprak bağışları yapılmış, hizmetleri kalıtsal hâle getirilerek capitatio-iugatio vergisinden ve olağan dışı vergilerden muaf tutulmuşlardır.²³ Genellikle sınır boylarında aileleri ile yaşayıp, tarımla uğraşmış ve sınır garnizonlarında görev yapmışlardır. 4. yüzyıl yarısından itibaren profesyonel asker özelliklerini kaybe-

den sınır askerleri giderek limitanei militia olarak bilinen bölge milisine dönüşmüşlerdir.²⁴

I. Konstantinus Reformu

I. Konstantinus Milvian Köprüsü Savaşı²⁵ sonrası (MS 312) Maxentus'u destekleyen Erken İmparatorluk döneminden kalma praetorian muhafız ordusunu dağıtmıştır. İmparator devam eden korunma ihtiyacı nedeniyle tamamı süvarilerden oluşan scholae palatinae muhafız ordusunu oluşturmuştur. Notitia dignitatum'a göre scholae palatinae ordusu İtalya'da beş, Konstantinopolis'te ise yedi alaydan oluşan 500 kişilik birliklerdir.²⁶ İmparator praetorian muhafızlarının kendi generalleri altında neden oldukları taht gasplarını engellemek için scholae palatinae birliklerini doğrudan kendi komutasına almıştır.²⁷ Hareketli ordunun bir parçası olmalarına rağmen imparatora eşlik

22. Southern, 2006, s. 251.

23. Haldon, 1997, s. 209; Zuckerman, 2014, s. 175; Liebeshuetz, W. (2007). Warlords and Landlords. A Companion to the Roman Army. (ed. Paul Erdkamp). Blackwell Publishing. P. 479-495. S. 486.

24. Gregory, 2010, s. 42; Stanković, 2012, s. 133; Zuckerman, 2014, s. 172.

25. Milvian Köprüsü Savaşı, 28 Ekim 312 yılında Roma İmparatorları I. Konstantinus ve Maxentius'un arasında geçmiştir. Bu savaş Roma'nın tetrarşi rejiminin yıkılması ve Hristiyanlığa geçişin başlaması açısından önem taşımaktadır

26. ODB, 1991, s. 1851

27. Southern, 2006, s. 254; Treadgold, 2007, s. 38; Camphell, 1994, s. 233.

etmenin dışında saraydan ayrılmayan birlikler 5. yüzyıla kadar Germen askerlerinden seçilerek oluşturulmuş ve normal süvariden daha ayrıcalıklı bir süvari grubu hâline gelmiştir.²⁸ Scholae birlikleri 5. yüzyılda giderek tören alaylarına dönüşmüştür. I. Leo döneminde (MS 457-474) scholae birliklerinin muhafızlık görevi exkoubitores denilen 300 kişilik süvari birliklerine devredilmiştir ancak batıda bulunan birlikler imparatorluğun çöküşünden sonra Theodoric tarafından kaldırılmıştır.²⁹

4. yüzyılda geç Roma ordusu hem hareketli birimlerde hem de kalıcı sınır güçlerinde manevra kabiliyeti ile öne çıkmaktadır. Bu durum atlı göçebe kabilelere karşı savaşılan imparatorluk ordusunda, Gallienus döneminden (MS 260-268) itibaren yeni süvari birliklerinin kurulmasını sağlamıştır. Süvariler, ordunun daha hızlı hareket edebilmesi için comitatenses ve limitanei birliklerinde giderek önem kazanmışlardır.³⁰ 4. yüzyıl sonlarına kadar lejyonun esas vurucu gücü olarak piyade ağırlığı devam etmiş, süvarinin görevi piyadeyi kanatlardan desteklemek olarak görülmüştür. Hadrianopolis Savaşı'n-

MS 4. yüzyılda Clibinarii Askeri - Kaynak: McNab, 2010

28. Bury, J. B. (1923). History of the Roman Empire I. <http://serious.freeonsciencelibraryguide.com/view.php?id=311647>
29. Nicolle, D. and McBride, A. (1992) Romano-Byzantine Armies Fourth-Ninth Centuries. Osprey Publishing Ltd. S. 9; ODB, 1991, s. 1851; ; Zuckerman, 2014, s. 166.
30. Nicolle and McBride, 1992, s. 4; Stanković, 2012, s. 135; McNab, 2010, s. 212

da (MS 378) İmparator Valens komutasındaki ordunun, Goth süvarileri karşısında ağır şekilde yenilmesi süvarinin orduda stratejik önemini arttırmıştır. Bu nedenle geç dönem boyunca Roma ordusunun taktik ve savaş stratejisi değişmiştir.³¹ Süvarinin destekleyici rolü ordu merkezine çekilmiş, piyade askerleri süvari kıtalarını desteklemiştir.³² 3. yüzyılda yardımcı unsurlar olarak orduda yer almış az sayıda clibanarii mızraklı ağır süvari ile sınır bölgelerinde bulunan kabilelerden alınmış okçu birliklerinin kullandıkları silahlar 5. yüzyılda okçu komutanların emrine verilen piyade askerlerinin kullandıkları silahlar hâline gelmiştir. Aynı dönemde Hun ve German tipinde atlı okçu sagitarii ve özellikle Doğu'da mızraklı ağır süvari kataphract ordunun en etkili savaş gücü olarak yaygınlaşmıştır.³³

I. Theodosius'un MS 395 yılında ölümünden sonra imparatorluk doğu ve batı olarak ikiye ayrılmıştır. Bu dönemde imparatorluk otoritesi ve sınır ordusu zayıflamıştır.³⁴ MS 410 yılında Vizigotlar Roma'yı yağmaladığında batı idaresi etkisizleşmiş, Kuzey Afrika'nın Vandallar tarafından ele geçirilmesi

INVASION OF THE GOTHS INTO THE ROMAN EMPIRE

After the painting by O. Prentice

Gotların Roma İmparatorluğu işgali - [Kaynak](#)

31. Stanković, 2012, s. 135; McNab, 2010, s. 212.

32. Dennis, G. T.(Ed.). (2010). Strategion, Bizans Kültüründe Strateji Sanatı. (Çev. Volkan Atmaca). Kırmızı Kedi. S. 186.

33. Stratekion, 2010, s. 180-183; Whithy, 2007, s. 522

34. Liebeschuetz, 2007, s. 479; Nicolle and McBride, 1992, s. 5

imparatorun finansal kaynaklarını tahrip etmiştir.³⁵ Bu gelişmeler ekonomik olarak daha zayıf olan batıda ordunun sınırlar yerine lojistik destek kaynaklarına sahip büyük kent yakınlarına konuşlanmasına ve sınır savunmasının kademeli olarak bölgesel güçlere geçmesine neden olmuştur.³⁶ 5. yüzyılda batıda imparatorluk güçlerinden bağımsız, toprak sahipleri tarafından desteklenen özel ordular ortaya çıkmıştır. Bucellarii olarak bilinen bu ordular imparator yerine kendi patronlarına ve komutanlarına yemin etmiş yabancı paralı askerlerden meydana gelmiştir.³⁷ Batıda sivil yönetim giderek kontrolü generallere kaptırmış, politik ve ekonomik istikrarsızlık askeri zayıflıkla birleşerek Batı Roma İmparatorluğu'nun kademeli olarak çözülmesine neden olmuştur.³⁸

6. yüzyılda sahra ve sınır ordusu arasındaki ayrım devam etmiş fakat düşmanı sınırlarda karşılama eğilimi terk edilmiştir.³⁹ Bunun yerine limitanei ordusu daha küçük birlikler hâlinde sınır garnizonlarına dağıtılmış, bu birlikler numerii denilen iki yüz ve dört yüz kişilik yerel güçlerden oluşturulmuştur. I. Iustinianus döneminde comitatenses birliklerinin sayısı benzer biçimde azaltılmıştır. Sahra ordusu daha küçük birliklere bölünmüş, hafif ve ağır süvari askerlerinden meydana gelmiştir.⁴⁰ 6. yüzyılda orduda büyük oranda paralı askerlik hâkimdir. Alımlar gönüllü yapılmış olmasına rağmen askerlere çeşitli ayrıcalıklar verilmiştir.⁴¹ Diğer yandan sınır ordusu ya da sınır koruması kavramı giderek ortadan kalkmıştır. Geç 6. yüzyılda Suriye'nin tarımsal alanlarında birkaç garnizon kalmış, sınır savunması genellikle yerel güçler tarafından sağlanmıştır.⁴² 7. yüzyılın ilk çeyreğinde Perslerin sınır bölgelerinde sıklaşan akınları sınırların güvenli alanlar için boşaltılmasına neden olmuştur. İmparatorluk sınırları bu dönemde Anadolu'nun iç bölgelerinin korunaklı alanlarına kadar daraltılmış, ordular bu bölgelere yerleştirilmiştir.⁴³

Barbarlaşma

Roma geleneğinde askerlik, sağlıklı her yurttaşa ve bağlı bölge halklarına zorunlu kılınmıştır. Lejyonlar genellikle İtalyan ve Latin yurttaşlardan oluşturulmuş, auxiliary birimleri imparatorluğa bağlı halklardan seçilmiştir. Barbar

35. Liebeshuetz, 2007, s. 483

36. Cameron, 2001, s. 84; Whithy, 2007, s. 524; Nicolle and McBride, 1992, s. 5.

37. Cameron, 2001, s. 50; Nicolle and McBride, 1992, s. 6.

38. Liebeshuetz, 2007, s. 485.

39. Nicolle and McBride, 1992, s. 6; Zuckerman, 2014, s. 164.

40. Nicolle and McBride, 1992, s. 7.

41. Nicolle and McBride, 1992, s. 10.

42. McNab, 2010, s. 215; Nicolle and McBride, 1992, s. 9; Zuckerman, 2014, s. 164.

43. Haldon, 1997, s. 217.

I. Justinianus Dönemi Roma Askerleri - MS 6. yüzyıl - Soldan Sağa Diziliş: Theodosia Askeri, Trakyalı Atlı Süvari ve Clibanarii Piyadesi [Kaynak](#)

sayılan halklar ve yabancılar askerlik hizmetinden dışlanmıştı. Bu nedenle askerlik görevi Romalı olmanın bir ayrıcalığı olarak görülmüştür.⁴⁴ Geç cumhuriyet dönemi boyunca İtalya dışı seferlere müttefik kabile ve vesayet altındaki krallıklardan asker almak sık uygulanan bir yöntem hâline gelmiştir. Julius Sezar Galya seferinde ordu hizmetinde Galyalı ve Germen süvarileri kullanmıştır. İç savaş döneminde Sezar'a karşı Pompey, Brutus ve Cassius'un oluşturduğu ordu birlikleri Anadolu, Suriye ve Mısır'ın yerli halklarından meydana getirilmiştir.⁴⁵ Augustus ve Marcus Antonius arasındaki Actium Savaşı'nda Augustus'un birlikleri Galya ve İspanya'dan alınmış askerlerden oluşturulmuş,⁴⁶ Antonius doğu bölgelerinden asker toplamıştır.⁴⁷ İç savaşın sona ermesinin ardından ordu hizmetinde yurttaşlık kavramına geri dönmüş fakat 1. yüzyıl sonundan itibaren İtalya'dan yapılan asker alımları giderek azalmıştır. Lejyonlar Roma yurttaşı sayılan bölgelerden toplanmış ya da vatandaşlık bağışları ile asker alımları yapılmıştır.⁴⁸ Özellikle Tuna sınırına Augustus tarafından yerleştirilmiş emekli asker kolonilerine Septimus Se-

44. Bury, 1928, s. 38.

45. Keppie, 2005, s. 130.

46. Bu dönemde Augustus'un emrinde çoğu vatandaş olmayan 60 lejyon olduğu düşünülür. Savaş sonrasında yabancı askerlerden meydana gelen lejyonlar dağıtılmış ve lejyon sayısı sonraki yıllarda 25 olarak sabitlenmiştir. Bkz. McNab, 2010, s. 145.

47. Southern, 2006, s. 99.

48. Camphell, 1994, s. 9.

verus dönemine (MS 193-211) kadar yurttaşlık verilerek asker ihtiyacı karşılanmaya çalışılmıştır.⁴⁹ İmparatorluğun asker ihtiyacı Caracalla döneminde (MS 211-217) imparatorluğun bütün bölgelerine yurttaşlık verilmesine neden olmuş, İlyriya, Trakya, Isauria, Galatya gibi uygar sayılmayan yerlerden asker alınmıştır.⁵⁰ Diğer yandan geç 2. yüzyılda Marcus Aurelius'un (MS 96-180) Germen ve Sarmat kabile federasyonlarına karşı sürdürdüğü Marcomanni savaşlarında Germen, Sarmat, Goth kabileleri Ren ve Tuna sınırları boyunca hareket etmiş, bu kabileler 4. yüzyıl ortasına kadar diplomatik yollarla imparatorluk sınırlarına yerleştirilmiştir.⁵¹ 3. yüzyılın savaş koşullarında imparatorlar ve taht için savaşıran rakipleri giderek artan asker ihtiyacı nedeniyle imparatorluk sınırlarına yerleştirilen kabilelerden asker alımları yapmış ve kabile askerleri Romalı komutanların emrinde paralı asker olarak orduya dâhil edilmiştir.⁵²

3. yüzyıl sonunda göçebe kabilelerin sınırlardaki baskısı tetraşi döneminde kabile gruplarının ordu hizmeti karşılığında imparatorluğun savunma politikası ile birleştirilmesine yol açmıştır. Bu dönemde Frank kabilelerine sözleşme yoluyla *terrae laeticae* olarak bilenen toprak bağışları yapılmış, bu gruplar *laeti* olarak Galya'da Trier, Langres ve Amiens bölgelerine yerleştirilmiştir. Doğu sınırlarında ise Arap kabileleri imparatorluğun müttefikleri olarak kendi komutanları altında savunma görevini üstlenmişlerdir.⁵³ 4. yüzyılda kabile gruplarının imparatorluk sınırları içerisine yerleştirilmesi sistematik hâle gelmiştir. I. Konstantinus Pannonia bölgesine Vandalları yerleştirmiş, bu gruplar *auxiliary* birimlerinde kendi komutanları emrinde hizmete alınmışlardır. Hadrianopolis Savaşı'ndan (MS 378) sonra, I. Theodosius MS 382 yılında Gothları *feodoti* olarak askeri hizmetleri karşılığında Balkanlara yerleştirmiş ve *annonae feoderatice* denilen yıllık iâşe ya da nakit asker ödemesi yapmıştır.⁵⁴ Feodus anlaşması ile toprak bağışları yapılarak gerçekleştirilen yerleştirmeler kısa süre sonra paralı asker kontratı hâline gelmiş, imparatorluk yerleştirdiği kabile federasyonlarından *feodoti* kapsamında

49. Hukuka göre Roma vatandaşı olmayanlar arasında yapılan evlilikler geçersizdir. Kolonilerde evlilik dışı doğan asker çocukları yasa dışı sayılmış, babalarının vatandaşlık hakkından yararlanamamışlardır. Bu nedenle asker çocuklarına ordu hizmeti karşılığında vatandaşlık vermek asker çocuklarını askerliğe teşvik etmiştir. Bkz. McNab, 2010, s. 147.

50. Whithy, 2007, s. 520; Blockmans, W. and Hoppenbrouwers, P. (2014). Introduction to Medieval Europe, 300-1500. Roudledge. S. 16.

51. Cameron, 2001, s. 36.

52. Southern, P. (2004). The Roman Empire from Severus to Constantine. Routledge. S. 269

53. Southern, 2006, s. 259; Zuckerman, 2014, s. 183.

54. Southern, 2006, s. 259. Bkz. <https://darkagewargaming.wordpress.com/2011/10/26/the-last-wars-of-the-western-empire-part-3-barbarians-and-barbarization/>

asker kiralamıştır.⁵⁵ Aynı şekilde Germen ve Sarmat kabileleri kendi komutanları altında orduya alınmış ve kabile yerleşmeleri imparatorluğun asker ihtiyacını karşılamak için geniş ölçüde kullanılmıştır.⁵⁶

Geç 4. yüzyılda yabancı askerler Roma ordusunda oldukça önemli hâle gelmişlerdir. Özellikle süvarinin stratejik öneminin savaşlarda artması at üstünde savaşmaya alışkın kabile askerlerinin daha fazla istihdam edilmesine yol açmıştır. Yabancı askerler ordunun her biriminde hizmet vermiş, yurttaş ve yurttaş olmayan askerler arasındaki ayrım önemsizleşmiştir.⁵⁷ Aynı zamanda Roma vatandaşlarının sivil yönetime daha çok ilgi göstermesi yabancı askerlerin ordu hizmetinde yüksek rütbelere yükselmelerini sağlamıştır.⁵⁸ Yabancı askerlerin Roma ordusunda giderek daha önemli rol oynamasına rağmen geç Roma ordusunda bulunan yabancı asker birliklerinin sayısı belirsizdir. Bu birlikler Notitia Dignitatumda barbar birlikler olarak görünmesine rağmen sayıları listelenmemiştir.⁵⁹ Diğer yandan etnik kökenli askerlerin ordu birliklerinde artışı yabancı askerlerin savaş geleneği, teçhizat ve alışkanlıklarının Roma ordusunda yerleşiklik kazanmasını beraberinde getirmiştir.⁶⁰ Tarihçiler bu gelişmeyi genellikle Roma ordusunun “barbarlaşması” olarak adlandırmış, ordudaki “barbar” asker ağırlığını lejyon eğitimi ve disiplinin zayıflaması olarak görmüşlerdir. Bunun bir nedeni yabancı askerlerin, vatandaş askerlerin aksine ülkeleri ve imparator için değil para ve yağma için savaşmış olmalarıdır.⁶¹ Özellikle imparatorluğun batısında orduya yapılan feodori alımları aynı etnik kökenden komutanlar tarafından yapılmış, yabancı askerler imparator yerine kendi komutanlarına bağlılık geliştirmişler-

55. Blockmans and Hoppenbrouwers, 2014, s. 23.

56. Bury, 1923, s. 39; Ermatinger, J. W. (2004). The Decline and Fall of the Roman Empire. Greenwood Press. S. 44-46.

57. Cameron, 2001, s. 51; McNab, 2010, s. 216; Blockmans and Hoppenbrouwers, 2014, s. 23.

58. Tetrarşi döneminde sivil ve askeri yönetimin ayrılması, sivil ve askeri hizmette yer alacak Roma vatandaşlarına bunlardan birini seçme zorunluluğu getirmiştir. Genellikle evlerinden uzakta görevlerde bulunmak istemeyen Romalılar giderek sivil yönetime ilgi göstermişlerdir. Bkz. Halsall, G. (2007). Barbarian Migrations and the Roman West, 376-568. Cambridge University Press. S. 108.

59. Halsall, 2007, s. 105; Cameron, 2001, s. 51.

60. Roma ordusu geç antik dönem boyunca çeşitli yerel ve etnik askeri gelenekleri benimsemiş, ordunun görüntüsü büyük oranda değişmiştir. Bu değişim geleneksel Roma piyade kılıcı gladio yerine daha uzun Kelt spatha kılıcı, Roma kalkanı scutum yerine yerel kabilelerin kullandıkları oval kalkan, etek yerine atlı göçebelerin giydikleri pantolon gibi askeri teçhizatların yanı sıra liderlerin kalkan üstünde havaya kaldırılması, Hun, İskit, Alan ve Pers kökenli atlı savaş taktiklerinin benimsenmesi, barritus denilen Germen savaş narası gibi savaş sırasında kullanılan taktik ve askeri ritüellere kadar geniş bir alanda gerçekleşmiştir. Bkz. Halsall, 2007, s. 103-104; Stratekion, 2010, s. 90-91-92.

61. McNab, 2010, s. 212; Whithy, 2007, s. 522.

dir.⁶²

Sonuç olarak, Roma ordusunda etnik kökenli askerlerin artışı, Romalı olmayan ekipman ve alışkanlıkları/pratikleri beraberinde getirmiş, bu özellikler Romalı askerler tarafından kısa sürede benimsenmiştir. Bu gelişme Geç Roma ve Erken Bizans dönemi askeri gücünün temel özelliklerinden biridir ve Roma tarihinde önemli politik, sosyal ve ekonomik sonuçlara sahiptir.

62. Liebeschuetz, 2007, s. 483.

KAYNAKÇA

Băjenaru, C. (2010). Minor Fortifications in the Balkan-Danubian Area from Diocletian to Justinian. Mega Publishing House (Editura Mega).

Birley, E. (1988). Roman Army: Papers 1929-1986. Amsterdam: J.C. Gieben.

Blockmans, W. and HOPPENBROUWERS, P. (2014). Introduction to Medieval Europe, 300-1500. Roudledge.

Blois, de L. (2007). The Military Factor in the Onset of Crises in the Roman Empire in the Third Century AD. Impact of Empire, Ecomonic, Social, Political, Religious and Cutural Aspects. (Lucas de Blois & Elio Lo Casicio, ed.). Brill. P. 497-509.

Bury, J. B. (1923). History of the Roman Empire I.

<http://serious.freeonsciencelibraryguide.com/view.php?id=311647>

Cameron, A. (2001). Mediterranean World in Late Antiquity AD 395-600. Routledge

Campbell, B. (1994). The Roman Army, 31 BC-AD 337 A Sourcebook. Routledge
Ermatinger, J. W. (2004). The Decline and Fall of the Roman Empire. Greenwood Press.

Ermatinger, J. W. (2004). The Decline and Fall of the Roman Empire. Greenwood Press.

Haldon, J. F. (1999). Warfare, State and Society in the Byzantine World, 565-1204. UCL Press.

Haldon, J. F. (2003). Byzantium at War. Osprey Publishing.

Haldon, J. F. (2008). Army. The Oxford Handbook of Byzantine Studies. (Jeffreys, E. Ed.). Oxford University Press. P. 554-561.

Haldon, J. F. (2008). Structures and Administration. The Oxford Handbook of Byzantine Studies. (Jeffreys, E. Ed.). Oxford University Press. P. 539-554.

Halsall, G. (2007). Babarian Migrations and the Roman West, 376-568. Cambridge University Press.

Johnston, D. (2003). Roman Law in Context. Cambridge University Press.

Karadeniz, Ö. (2010). Roma Hukuku. Yetkin Yayınları

Keppie, L. (2005). *The Making of the Roman Army From Republic to Empire*. Routledge.

Liebeshuetz, W. (2007). *Warlords and Landlords. A Companion to the Roman Army*. (ed. Paul Erdkamp). Blackwell Publishing. Southern, P. (2004). *The Roman Empire from Severus to Constantine*. Routledge.

Mcnab, C. (2010). *The Roman Army The Greatest War Machine of the Ancient World*. Osprey Publishing Ltd.

Mitchel, S. (2015). *A History of the Later Roman Empire 284-641*. Wiley Blackwell.

Nicolle, D. and McBRIDE, A. (1992) *Romano-Byzantine Armies Fourth-Ninth Centuries*. Osprey Publishing Ltd.

Pollard, J. ve Berry, J. (2015) *The Complete Roman Legions*, Thames&Hudson Ltd., London.

Southern, P. (2004). *The Roman Empire from Severus to Constantine*. Routledge.

Southern, P. (2006) *The Roman Army A social and Institutional History*. ABC-CLIO, Inc. Whithy, M. (2007). *Army and Society in the Late Roman: A Context for Decline? A Companion to the Roman Army*. (ed. Paul Erdkamp). Blackwell Publishing. P. 515-532.

Southern, P. (2006) *The Roman Army A social and Institutional History*. ABC-CLIO, Inc.

Stanković, E. (2012). *Diocletian's Military Reforms*. ACTA Univ. Sapientiae, Legal Studies, 1. P. 129-141.

Stevenson, G. H. (1971). *Army and Navy*. (Ed. Cook, S. A. and Others). *The Cambridge Ancient History*. Volume X. *The Augustan Empire*. 44 B.C.-A.D. 70. Cambridge University Press P. 218-237. S. 232.

Syme, R. (1969). *Flavian Wars and Frontiers*. (Ed. Cook, S. A. and others). *The Cambridge Ancient History*. Volume XI *The Imperial Peace*. A.D. 70-192. Cambridge University Press. P. 131-188. S. 131-132.

Treadgold, W. (1995). *Byzantium and Its Army 284 – 1081*. Stanford University Press.

Treadgold, W. (1997). A History of the Byzantine State and Society. Stanford University Press.

Treadgold, W. (2014). Paying the Army in the Theodosian Period. Production and Prosperity in the Theodosian Period. (ed. Ine Jacobs). Interdisciplinary Studies in Ancient Culture and Religion 14. Peeters. P. 303-319.

Whithy, M. (2007). Army and Society in the Late Roman: A Context for Decline? A Companion to the Roman Army. (ed. Paul Erdkamp). Blackwell Publishing. P. 515-532.

Zehetner, S. (2015). The Equites Legionis and The Roman Cavalry. Journal of Ancient History and Archeology. No 2.3/2015. P. 17-24.

Zuckerman, C. (2014). Ordu. Bizans Dünyası Doğu Roma İmparatorluğu 330-641. (Morrison, C. Ed.). (Aslı Bilge, çev.). S. 160-201. Ayrıntı Yayınları.

TARİHSEL GELİŞİMİ VE HERBERT BLUMER'IN YÖNTEMİ BAĞLAMINDA SEMBOLİK ETKİLEŞİMCİLİK KURAMI¹

Yazar: Martı Esin Şemin

Giriş

19. yüzyıldan itibaren değişen bilim anlayışının ve pozitivist paradigmanın sosyal bilimler üzerindeki etkisi büyük olmuştur. Pozitivist yaklaşımlar sonucunda 20. yüzyılda gelişim göstermeye başlayan sosyal bilimlere, istatistiksel fen bilim yöntemleri uygulanmaya başlamıştır. Sosyoloji içinde bu yöntem nicel araştırmalar ile yürütülmüş ancak bu şekilde açıklanan ve yorum getirilen topluma karşı, zamanla bireye yapılan vurgunun gelişmesi gerektiğine dair düşünceler ortaya çıkmıştır. 1950-1960 yılları arasında bilim felsefesinde gerçekleşen gelişmelere dayanarak meydana gelen pozitif sosyal bilimciliğe tepki, sosyolojinin nicel yaklaşımlarla toplumsal dünyanın açıklanabileceği düşüncesini zayıflatmış; bilime yapılan vurgunun değişimi sosyolojide de yankı bulmuştur. Çünkü sosyolojinin nesnel bir yaklaşıma sahip olmasını isteyen ve bu nesnellığe uygun yöntemler geliştirenlerin yanında yorumsal yaklaşımların gelişmesi gerektiğini söyleyen sosyologlar da var olmaya başlamıştır.

Bilim ile ilgili bu sorgulamalar ise aslında 1920'lerde ortaya çıkmış bir düşüncenin diğer bir deyişle konumuz olan sembolik etkileşimciliğin önünü açmıştır. Bu kuram iki düşünceden bilhassa etkilenmiştir. Bunlardan ilki Alman idealizminin tine yaptığı vurgudur. Bu vurgu sembolik etkileşimciliğe yön veren bir diğer kuram olan Amerikan pragmatizmini de etkilemiştir. Amerikan pragmatizmi bireye vurgu yapan ve onun toplumda oynadığı aktif rolün önemini ortaya koyan düşüncelerden biridir. Bu çalışmada ise düşünsel temelleri Avrupa'dan Amerika'ya uzanan ve sosyolojinin mikro kuramları içine dahil edilen sembolik etkileşimcilik, tarihsel gelişimi ve Blumer'ın metodu ile birlikte açıklanmıştır.

1. Bu çalışma, yazarın "Gördes, Milas, Eşme, Bayat Dokumacılarında Halı ve Kilimin Kültürel Yeri" başlıklı Yüksek Lisans Tezi'nden faydalanılarak yazılmıştır.

Sembolik Etkileşimciliğin Tarihsel Temelleri

Chicago Felsefe Kulübü-1896 Soldan Sağa: Ayakta Olanlar Cora A. Allen, Hermann Charles Henderson, Faith Benita Clark, Louis Grant Whitehead, George Herbert Mead, John Dewey, Amy Eliza Tanner, Kiichi Tanaka, Addison Webster Moore, Jacob Dorsey Forrest Oturanlar: ?, Edward Scribner Ames, Albertina A. Forrest, Simon Fraser MacLennan, James R. Angell, Ella May Flagg, Helen Thompson Wooley [Kaynak](#)

Sosyoloji özgün bir disiplin hâline gelmeden önce -ki bu 18. yüzyıldan 20. yüzyıla dek böyle devam eden bir süreçtir- Comte, 1830-42 yılları arasında yayımladığı Cours de Philosophie Positive'de (Pozitif Felsefe Dersleri) ilk defa sosyolojiyi bir bilim olarak tanıtmış ve ona bir isim ile program bahşetmiştir. Bu yeni bilim için Comte, fen bilimlerinin yöntemlerini kullanmayı önermiş; pozitif sosyal bilim sayesinde toplumun ve devletin sağlam temeller üzerine oturacağını belirtmiştir. Bu yeni disipline ilk olarak toplumsal fizik ismini sonrasında ise sosyolojiyi önermiştir (Park ve Burgess, 1942, s. 170; Giddens, 2012, s. 45).

Sosyolojinin bu ilk döneminden günümüze doğru gelip modern bir tanıma ulaşmaya çalışırsak Giddens'tan örnek verebiliriz. Özellikle modern/post

modern ulus, devlet, toplum üzerine yaptığı çalışmalarıyla bilinen A. Giddens (2012, s. 38) sosyolojiyi “insanın toplum yaşamının, insan grupları ile toplumlarının bilimsel incelemesidir. Sosyoloji, sosyal varlıklar olarak bizim kendi davranışımızı ele aldığından, baş döndürücü ve zorlayıcı bir girişimdir.” diye tanımlamıştır. Sosyoloji, insanın toplum yaşamını tarihsel süreçleriyle ele alan bir disiplin olarak tarih başta olmak üzere başka birçok disiplin ile birlikte çalışır. Burke (2011, s. 2-3) sosyolojiyi, toplumların yapısını ve bu yapının zaman içindeki gelişim/dönüşüm süreçlerini, genelleme ve çıkarımlar yoluyla inceleyen bilim dalı olarak tanımlamıştır. Ona göre bazı sosyal

Chicago Üniversitesi - [Kaynak](#)

bilimciler sosyolojiyi hâlâ Comte çağındaki gibi düşünmektedir: ampirizmden uzak ve büyük genellemelere çabuk ulaşan. Ancak özellikle tarih bilimi ile iç içe gelişen sosyoloji; sonrasında toplum hakkında büyük genellemeler yapma döneminden ve ampirik araştırmalar olmaksızın bir çıkarım ya da öngörüye ulaşmaktan vazgeçmiştir.

Ampirizm, Türkçe söylenişiyse deneycilik, 20. yüzyılın başında psikologların kütüphaneden laboratuvara yönelmesi, antropologların da aynı şekilde geçmişte yaşayan toplulukları okumak yerine gözlemlemesi, sosyolojideki “alan çalışması”nın gelişimi açısından önemlidir. Çünkü alan çalışması, bu sosyal disiplin içinde ilk kez sosyologların verilerini kitaplardan değil de çağdaş toplumdan almak istemesine, başka bir deyişle Chicago Okulu ve bu okulun çalışmalarına dayandırılabilir (Burke, 2011, s. 11-12). Chicago Okulu akademisyenleri, toplumu araştırmak için önce kendi şehirlerine, orada da

daha çok ötekilere yani getto ve göçmenlere odaklanmıştır. Örnek vermek gerekirse Chicago Üniversitesi sosyologlarından Park ve Burgess (1992, s. 3), antropolog Boas ve Lowie'nin Kuzey Amerika yerlileri üzerinde gerçekleştirdikleri "sabırlı gözlem" yöntemlerinin aynı şekilde Chicago'da yaşayan Küçük İtalya, Kuzey Yaka ya da New York Greenwich Village sakinlerinin sosyal yaşam, inanç, gelenek göreneklerini öğrenmek amacıyla kullanılabileceğini belirtmiştir.

Sembolik etkileşim kuramı, temel olarak toplumsal meselelere ve etkileşimlere odaklanan, insanın öznel deneyiminin yarattığı nesnel etkileri kavramaya çalışan bir yöntem izler. Sonraki bölümlerde detaylandırılacağı üzere kuramın önde gelenleri Cooley, Thomas, Mead ve Blumer gibi sosyologlardır. Davranış ve benlik üzerine çalışan bu sosyologlar ötekilik, sempati, rol alma ve toplum gibi konuları öznel bilinç ile nesnel deneyim çerçevesinde değerlendirmişlerdir. Bu temel kavramlardan başka özellikle çalıştıkları konular ise çağdaş toplum, benlik, ırk, cinsiyet, şehirler, çeteler ile azınlıkların gelenek görenek, inanış ve toplumsal davranışlarıdır. Bu çalışmalara örnek olarak Cooley'in "Ayna Benlik", Mead'in "Zihin, Benlik ve Toplum" ve "Genelleştirilmiş Öteki", Dewey'in "Uyarıcı-Tepki İlişkisi" gibi eserlerini gösterebiliriz (Burke, 2011, s. 12; Yikebali, 2018, s. 39).

Bu kuramın oluşmasına katkı sağlayan temeller düşünsel ve uygulamalı olarak ikiye ayrılabilir ve düşünsel olan kısmı "John Locke'un rasyonalizmi, Kant'ın idealist epistemolojisi, David Hume ve Adam Smith'in düşünceleri [...]" olarak kısaca özetlenebilir (Şenol, 2017, s. 53-54). Ancak sembolik etkileşimciliğin kökenlerini detaylandırdığımızda bu düşüncenin en çok Amerikan pragmatizminden etkilendiği görülmektedir. Avrupa sosyoloji geleneğindeki kuram ve kuramcılar baz alan ancak zamanla kendi sistemini oluşturmaya başlayan Amerikan sosyolojisi, 19. yüzyıldan sonra kuramsallaşmaya başlamıştır.

Amerikan sosyolojisi sosyal durumlara bireysel açıdan yaklaşması ve teorilerini bireyler üzerinden sistematikleştirmesi açısından pragmatizm ile ortak ilerler -ki pragmatizm Amerikan sosyolojisi içinde hâlihazırda kendi etkisini sürdüren bir düşünce olmuştur (Yikebali, 2018, s. 38). Pragmatizm Reynolds'a (1994, s. 11) göre sembolik etkileşimciliği etkileyen en önemli görüştür. Keza bu düşüncenin içinden çıkan George Herbert Mead sembolik etkileşimciliğin kurucularındandır. Yalnız bu kuramı değil Amerika'nın tamamını etkileyen pragmatizme göre insan, kendi çıkar ve arzularını en yüksek şekilde gerçekleştirmeye çalışan bir canlıdır. Bu düşünce insanın, yaşadığı toplum içindeki özgür iradesini özellikle vurgular ve bu özgürlüğe odaklanır.

Sembolik etkileşim kuramı pragmatizmin bireyciliğini, bu bireylerin toplum içindeki aktif rollerini ve eylem-anlam yönündeki düşüncelerini temel alarak kendine çizdiği yolda fertlere önem veren bir sosyolojik anlayış ortaya koymuştur (Yikebali, 2018, s. 36-37). Bu görüşün pragmatizmde farklı bir bakış açısı olarak ortaya çıkması Dewey, Cooley, Thomas ve en çok bilinen isim olan Mead'ın çalışmalarıyla olmuştur.

Sembolik etkileşim kuramının uygulamalı araştırmalardan -yani düşünceyi sahada deneyimlemekten- etkilenmesi kısmına geldiğimizde ise -daha önce de söz ettiğimiz gibi- antropoloji biliminin etkisini açıkça görürüz. 20. yüzyılın başından itibaren -özellikle I. Dünya Savaşı'nı (1914-1918) takip eden yıllarda- açık hava etnografisi olarak bilinen saha çalışmaları, antropoloji alanının yönelimleriyle başlamış ve bu çalışmalar ilk modern etnografik incelemelerin önünü açmıştır. Antropolojinin kullandığı bu yöntem, yaklaşık aynı yıllarda sosyolojik araştırmalar için de geçerli olmaya başlamış; Amerika ve İngiltere saha çalışmaları yapan ülkelerin başında gelmiştir. Ancak antropolojiden farklı olarak sosyolojinin amacı, ilkel topluluklar yerine günümüze odaklanmak ve özellikle Chicago Okulu için söylersek gelir düzeyi düşük marjinal gruplar üzerine çalışmalar yapmaktır (Edles, 2006, s. 193-194). Sembolik etkileşimciler, toplumu anlamanın yolunun sadece kütüphanelerde çalışarak olmayacağını ve araştırmacının muhakkak bireysel deneyimleri gözlemlemek üzere sahaya çıkmasını gerektiğini ifade etmişlerdir. Böylece Chicago Okulu sosyolojik saha çalışmaları ve bireye verdiği önem ile 20. yüzyılın öncü kuramlarından biri olmuştur.

Sembolik Etkileşim ve Chicago Okulu

Önceki bölümde bahsettiğimiz üzere bu dönemlerde -aynı zamanda Büyük Buhran'ın (1929-1939) yaşandığı yıllar- Chicago Üniversitesi'nde şehirli etnografyası adıyla bilinen bir ekol ortaya çıkmıştır. Bölüm 1892 yılında tarihçi olan Albion W. Small tarafından kurulmuş, bu durum kronolojik olarak baktığımızda Durkheim'in Paris kürsüsüne geçip sosyolojiyi ayrı bir disiplin hâline getirmesinden yirmi sene önce olmuştur (Calhoun, 2007, s. 1). Small'ın kurduğu bu bölüm Amerika Birleşik Devletleri'nde kurulan ilk bağımsız sosyoloji bölümüdür.

Chicago Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde bilhassa "kent" üzerine çalışma yapan akademisyenler ve öğrencilerin araştırmaları çoğunlukla Chicago Okulu adıyla anılmış ve bu araştırmalar, I. Dünya Savaşı'nın başlamasından 1930'lara dek devam etmiştir. Bu okulun kurucuları olarak kabul edilen Robert E. Park, W. I. Thomas ve E. Burgess aynı zamanda Chicago Üniversite-

si'nde öğretim üyesiydiler. Robert E. Park ve diğer akademisyenler öğrencilerini, şehir topluluklarını ve onların yarattığı alt kültürü incelemek için cesaretlendirmişler ve araştırmalarını bu yönde temellendirmişlerdir (Edles, 2006, s. 194; Kaya, 2011, s. 366). Sembolik etkileşim kuramı köklerini Pragmatistlere ve Chicago Okulu'na (Mead ve Dewey) dayandırmış; sembolik etkileşimciler insanların yaşadığı olayların ve gerçekleştirdiği eylemlerin “uyma/uyum sağlama” üzerine olduğunu belirtmişlerdir. Buna göre insan, başkalarının davranışlarına uyum sağlar, onu anlamlandırır, yorumlar ve davranışlarını bu şekilde bir uyum ile eyleme döker. Bu düşünce içindeki sembolik kavramının anlamı ise “İnsanlar ‘özlerini’ yaratma süreci içerisinde eğer başkalarının yanıtlarını kendi eylemleriyle birleştirebilirlerse ve böylece muhtemelen ne olacağını kestirebilirlerse bu şekilde hareket edebilirler. İnsanların başkalarının eylemlerinin anlamını oluşturmak yolundaki bu vurgu ‘sembolik etkileşim’deki ‘sembolik’in geldiği yerdir” şeklinde açıklanabilir (Edles, 2006, s. 217-218).

Fenomenoloji ve etnometodoloji olarak adlandırılan mikro kuramlar arasında konumuz olan sembolik etkileşimcilik -tıpkı diğer mikro kuramlar gibi- 1960'lı yıllardan itibaren birçok karşıt düşünceye maruz kalmıştır. Bugün ise karşıt düşüncelerin yerini daha çok makro ve mikro kuramlar arasındaki uzlaşma almıştır. Bu üç mikro kuram içindeki benzerlikleri örnekleyecek olursak bunu daha çok sembolik etkileşimciliğin üzerinde durduğu hususlar hakkında yapmak daha toparlayıcı olacaktır. Sembolik etkileşimciliğin vurgularından olan:

- Bireyler arasındaki karşılıklı iletişim toplumsal yaşamın temelidir,
- İnsanlar yaratıcı ve akıllıdır,
- Toplumsal düzen bireylerin yan yana gelmekle yarattığı bir durumdur,
- Toplumun işleyişini anlamak için aktörlerin konumunu incelemek ve anlamaya çalışmak önemlidir (Smith, 2007, s. 85).

Kısaca sembolik etkileşimciler çalışmalarının başlangıç noktasını “[...] bireylerin hem toplumla hem de kendi aralarında gündelik yaşamlarından doğan ilişkilerindeki sembolik etkileşimleri [...]” olarak belirlemişlerdir denebilir (Özalp, 2017, s. 15). Mikro kuramların bu ortak vurguları içinde onları diğer sosyoloji kuramlarından ayıran metodu, araştırma nesnesi olan toplumun bireylerini anlamak için yorumlayıcı bir yönetime ihtiyaç olduğunu ifade etmeleridir. Bu kuramların hepsinde “bireysel vurgu” daha önce hiç olmadığı kadar üstünde durulan bir konudur.

Mead'den Blumer'a Sembolik Etkileşimcilik

Blumer'ın düşüncelerini temellendiren Mead ve bu temellendirmenin bir diğer kaynağı olan Chicago Okulu, Blumer'ın anlaşılabilmesi yolunda bah-

George Herbert Mead - [Kaynak](#)

sedilmesi gereken iki önemli husustur. Sembolik etkileşimcilik kuramı ya da başka bir adlandırmayla Chicago geleneği iki düşünsel yola ayrılan akademisyenlerden oluşmuştur. Bunların bir kolunu George Herbert Mead ve ondan etkilenenler, diğer kolunu ise Everett C. Hughes, Robert E. Park ve W. I. Thomas gibi akademisyenler oluşturmuştur. Bu ayrılık ise farklı kuşaklardan insanların görüşlerini bir araya getirmiş ve sembolik etkileşimcilik içinde birçok düşüncenin oluşmasına neden olmuştur.

Blumer'ın hocası Mead, kullandığı "insan aktörler" kavramı ile insanların "ben"lerinin biyolojik köklerden öte toplumsal deneyimlerle biçim-

lendiğini savunmuştur. Bu sebeple insan kişiliği, toplumun koşullarına göre düzenlenen toplumsal sürecin bir parçasıdır (Şenol, 2017, s. 53-54). Mead (2017, s. 236) bu durumu "Bizim iddiamız, zihnin toplumsal bir çevre olmadan oluşamayıp ifade edilemeyeceği ve zihnin varlığının toplumsal ilişki ve etkileşimlerin [...] organize yapısını gerektirdiğidir." Buna göre zihnin oluşumunda gerekli olan şey toplumsal süreçte gelişen deneyim ve eylemdir.

Bireyin başkaları ile ilişkisi Mead'e göre, bireylerin yaptıkları veya söylediklerinin diğer bireyler tarafından anlaşıldığı ve kabul gördüğü ölçüde evrensellik kazanmasıyla olur. Birey, kendi deneyimini iletişim aracılığı ile paylaşıırken diğerleri tarafından anlaşıldığını anladığında bu deneyim "kendisine özel" olmaktan öte bir hâl alır ve "toplumsal evrensellik" kazanır (Mead, 2017, s. 34). Mead, Dewey ve Cooley Chicago Okulu'nun diğer üyeleri ara-

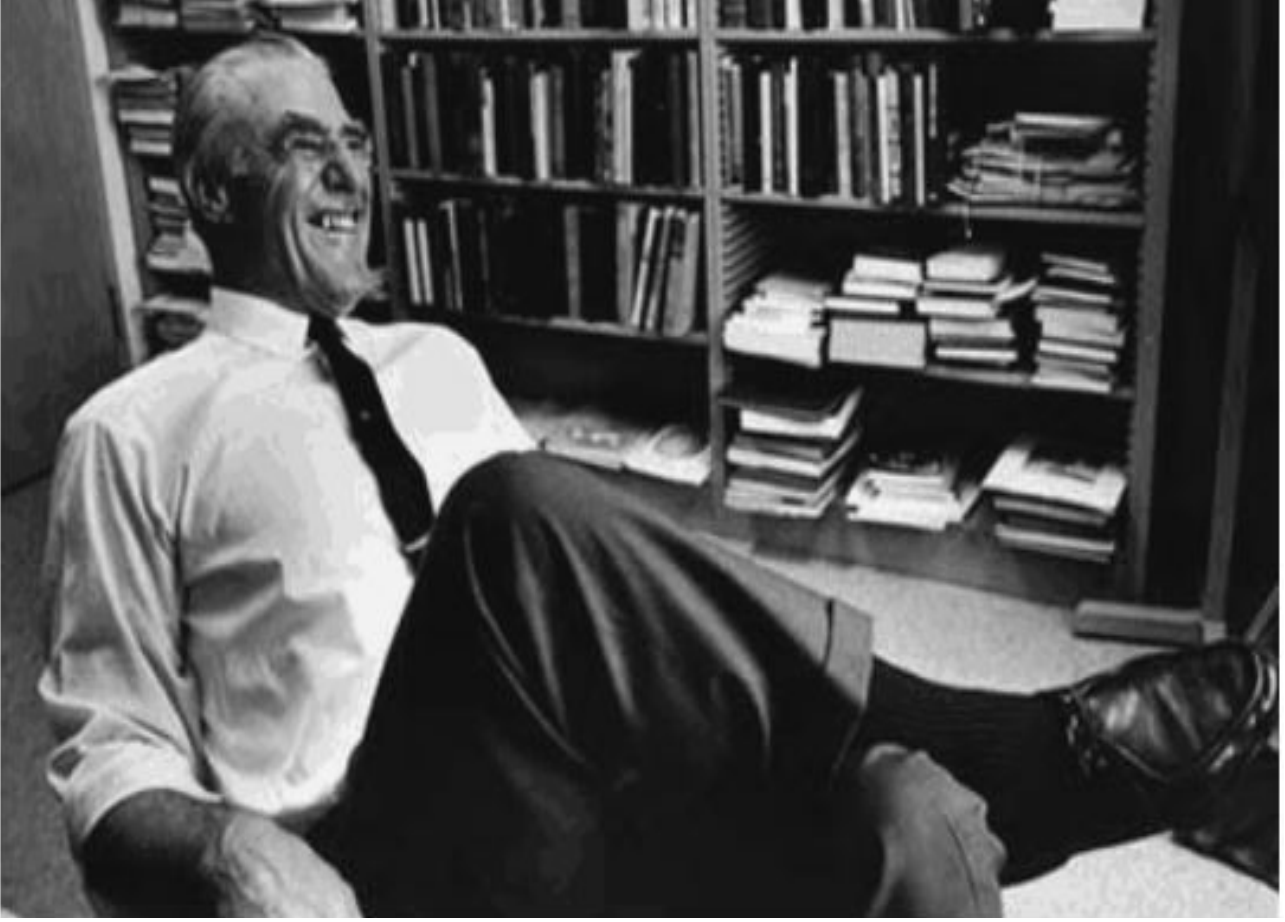
sında yer almakla beraber Amerikan iletişiminin liberal-demokratik biçiminin kurucusu olarak da bilinirler. Onların düşüncesine göre iletişim, yalnız iletilerin aktarımıyla sınırlı olmayan bir süreçtir. Blumer'ın düşüncelerinin temellenmesinde payı yüksek olan Mead'ın iletişim, sembol ve anlamlara yaklaşımı ise şöyledir:

“İletişim semboller aracılığıyla ve bu sembollerle gelen (kurulan) anlamlar yoluyla olur’ denildiğinde, insanlar arası iletişim sözlü, yazılı, görüntülü semboller kullanarak anlam yaratma, anlam çıkartma ve paylaşma olarak ele alınır. Sembolsel süreçlerle kişisel ve sosyal gerçekler inşa edilir, tutulur, tamir edilir, dönüştürülür ve sosyal gerçekler üzerinde mücadele verilir. Mead’e göre iletişim toplumun biçimlenmesi ve tutulması için temeldir. Ortak sembol ve anlamların kullanımı bir grubu veya toplumu birleştiren güçtür” (Erdoğan ve Alemdar, 2010, s. 97).

Mead, öncelikle zihin ve benliğin günlük yaşamın toplumsal bir sonucu olduğunu belirtmiş ve toplumların benliksiz düşünölemeyeceğini ifade etmiştir. Ona göre toplumlar, zihin ya da benlik olmadan var olamazlar ve insanlık ancak bu ikisi aracılığı ile akıl yürütme yeteneğine sahiptir. İletişim ise anlamlı jestler ve bilinçli insan davranışları ile kurulur. Mead (2017, s. 131) iletişim sürecinde jestin önemini şöyle açıklar: “İletişim [...]diğini etkilerken bizi de etkileyen,diğinin takındığı ve dolayısıyla bizim de takındığımız tavır açığa çıkaran jestleri sağlayarak gerçekleşir” Mead’e göre anlamla yüklü jestler, dil gibi evrensel semboller sistemiyle iletilen fikirlerdir. İnsanlar ise iletişim kurmak için bu eylemleri yorumlamak durumundadır (Swingewood, 1998, s. 311-312; Mead, 2017, s. 131).

Sembolik etkileşim yaklaşımı 20. yüzyılın başları sayılabilecek yıllarda Mead'ın öğrencileri olan Herbert Blumer öncülüğünde Chicago Okulu ve Manford Kuhn öncülüğünde de Iowa Okulu olarak iki yönden gelişmiş ve Blumer'ın görüşleri doğrultusunda ele alındığında gözleme dayalı, hümanist yanı ağır basan bir yöntem ortaya çıkmıştır (Erdoğan ve Alemdar, 2010, s. 96). Blumer, Chicago Okulu'nun 1915 ve 1935 yılları arasındaki ilk döneminden sonra -hatta bu ekölün bittiğinin düşünöldüğü zamanlarda- bu okulun izlemcileri arasında olmuş ve bu kuşak 2. Chicago Okulu olarak adlandırılmıştır (Morva, 2011, s. 45). Sembolik etkileşimcilik, Blumer'ın bu düşönceyi kuramsallaştırması ile bilimsel bir çerçeve kazanmış ve araştırmanın kuramsal boyutu Blumer'ın düşönceleri üzerinden şekillendirilmiştir.

Yöntemsel Varoluş: Herbert Blumer

Herbert Blumer - [Kaynak](#)

Herbert Blumer, 1900 yılında St. Louis Missouri’de çiftçi bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiş, eğitimini Chicago Üniversitesi’nde Mead’in öğrencisi olarak sürdürmüş ve onun en büyük izleyicisi olmuştur: “Blumer, Mead’in felsefi düşüncelerine yakın bir noktadan etkileşimciliğe yönelik bir sosyoloji anlayışı ortaya atmıştır” (Özalp, 2017, s. 88-89). Bir müddet Chicago Üniversitesi’nde çalışan Blumer, sonrasında California Üniversitesi’ne geçmiş ve çalışmalarına orada devam etmiştir. Blumer, Mead’in temellerini attığı sembolik etkileşimcilik yaklaşımının hem isim babası (Blumer bu terimi 1937 yılında bulmuştur.) hem de en önemli isimlerinden olup bu yaklaşımın yöntemini açıklayan kişidir (Swingewood, 1998, s. 314; Koçak Turhanoğlu, 2013, s. 103).

Bu düşüncede sosyal yaşam, insanların birbiri arasında oluşturduğu etkileşimden doğar; yorumlar bu etkileşim süresince üretilir ve şekillendirilir. Sembolik etkileşimci yaklaşımda bireysellik konusuna vurgu yapılır ve kültürün ya da toplumsal yapının insan eyleminin asıl belirleyicisi olduğu yapısal işlevsel yaklaşımın karşısında dururlar (Edles, 2006, s. 219). Bu süreçte birey

ve eylemlerinin her zaman özgün/öznel olarak tanımlanması sembolik etkileşimciliğin özgün yanıdır (Morva, 2017, s. 143). Bu kuramın merkezine yerleştirilen “benlik” kavramı, ben’in iradesi üzerine yoğunlaşırken bir yandan da bunu doğa bilimlerindeki yöntemlerle değil; gündelik hâlindeki insanın düşünceleri, duygu ve eylemleriyle yorumlamayı amaçlar (Koçak Turhanoglu, 2013, s. 90).

Blumer, vurguladığı benlik kavramını Mead’ın inşa ettiği fikirler ile temellendirmiş ve bireyden yola çıkarak toplumu anlamaya çalışan bir yöntem oluşturmuştur. Bu yöntemi oluşturmadan evvelki süreci eş deyişle sembolik etkileşim düşüncesinin gelişimini Blumer (1998, s. 78) kendi ifadesiyle şöyle açıklar:

“İnsan topluluğunun sembolik etkileşim olarak görülmesi fikri formüle edilmesinden önce takip edilmeye başlanan bir düşüncedir. Bu konudaki kısmi ve genellikle parça parça olan ifadeler sosyoloji alanı içinde ve dışında olmak üzere birçok seçkin bilim insanının yazınında bulunur. Bu yazarlar arasında Charles Horton Cooley, W. I. Thomas, Robert E. Parks, E. W. Burgess [...] gibi bilginleri not edebiliriz. Disiplin dışında olanlar da William Jones, John Dewey ve George Herbert Mead olarak sayılabilir. Bu araştırmacıların hiçbiri bana göre insanların grup yaşantısının doğasına sembolik etkileşimcilik bakış açısıyla sistematik bir açıklama getirememiştir. Mead bu araştırmacıların arasında yaklaşımın temel önermelerini yaratarak öne çıksa da sosyolojik araştırmalar için metodolojik bakış açısını yeterince geliştirememiştir.”

Blumer, *Symbolic Interactionism Perspective and Method* (1969) adlı eserinde bu kuramı hocası Mead’ın düşüncelerinden oluşturduğunu belirtmiş ancak Mead’ın kendi düşüncelerini sosyolojik bir kuram hâline getirmek konusunda yöntemsel olarak çok az şey yaptığını ifade etmiştir (Blumer, 1998, s. 78). Mead’ın sosyal psikoloji anlayışında bireylerin etrafında gelişen toplumsal süreçlere verdiği tepkilerle benliğinin nasıl gelişeceği üzerine temellenmiştir (Özalp, 2017, s. 75). Mead’ın oluşturduğu bu temel Blumer için yeterli gelmemiştir; ona göre deneysel dünya her zaman odak noktası olmalıdır. Blumer’a (1998, s. 61) göre Mead’ın insan toplumu hakkındaki düşünceleri, toplumun doğasını tasvir etmek açısından çok önemli olsa da yeterli değildir. Blumer (1998, s. 61) Mead’ın kendini etkileyen temel düşüncesini “Mead’e göre insanların davranışı nesnelere verilen tepkilerden başlar ve grup yaşamı da tepki veren insan organizmalarından oluşur” şeklinde açıklamıştır. Mead (2017, s. 261), insanların kendi çevresi üzerinde kontrol sağlaması için nesneleri kullanmasının (taş ve sopalardan başlayarak) zorunlu olduğunu ve nesnelerle insan arasındaki etkileşimin grup yaşa-

minı oluşturduğunu ifade eder. Ona göre toplumun gelişmesi, ancak insanın çevresi üzerinde tam bir hakimiyet sağlamasıyla gerçekleşebilir. Blumer, Mead'ın bireye ve benliğe yaptığı bu vurgudan etkilenmiştir.

Blumer (1998, s. 83), kendi sistematikleştirdiği sembolik etkileşim düşüncesinden önce klasik sosyolojiyi, toplumu oluşturan bireyler üzerine gereken önemi vermediği ve bireyi sadece organizma olarak gördüğü için eleştirmiştir. Blumer'a göre klasik sosyolojik düşüncede bireylerin kendi yorumlamaları sonucundaki eylemleri dikkate alınmayarak, eylemlerin bireyin içinde bulunduğu koşullar dolayısı ile oluştuğu kabul edilir. Ancak bu yaklaşımda kültür, sosyal sistem ve roller bireylerin eylemlerinin belirleyicisi değil; eylemlerin hazırlayıcısıdır. Eylemde olan bireye, kültür veya sosyal yapı değil içinde bulunduğu durum yön verir (Morva 2017, s. 143). Bu sebeple sembolik etkileşim için çeşitli semboller aracılığıyla gerçekleştirilen faaliyetlerdir denebilir. Buna göre "Anlamlar sosyal ürünlerdir. Sosyal etkileşimden çıkar gelirler, sosyal etkileşimden çıkarılırlar. Sosyal aktörler yorum süreçlerinden geçerek durumlara, diğer insanlara ve kendilerine anlam katarlar" (Erdoğan ve Alemdar, 2010, s. 96). Sembolik etkileşimciliğe göre insanlar şeylere, onlar için taşıdıkları anlama uygun olarak tepkiler gösterirler:

"Birey için bir şeyin anlamı, başka kişilerin o şeyle ilgili kişiye nasıl davrandıklarıyla oluşur. Onların eylemleri kişinin şeyi tanımlamasında etkilidir. Dolayısıyla, sembolik etkileşimcilik, anlamları sosyal ürünler ve insanların içindeki etkileşimler olarak tanımlar ve onları faaliyetler aracılığıyla oluşturulan yaratımlar olarak görür" (Blumer, 1998, s. 4-5).

Sembolik etkileşimciliğin bireysel vasıtaya yaptığı vurgu, kültürün veya toplumsal yapının insan eylemlerinin belirleyicisi olduğuna dair klasik düşüncenin karşısında olduğunu gösterir.

Blumer'a (1998, s. 85) göre insan toplumu, harekete hâlindeki insanlardan oluşmuştur ve toplumun hayatı, bu harekete geçen insanların eylemlerinden meydana gelmiş olarak görülmelidir. Blumer (1998, s. 85) bunu "Eylemde olan birimler, üyeleri ortak bir arayış içinde birlikte hareket eden ayrı bireyler topluluğu veya bir seçim bölgesi adına hareket eden kuruluşlar olabilir. Buna örnek olarak bireysel alıcı, bir tiyatro grubu, bir misyoner topluluğu, ticari şirket veya ulusal meslek derneği gösterilebilir" diye ifade eder. Onun için insan eylemlerinin temeli; nesne, olay, tutum gibi dışsal uyarıların anlamlarıdır. Bu uyarılara verilen anlamlar geçmiş ilişkilerin bir sonucu olmasına rağmen süregiden sosyal etkileşimler ile birlikte devamlı olarak değişir. (Erdoğan ve Alemdar, 2010, s. 97; Morva, 2017, s. 143).

Swingewood (1998, s. 314) Blumer'ın anlama bakışını "Herbert Blumer'a göreyse, anlam, bir nesneye içkin olan bir özellik değildir; anlam, grup üyelerinin etkileşimleriyle kurulmuştur" olarak açıklar. Sembolik etkileşimcilik olayları kendine özgü ele alış biçimiyle insan topluluklarını ve insan davranışını incelemede 3 temel önermeye dayanır: "(i) İnsanlar, nesnelerle onların kendileri için anlamı doğrultusunda ilişkide bulunurlar; (ii) bu nesnelerin anlamı kişilerin birbiri ile sosyal etkileşiminden türer; (iii) bu anlam, nesneye ilişkide bulunan kişinin yorumlama sürecinden geçerek taşınır ve modifiye edilir." (Morva, 2017, s. 142). Blumer'ın bu tanımlaması, insan etkileşimini merkeze alır ve sembolik etkileşim sürecini, toplumsallaşan bireylerin arasında geçen iletişime bağlamaktadır (Gottdiener, 2005, s. 91).

Blumer'a göre bazı durumlarda nesnelerin rolü onların anlatımsal simgeler olmalarıdır. "Anlatımsal simgeler, simgesel etkileşimde etkileşen öznenin bilişsel, bilinçli düşünce süreçlerini öne çıkaran davranışçı bir kuram yoluyla açıklanıyor." (Gottdiener, 2005, s. 110). Örneğin bir müzede sergilenen "mozaik pano" bir taş üreticisi için sattığı ürün anlamına gelirken, bir mozaik sanatçısı için sanatsal ve estetik özellikleri, bir arkeolog içinse panonun tarihî özellikleri öne çıkar. Bu örnekten de görüldüğü üzere anlamlar, bireyin yaşamına ve benliğine göre çok farklı zihinsel süreçlerin sonunda yaratılır. Birey, Blumer'ın self-indication (kendini-belirtme) adını verdiği süreçte; kendi belirlediği ve ortaya çıkardığı zihinsel ve sembolik her şeyi toplar ve kendini, kendi belirlemeleriyle oluşturur; diğer bireyler de onu bu belirlemelerden anlar. Kendini-belirtme süreci, eylemsel, hareketli ve iletişimsel olaylar dizisinden oluşur:

"Kendini-belirtme bireyin şeyleri fark ettiği, değer biçtiği, onlara anlam verdiği, anlamın temeline göre eyleme geçmeye karar verdiği; hareket eden bir iletişimsel süreçtir [...] Buna örnek olarak ona edilen sosyal talebi fark etmesi, emiri tanıması, aç olduğunu gözlemlemesi, bir şey almak istediğinin farkına varması, verilmiş hissi olduğunu fark etmesi, hor gördüğünü birisiyle yemek yemekten hoşlanmadığının bilincinde olması ya da verilmiş bir şeyi yapmayı düşündüğünden haberdar olması verilebilir" (Blumer, 1998, s. 81).

İnsanların eylemleri, anlamlar ve yorumlarla çevrelenmiş ve sonunda, birlikte eylemde bulunan bu insanlar toplumsal yapıyı oluşturmuşlardır. Aile ya da şirket gibi kurumlar ise yalnızca "birlikte eylemde bulunan" topluluklardır; fakat bu topluluklar benzeyen davranış biçimlerine sahip olsalar bile durağan kalamaz veya bu sürekli akış içinde birbirlerinin tıpa tıp aynısı olamazlar. Bu anlayışa göre örneğin bir evlilik hayatında eş ya da ebeveyn olmanın, sözün özü bu rollerin basit tanımları yoktur. Blumer (1998, s. 19)

“Grup yaşamını oluşturan ve sürdüren şey kurallar değildir, grup yaşamındaki toplumsal süreç kuralları yaratır” olarak açıklar. Bu duruma göre normlar, değerler, sosyal kurallar vb. kavramları direkt kabul etmek bireylerin davranışlarını belirlemez; bireyler, davranış kurallarına karşı destekleyici bir tavır içindedirler (Poloma, 1996, s. 228-230). Sembolik etkileşimci düşünceye göre toplum insanlar arasındaki sembolik etkileşimin; toplumsal yapı ise bireylerin etkileşim içinde olmasının bir sonucudur. Blumer (1998, s. 82) kendini-belirtme süreci ile bireyin farkındalığına işaret eder:

“[...] kendini-belirtme erdemiyle onların karşısında yerini alır ve onlara karşı kabul etme, reddetme veya onları nasıl tanımladığına veya yorumladığına göre şekillendirerek hareket edebilir. Bu doğrultuda davranışı çevresel etkiler, uyarılar, motivasyonlar, tutum ve fikirler gibi şeylerin değil, bunun yerine şeyleri inşa ettiği eylemde nasıl yorumladığı ve ele aldığı sonucudur.”

Bu kuram, bireyin toplum tarafından belirlendiği ve sınırlandırıldığı görüşüne karşı, benliği bir süreç içinde kavramsallaştırır. Buna göre birey, karşı karşıya geldiği nesnel gerçekliği direkt kabul etmek yerine, nesneler dünyasına özel anlamlar uygular. Bu düşünceye göre toplumsal yapı -Durkheim ve bugün işlevselciliği savunanların tersine- toplum üyelerinin birlikte gerçekleştirdiği edimlerin bir eseridir. Bu birlikte eylemler, anlamları taşıyan dil ve jestleri kullanan sembolik etkileşim ile mümkündür. Nesneler ancak bu semboller sayesinde anlam kazanır ve anlam, etkileşim sürecinde iletilir. Blumer’a göre (1998, s. 85) toplumsal eylemler, bir süreç olarak araştırılmalı; böylece toplumsal yapı bir eylem organizasyonu olarak görülmelidir. Poloma’ya (1996, s. 239) göre sembolik etkileşim “[...] katılımcıların, tanımlama, yorumlama ve durumları karşılama yollarını ve böylece yapının oluşumuna ve/veya değişimine katkıda bulunmalarını açıklamaya çalışır.” Blumer, sembolik etkileşim kuramında bireyler arası etkileşimi ön plana koymuş ve bu etkileşim sürecini toplumsallaşmış bireyler arasındaki iletişime bağlamıştır.

Blumer’ın sembolik etkileşimcilik yaklaşımı, kendisinin (root images) kök imajlar olarak adlandırdığı birtakım temel fikirlere dayanır:

“Sembolik etkileşimcilik birkaç temel fikir veya benim deyimimle “kök imajlara” bağlıdır. Bu kök imajlar insan grupları ve kitleleri, sosyal etkileşim, objeler, bir aktör olarak insan, insan eylemi ve eylem safhalarının birbirleriyle bağıntısı gibi olguların doğasından bahseder ve açıklar. Birlikte ele alındığında bu kök imajlar sembolik etkileşimciliğin insan toplumunu nasıl gördüğünü ve araştırdığını temsil eder.” (Blumer, 1998, s. 6).

Bu kök imajlar; insan gruplarını veya topluluklarını, sosyal etkileşimi, nesneleri, aktör olarak insanı, insan eylemi ve bu eylemlerin birbirine bağlanmasını betimler. Blumer'ın kök imajları kısaca şu şekilde özetlenebilir:

- Toplumu oluşturan şey etkileşim hâlindeki insanlardır. Etkinlik hâlindeki bireyler bir araya gelerek “organizasyon ya da toplumsal yapı”ları biçimlendirir. Eylem, bireylerin yaşamlarında birbirleri ile karşılaştıklarında gerçekleştirdikleri çok yönlü etkinliklerden ve bireylerin karşılaştıkları durumları arka arkaya ele almasından ibarettir (Blumer, 1998, s. 6).

- Etkileşim, başka bireylerin eylemlerinin karşısında verilen tepkilerden oluşan davranışlardır. Ancak her etkileşim sembolik olmak durumunda değilken olayların akışı içinde bir sembole de dönüşebilir. Yazar buna örnek olarak öksürme fiilini göstermiştir. İnsan hasta olduğu için öksürdüğünde bu sembolik olmayan bir etkileşimdir. Öksürmenin sembolik bir etkileşim olması için ise bireyin rahatsız olduğu bir durumu belli etmek ya da bir konuşmayı isteyerek bölmek için öksürmesi gerekebilir. İnsanlar arasındaki en önemli ve yaygın sembol ise dildir. Blumer'ın sembolik olmama durumundan bir sembole dönüştüğü anlar ise bu çalışmada sıkça karşımıza çıkmıştır. Yine en yaygın sembol olan dil üzerinden örnek vermek gerekirse türküler; bir ezgiyle söylenen anonim halk şiirleri olarak bir hikâyeye, tarihe ve her dinleyen için bambaşka anlamlara gelen bir sözlü gelenek ürünüdür (Blumer, 1998, s. 7-8).

- Blumer (1998, s. 10-11), nesnelerin kendilerinde bir anlam taşımadığını belirtir ve nesneleri üç büyük kategoriye ayırır: bunlardan ilki sandalye, ağaç ve bisiklet gibi (a) fiziksel nesneler; ikincisi anne, müdür, öğretmen gibi (b) toplumsal nesneler; üçüncü olarak ise felsefi doktrinler, haklar ve ahlaki ilkeler gibi (c) soyut nesnelerdir. Bir nesne kendi içinde anlam taşımaz. Nesneler anlamını onlara yüklendiği biçimlerle kazanırlar. Kişi içinse nesnelerin anlamı, kendisi ile etkileşim içine girdiği diğer kişilerin tanımladığı biçimlerle temellenir. Ancak Blumer nesnelere yüklenen anlamların kişi için sonsuza dek aynı kalamayacağını “aktörün içinde bulunduğu durumun ve eylemin ışığında” anlamların yeniden seçileceğini, dönüştürüleceğini ve gözden geçirileceğini ifade eder. Blumer'ın (1998, s. 12) kendi ifadesiyle “[...] sembolik etkileşimcilik açısından insan grubu yaşamı nesnelerin yaratıldığı, onaylandığı, dönüştürüldüğü ve zamanı geldiğinde kenara atıldığı bir süreçtir. İnsanların yaşamları ve eylemleri, nesneler dünyasında meydana gelen değişimlere paralel olarak mutlaka değişmektedir.” Birey nesnelere, kendine göre anlamlar yükler, eylemine ne kadar uygun olduğuna karar verir ve bu kararlara dayanarak yargıya varır. Blumer'ın sembollere dayanarak hareket

etme veya yorumlama dediği davranışlar bunlardan oluşur.

- İnsanlar yalnız kendileri haricindeki nesneleri tanımlamakla kalmaz; kendilerini de nesne olarak görebilirler ve bu tanımlama tıpkı diğer nesnelerde olduğu gibi sembolik etkileşimin doğal süreci içinde gerçekleşir (Blumer, 1998, s. 13). Örneğin bir kadın kendini hem anne hem öğretmen, eğitimci ya da eş olarak betimleyebilir.

- Kişilerin eylemleri yorumsaldır ve bu yorumlamaya istinaden davranışlarının çizgilerini kendileri belirlerler. Blumer (1998, s. 15) bireylerin eylemlerini şöyle ifade eder:

“Temel olarak insanoğlunun eylemi, ilgisini çeken çeşitli şeyleri hesaba katmak ve onları nasıl yorumladığına dayanarak bir davranış biçimi oluşturmaktan ibarettir. Dikkate alınan şeyler insanın dilek ve isteklerini, amaçları, başarıları için uygun araçları, diğerlerinin eylemleri ve beklenen eylemleri, kendi imajını ve bir eylemin muhtemel sonuçlarını gibi konuları kapsar.”

- Blumer’a (1998, s. 16-17) göre insan grubunun yaşamı, grup üyelerinin birbirine karşı geliştirdiği eylem çizgisine bağlı olarak oluşur. Bu oluşum farklı katılımcılar tarafından sergilenen farklı eylemlerin toplumsal örgütlenişidir. Blumer bu durumu “birlikte eylem” olarak tanımlamıştır. Birlikte eylem, bireylerin birbirleriyle ilişkilendirdiği ve uyum sağladığı bir durumdur. Bu eylemler genellikle istikrarlı biçimde tekrarlanır. Sosyologlar birlikte eylem kavramını “kültür” ve “toplumsal düzen” olarak tanımlamaya meyillidirler.

Blumer toplumsal bilim için ampirik dünyaya dönmeyi önermiştir. Ona göre “ampirik toplumsal dünya” insanlardan ve onların hayatları boyunca devam ettirdikleri günlük etkinliklerden oluşur. Bu etkinlikler ise katılım ve ilk elden tecrübe edilen gözlem dışında keşfedilemez. Blumer toplumsal olayların incelenmesi için iki yöntem önerir: açıklama (exploration) ve sorgulama (inspection). Bu kavramlar Blumer (1998, s. 40-43) tarafından şöyle tanımlanır:

“Açıklama, insan gruplarının yaşamlarının keşfedici bir çalışması ve bu çalışmada kesin hedeflere ulaşmanın bir yoludur. Bir yandan, araştırmacıya aşina olmadığı bir sosyal grupta çalışırken ona yakın ve kapsamlı bir tanışma evresi olmadan çalışma imkânı sunar. Öte yandan, araştırmacının soruşturma yönelimleri, verileri, analitik ilişkileri ve yorumları incelenen ampirik yaşamdan doğacak ve araştırmacı çalışmasını bu şekilde geliştirebilecektir [...] (Sorgulamada ise) ampirik sosyal dünyanın doğrudan incelenmesi, gerçekleşenlerin kapsamlı inşası ile sınırlı değildir. Aynı zamanda analizi de içermelidir. Bir inceleme yapan araştırmacı, problemi teorik biçimde ortaya

koymayı, genel ilişkileri ortaya çıkarmayı, kavramları birleştiren referansları netleştirmeyi ve teorik önermeleri formüle etmeyi amaçlamalıdır [...] Sorgulama ile analiz amacıyla kullanılan analitik unsurların ampirik içeriğinin yoğun olarak incelenmesi ve bu tür unsurlar arasındaki ilişkilerin ampirik yapısının da aynı şekilde bir incelemeye tabi tutulması gerekir.”

Blumer’ın önerdiği bu yöntemle araştırmacı, her araştırmanın özüne uygun olarak problemleri nasıl ortaya koyacağını anlar, araştırma için uygun verileri öğrenir ve kurduğu anlamlı ilişkiler ile kavramsal araçlar geliştirebilir (Poloma, 1996, s. 233-234). Bundan sonraki aşamadaysa açıklama yönteminin içinden Blumer’ın (1998, s. 147-148) anlamlandırıcı (sensitizing) adını verdiği birtakım kavramlar ortaya çıkar:

“Dikkatli bir çalışmanın, disiplinimizin kavramlarında temelde anlamlandırıcı araçlar olduğunu kesin olarak gösterdiğini düşünüyorum. Bu yüzden onlara ‘anlamlandırıcı kavram’ derim [...] Anlamlandırıcı kavramlar hangi yöne doğru bakılacağına dair öneriler verir. Kültür, kurumlar, sosyal yapı, gelenekler ve kişilik gibi yüzlerce kavram tabiatı gereği kesin kavramlar değil, anlamlandırıcı kavramlardır.”

Bunlar araştırma süresince bir kaynak ve rehberlik işlevi üstlenerek konuyla temasta bulunan ve bu yolda araştırmacı için yol gösterici olan kavramlardır. Bu; kültür, kurumlar, sosyal yapı, gelenekler, kişilik gibi anlamlandırıcı kavramlar Blumer’ın sorgulama adını verdiği ikinci bir yöntemi de olası hâle getirir. Bu yöntemle araştırmacı deneysel göstergelerin aydınlatmasıyla kavramları üretici bir gözle inceler, olayları başka açılardan ele alır ve yeni yorumlar kazandırır. Bu anlamlandırıcı kavramlar Blumer’ın ifadesiyle belirttiğimiz sorgulama yöntemini de yolunu açar. Araştırmacı sorgulama yolu ile ampirik göstergeleri kullanarak kavramları yaratıcılığını göstererek değerlendirebilir. Blumer (1998, s. 44) sorgulamayı “[...] sorgulama esnek, hayal kurdurabilen, yaratıcı ve yeni yönlerle girmekte özgürdür” olarak ifade eder. Blumer görüldüğü üzere nicel sosyolojik araştırmayı yanıltıcı bulmuş ve kısaca açıklamaya çalıştığımız bu deneysel metotları önermiştir (Poloma, 1996, s. 234).

Son olarak denebilir ki Blumer’ın sentezlediği, geliştirdiği ve metodolojik hâle getirdiği sembolik etkileşim gibi yorumlayıcı yaklaşımlar, sosyal bilimler ile etnografik çalışmalar arasında bir bağ oluşturmuştur. Bu perspektif üzerinden bir çalışma gerçekleştiren araştırmacı, insan davranışının doğasını, bireyler arasındaki anlam ve yorumlama sürecini, bireylerin nesnelere yüklediği anlamları ve bu anlamların öznelere arası etkileşimini görebilecek-

tir. Bu yöntemle yapılan etnografik araştırmalar yalnız bir saha derlemesi ve ampirik bir deneyim olmaktan uzaklaşır; kavramsal ve teorik derinlik kazanır. Sembolik etkileşim antropolojinin deneysel yaklaşımından faydalanırken aynı zamanda da teorik gücün önemini vurgulayan bir kuramdır.

Sonuç

Bu çalışmada Amerika’da doğan sosyoloji kuramlarından biri olan ve çoğunlukla “mikro” olarak tanımlanan sembolik etkileşimciliğe ve onun tarihsel seyrine odaklanılmıştır. Sembolik etkileşim Amerika’da Chicago üzerinden yayılarak Iowa gibi farklı okullara ulaşmış ancak bu yönelimler birebir Blumer’in usulleri doğrultusunda gerçekleşmemiştir. Blumer yöntemsel olarak matematiksel ve nicel sosyal bilim düşüncesinin karşısında durmakla kalmamış, insan ile toplumun ilişkisini ön planda tutmuştur. Blumer, sembolik etkileşimi sistematikleştiren teorisyen olarak düşünceleri ve yapıtları ile nicel yöntemlerdeki mekanik toplumsal çıkarımların yerine birey davranışlarındaki süreci yorumlayan ve anlamaya çalışan bir kuram önermesinde bulunmuş ve Goffman’ın günlük yaşam ve benlik araştırması gibi yenilikçi birçok kültür çalışmasının önünü açmıştır.

Kaynakça

- Blumer, H. (1998). *Symbolic Interactionism Perspective and Method*, California: University of California Press.
- Burke, P. (2011). *Tarih ve Toplumsal Kuram*, (çev. Mete Tunçay), İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Calhoun, C. (2007). "Sociology in America: An Introduction", *Sociology in America: A History*, (Ed. Craig Calhoun), Chicago: The University of Chicago Press.
- Edles, L. D. (2006). *Uygulamalı Kültürel Sosyoloji*, (çev. Cumhur Atay), İstanbul: Babil Yayınları.
- Erdoğan, İ. ve Alemdar, K. (2010). *Öteki Kuram Kitle İletişim Kuram ve Araştırmalarının Tarihsel ve Eleştirel Bir Değerlendirmesi*, Ankara: ERK Yayınları.
- Giddens, A. (2012). *Sosyoloji*, (Yay. Haz. Cemal Güzel), İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Gottdiener, M. (2005). *Postmodern Göstergeler Maddi Kültür ve Postmodern Yaşam Biçimleri*, (çev. Erdal Cengiz, Hakan Gür, Arhan Nur), Ankara: İmge Kitabevi.
- Kaya, T. (2011). "Chicago Okulu: Chicago'ya Özgü Bir Perspektif", *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, Cilt 3 (22), s. 367-383.
- Koçak Turhanoglu, F. A. (2013). "Sembolik Etkileşimcilik", Serap Suğur (ed.), *Modern Sosyoloji Tarihi*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Mead, G. H. (2017). *Zihin, Benlik ve Toplum*, (çev. Yeşim Erdem), Ankara: Heretik Yayınları.
- Morva, O. (2011). *Chicago Sosyoloji Okulu ve Sosyal Teoride İletişimin Keşfi*, sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Morva, O. (2017). "Chicago Sosyoloji Okulu'nun Etnografik Mirasını Yeniden Okumak: Dijital Etnografi Çağında Sembolik Etkileşimcilik", *Moment Dergi*, 4 (1), s. 135-154.
- Park, R. E. ve Burgess, E. W. (1942). "Sosyoloji ve İlmi Tarihi", *İÜEF Sosyoloji Dergisi*, Sayı 1, s. 170-200.

Park, R. E. ve Burgess, E. W. (1992). *The City Suggestions for Investigation of Human Behavior in the Urban Environment*, Chicago: The University of Chicago Press.

Poloma, M. M. (1996). *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, (çev. Hayriye Erbaş), İstanbul: Gündoğan Yayınları.

Reynolds, L. T. (1994). “Intellectual Antecedents”, (Ed. Nancy J. Herman, Larry T. Reynolds), *Symbolic Interaction: An Introduction to Social Psychology*, New York: Altamira Press.

Smith, P. (2007). *Kültürel Kuram*, (çev. Selime Güzelsarı ve İbrahim Gündoğdu), İstanbul: Babil Yayınları.

Swingewood, A. (1998). *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*, (çev. Osman Akınhay), Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Şenol, D. (2017). *Sembolik Etkileşim*, Ankara: Net Yayıncılık.

Yikebali, M. (2018). *Sembolik Etkileşimcilik ve Çağdaş Sosyal Teori: Topluma Yeni Bakışlar*, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

MANDALORIAN: BİR STAR WARS WESTERN'İ

Yazar: Utku Baran Ertan

C-3PO ve R2-D2 Çöldeki Görüntüsü - [Kaynak](#)

Daha önce de bahsetmiştim. Star Wars bir uzay Western'idir. Büyük sonsuz siyah çöl olarak da nitelendirebileceğimiz evrende geçen olaylar, bir Western'de görebilecekleriniz ile hemen hemen aynıdır. Kaçakçılar, kanun kaçakları, sınırlı gücü olan otorite, sınırsız gücü olan otorite, teknolojiye boyun eğmiş veya ayak uydurmaya çalışan yerel yaşam formları ve benzeri şeyler. İşte Mandalorian'ın tüm bu basit ama Star Wars'ı Star Wars yapan ince detay üzerine oturtulmasıyla dizinin çoktan fanlar tarafından kült kategorisine girmesine yardımcı oldu.

Aslında Star Wars markasının Disney'e satılmasının ardından herkes ilk etapta çok heyecanlanmıştı. Çünkü serinin altıncı bölümden sonrası anlatılacaktı. Ancak hepimizin de bildiği pek çok sebepten ötürü Disney, Lucas'ın kaldığı yerden devam ederken yanlış tercihler sebebiyle bu hedefinde pek başarılı olamadı. Bunun yanında spin-off¹ filmlerin de devreye girmesi ile

1. Spin-off, radyo ve TV programları, ağırlıklı olarak da film ve çizgi roman gibi hâlihazırda üretilmiş medya ürünündeki belirli bir olayın, karakterin ya da konunun daha ayrıntılı bir şekilde işlendiği bir başka yapım veya diğer tabirle yan ürünü ifade etmektedir. (e.n.)

beraber Star Wars bir nevi “Marvellaşmaya” başladı. Ancak Rogue One’ın göreceli başarısının yanında özellikle Han Solo’nun gençliğini anlatan, “Solo a Star Wars Story” (Han Solo: Bir Star Wars Hikâyesi) filminin gişede hayal kırıklığı yaratması ile beraber Disney açısından işlerin pek de yolunda gitmediği iyiden iyiye anlaşılır oldu. Mandalorian da böyle bir ortamda, görece iddiasız, sessiz ve sakin bir şekilde yoluna devam etti. Aslında söylentilerin Boba Fett’in bir spin-off filminin olacağı yönünde idi ancak Disney sürpriz bir şekilde belki de Boba Fett karakteri ile yapılacak bir filmin de taşıyabileceği riskleri düşünerek Mandalorian isminde bir dizinin yapılmasına karar verdi. Bu noktada, Solo filmi ve yeni üçleme gibi net bir şekilde “Başarısız” kabul edilebilecek işlere imza atan Disney’in, Mandalorian ile birlikte nasıl böylesi bir başarıya ve hype’a² ulaştığı da merak edilesi bir soru... Ancak aslında sorunun cevabı da gayet basit: Doğru isimlerle çalışılması... Bu açıdan bakıldığında Mandalorian’ın yapım sürecinde Jon Favreau’nun bulunması, tercihin ne kadar da doğru olduğunun bir göstergesi. Zira ben Favreau’nun,

Mando - [Kaynak](#)

Kathleen Kennedy, Ryan Johnson ve J.J. Abrams’tan çok daha fazla Star Wars’ın ruhunu anlayabildiğine inanıyorum...

Böylesi bir girizgahın ardından gelelim ilk sezonu çok tadımlık ama belki de

2. Türkçede tam karşılığı olmayan günümüz kavramlarından olan hype, bir şeyin olması gerekenden fazla derece heyecan ve beklentinin yaratılması olarak ifade edilebilir. Bu minvalde hype’a ulaşmak, hype yaratmak vb. türde kullanımlar görmek mümkündür. (e.n.)

Mando ve Bebek Yoda - [Kaynak](#)

cıvıtmadan bitmiş olan Mandalorian’a... Sadece sekiz bölüm ile Mandalorian bize o uzaydaki yolculuk hissiyatını, bir sürü değişik gezegeni ve Star Wars ruhunu fazlası ile gösterdi. Öncelikle hikâyemiz, altıncı bölümün 5 yıl sonrasında geçiyor. Büyük Galaktik İç Savaşı sonlanmış, Şeytani İmparatorluk yenilmiş ve Yeni Cumhuriyet kurulmuştur. Ama tabii ki işler tamamen tıkırında gitmemektedir çünkü Yeni Cumhuriyet’in otoritesi oldukça kırılmıştır. Tüm bu ortamda da İmparatorluk dönemi valileri olan Moff’lar, savaş lordlarına dönüşmüş, hâlâ etkin ve güce sahip konumdadırlar. Dizide hitap edilen şekli ile karakterimiz “Mando”, bir ödül avcısıdır. Gizemli Mandalorian öğretisini kabul edip yetiştirilmiş bir ödül avcısıdır. Kendisinin ilk bölümde girişi ise tam anlamıyla bir Western sekansı içermektedir. Klasik bir Westernvari bar kavgası ile başlayan dizi, sonrasında ise yavaşlamayacak bir tempo ile, başladığı hızı ile devam ediyor. Tabii işler, kahramanımız Mando’nun Bebek Yoda olarak adlandırılan gizemli arkadaşımız ile tanışması ile beraber farklı bir seyir almaya ve uzayda süren güzel bir kovalamacaya dönüşüyor. Daha fazlası için ön ipucu (spoiler) vermek ne kadar uygun olur bilemiyorum. Ancak, Star Wars’a meraklı olanlar, diziyi kesinlikle izlemeliler çünkü hepimizin özlediği Star Wars orada, uzak bir galakside, sekiz bölümün içerisinde... Unutmadan bir önemli hususa daha değinelim. Günümüz dizi yapımlarının pek çoğunda görülen ve neredeyse dizinin tematik bütünlüğü ile en hafif

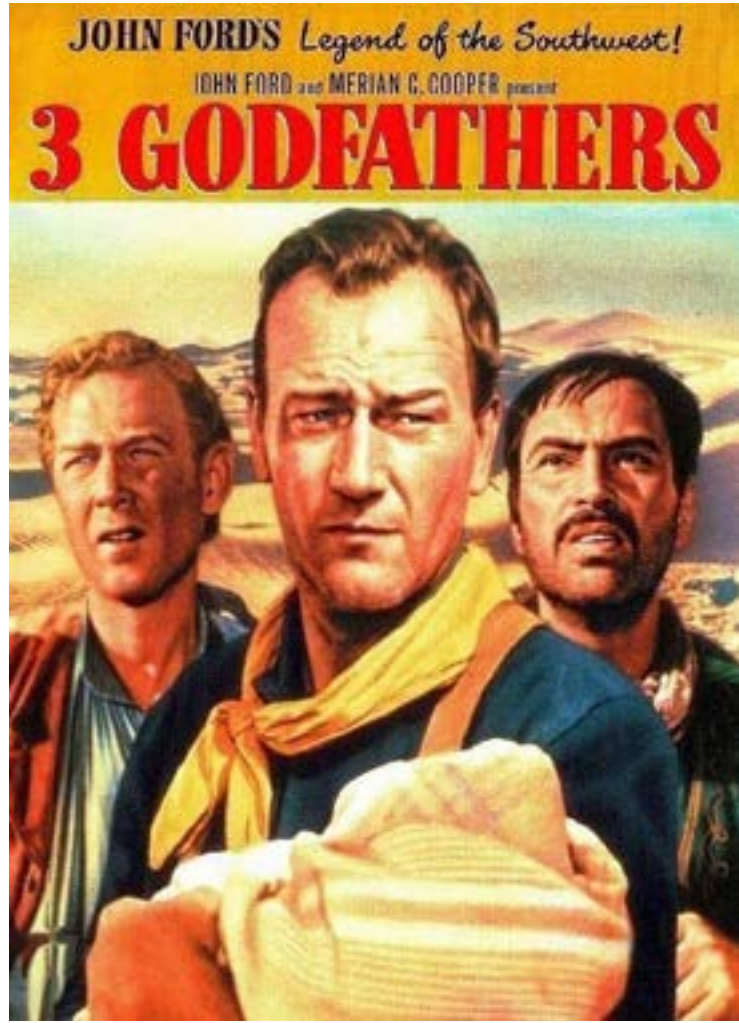
Mandalorian Savaş Sahnesi - [Kaynak](#)

tabiri ile absürd sayılabilecek sjw (Social Justice Warrior)³ bir içerik bulunmamakta. En azından varsa da ben fark etmedim. Sjlw içeriklerin yapımlara eklenmesi izleyenlerde çoğu zaman hayal kırıklığına sebebiyet verebiliyor. Witcher izlemiş olanlar burada neyi kastettiğimi çok iyi anlamışlardır.

Yazının bu kısmından sonra, okuyucuyu çok da derinlemesine ön ipuçları (spoilerlar) ile boğmadan, dizinin aslında nasıl Star Wars'ı yansıttığına ve niye bu yüzden sevildiğine dair çıkarımlarımı paylaşacağım. Öncelikle dizinin başarısı bence, galaktik iç savaşı olarak adlandırdığımız aranın yani dördüncü, beşinci ve altıncı bölümün geçtiği dönemin hemen 5 sene sonrasında geçiyor olması... Bu büyük bir pozitif katalizör. Aslında bunun da sebebi gayet basit durmakta zira ben de dahil pek çok kült ve göreceli olarak "boomer"⁴ sayabileceğimiz kuşak, özellikle de x kuşağı için fütüristik anlam ifade etmesi açısından orijinal bir saga (destan), kült bir yapımdı. Doğal olarak hepimiz de altıncı filmin sonunda, "Battle of Endor" (Endor Savaşı) sonrası imparatorun yenilgisinin ardından nasıl bir ortam devam ettiğini yıllarca merak ettik durduk. Aslında bu konuda Lucasarts bünyesinden çıkmış olan iki adet güzide bilgisayar oyunu da (Star Wars Jedi Knight: Jedi Outcast ve Star Wars Jedi Academy) mevcut. Ancak bu oyunlar, oyun olma hüviyetinin ötesine geçip de yeni saga olabilecek bir boyuta erişemediler. Tüm

3. Social Justice Warrior (Sosyal Adalet Savaşçıları), din, dil, ırk, cinsiyet, mali durum vb. türde ayrımlara karşı duran insanların yer aldığı gruplar olarak nitelendirilmektedir (e.n.).
4. Günümüzde çok sık kullanılan bu kullanımın varoluş sürecine baktığımızda, "büyük dalga" veya "ekonomik büyüme dönemi" olarak çevirebileceğimiz bu kavram daha sonra "baby boomer" yani çocuk sayısının fazla olduğu dönemde doğan kişiler olarak ifade edildi. Günümüze gelindiğinde ise bu kavram ekonomik durumun yetersizliği sebebiyle zorluklar yaşan grubun bu zorlukları görece daha az bir şekilde yaşamış olan gruba karşı yönelttiği eleştirel tutumun göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. (e.n.)

bu noktada hâlihazırda Geoge Lucas'ın yedinci, sekizinci ve dokuzuncu bölüm için senaryo yazdığını ama bizleri her anlamda çıldırtmayı kendine düstur edinmiş Disney tarafından bu senaryo üzerinde fazla durulmadığını da belirtmek isterim. Kısacası, Disney yeni üçlemesinde başarısız oldu çünkü Lucas dönemi filmlerinin üzerine kendi gerçekliğini kurup yaratmak istedi ve başaramadı. Ama Mandalorian, Favreau'nun sayesinde gayet de bu temel üzerinden mirası devir alıp yoluna devam etti. Tam da bu yüzden fanlar üzerinde müthiş bir pozitif etkiyle başladı tüm macera... Bu arada tabi minik Disney hinlikleri de her ne kadar yeni üçlemede olduğu kadar olmasa da burada da mevcut. Evet, bahsettiğim şey tamamı ile "baby yoda"... Öyle ki, "biz bu karakteri diziye sıkıştıralım. Hem Force'a⁵ bir yenilik getiririz hem de oyuncaktan iyi para kırarız" mantığı ile yapılmış gibi durmakta. Ancak garip bir şekilde bu karakter bile sakil durmamış dizide. Gelelim Mandalorian'ı bizlere sevdiren diğer güzel unsurlara...

Three Godfathers (1948) - [Kaynak](#)

Öncelikle Star Wars, geniş bir biyom skalası ve canlı yelpazesi ile görebileceğimiz kadar bir sürü güzel gezegeni görmektir. Buna ek olarak da uzayın sonsuz siyah çölünde oradan oraya sürüklenip yolculuk etmektir. Bu anlamda da bizlere Star Wars kronolojisinde bu hissiyatı en güzel biçimde yansıtan film de şüphesiz birçoklarının kabul edeceği üzere Episode V: The Empire Strikes Back'tir. (Beşinci Bölüm: İmparatorun Dönüşü) Mandalorian'da da ben açıkçası bu "avare" havayı sezinleyebildim. Her bölümün neredeyse farklı bir yerde geçiyor olması, sınırlı uzay savaşı sahnelerine karşılık diziye bir dinamizm ve hareket getirmiş ve bu bağlamda da dizi, izleyiciyi hiç sıkmadan

5. Force, kavram olarak Star Wars evreninde iyi ve kötü taraflar haricinde tüm her yerde varlığı hissedilen bir gücü ifade etmektedir. (e.n.)

Mando, Blurr ile Seyahat Ederken - [Kaynak](#)

devam etmiş. Aslında bu bahsettiğim şeye de yine Westernlerden alıştık... Batının uçsuz bucaksız çöllerinde macera içerisinde sürüklenme hissiyatını pek çok John Wayne Westerninde de hemen hemen aynı parametrelerde görmek mümkün. Zaten diziyi izleyince şunu çok açık bir şekilde fark edeceksiniz: Favreau, dersine oldukça iyi bir şekilde hazırlanmış ve yapım aşamasında Mandalorian'ı adeta uzayda geçen *Spaghetti Western*'in başarılı bir örneği kıvamında oluşturmuş. Kahramanımız Mando ve Bebek Yoda'nın ikili ilişkisi ise adeta 1948 yapımı "Three Godfathers" filmini andırmaktadır. Tam anlamıyla Western tematiği temelleri üzerinde yükselen Mandalorian, bu bağlamda Star Wars hakkında uzun zamandır fanların yüzünü güldüren en güzel yapım olabilir. Diziyi izlerken, Endor Savaşı'nda gördüğümüz scout trooper'ların görünmesi gibi küçük detaylar, sizin diziyi sevmenizde ufak ama tesir bakımından güçlü detaylar olarak öne çıkıyor.

Elbette Star Wars demek biraz fütüristik şekilde uzayda gezinmenin yanında biraz da "Robotlar" ile anlamlı olan bir seridir. Orijinal Canon serilerde de şüphesiz damga vuran droidlerimiz R2D2 ve C3PO'dur. Kötü tarafta özellikle ikinci üçlemede yer alan "Trade Federation" (Ticaret Federasyonu) ve CIS (Confederacy of Independent Systems)⁶ ordularının neredeyse tamamı ile droidlerden oluşuyor olması, size Star Wars'ın verdiği bir başka güzel özellik. Hangi çocuk robotları sevmez ki? Disney'in yeni üçlemesindeki en büyük eksikliklerden birisi de bence bu robot eksikliği. Yani aklınıza gelen, serüvenin devamında katalizör görevi gören bir droid var mı? Muhtemelen yok. BB8 demeyin o tamamen oyuncak piyasası için oluşturulduğu bariz or-

6. Bağımsız Sistemler Konfederasyonu

tada olan turuncu bir Spalding. Yeni dönem yapımları arasında öne çıkan iki güzel yapım olarak adlandırabileceğimiz Rogue One ve Mandalorian ise Star Wars'ın teknolojik anlamdaki egzotik ortamını yeterince bizlere göstermiş başarılı yapımlar. Rogue One'daki K-2SO ve Mandalorian'daki IG-88 ünitesi, bizlere bu çeşitliliği ve renkliliği sunuyor.

Üzerinde durulması gereken bir diğer önemli husus ise Mandalorian'da galaksi içerisindeki farklı türlerin çeşitliliğini fazlasıyla görebiliyor olmanız. Dizinin ilerleyen bölümlerinde karşımıza çıkan Twi-lek ırkına mensup iki karakterin macerası fazlasıyla güzeldi. Hatta sizleri bilemem ancak ben Disney'in yeni üçlemesinde öyle akılda kalan bir çeşitlilik veya tür hatırlayamıyorum. Bilemiyorum belki de ben biraz fazla bilendim Disney'e... Ama sonuna kadar haklıyım!

Özetle efendim, Star Wars artık maalesef Disney'in himayesinde olan bir yapım. Kuşakları etkilemiş ve popüler kültürün ikonik simgelerinden birisi hâline gelmiş bir yapımın kâr markajı gözetilerek bambaşka bir yola girmesi, Star Wars ruhu ile büyümüş insanlar için biraz kötü oldu ve olmaya da devam ediyor. Kim bilir? Belki de yeni üçlemeyi Z kuşağına mensup genç arkadaşlar şu an acayip derecede seviyorlardır. Belki de ben de ufak ufak huysuz bir yetişkine dönüşmeye başlamışımdır... Ama yok o kadar da değil. Yeni üçleme kesinlikle bir fiyasko sevgili dostlar. Böyle garip guraba bir Disney soslu ortamda ise Mandalorian, bizlere özlediğimiz o eski ve bize aitmiş hissi yaratan Star Wars evreninde geçen, başarılı ve iyi bir yapım. Buradan John Favreau'ya tekrar çağırımı yapıyorum. Rian Johnson, J.J. Abrams ve Kathleen Kennedy'den uzak dur!

İŞGAL VI

Yazar: Drake T. Wolfgang

İkinci Sefer – Eğitimden 1 Dünya Yılı ve 15 Dakika Sonrası – Cospor Gezeni – Beloh'un Mink Evi

“Burada bir dünyalı olacağını düşünmemiştim.”

Elektrik formuna sahip yaratık, birkaç adım atarak küle dönüşmüş Styrax'ın yanına geldi ve eğilerek mavi ellerini küle daldırdı. Styrax'tan geriye kalanlardan bir kısmını avucuna alıp oynamaya başladı:

“Hıh. Bir avuç işe yaramaz toz.”

Styrax'ın küllerini savurarak yukarıya doğru bakmaya başladı:

“Dönsem iyi olacak.”

Gözlerini kapattığı anda, çevresindeki cesetler tekrar yoğunlaşmaya ve küçük kıvılcımlar çıkarmaya başladılar. Buna Styrax'ın külleri de katıldı. Restoranda ilk belirlediği zaman oluşan atmosferi yakalamak üzere iken bir şey hissetti ve kafasını gözleri kapalı iken yana yatırdı:

“Bu da ne?”

Çevresini yeniden görmeye karar verdiği sırada, gözünün ya da gözü sayılabilecek organlarının önünde uçuşmakta olan külleri fark etti:

“Ne oluyor?”

Styrax'ın külleri çevresinde oluşan elektriksel alandan etkilenmiş uçuşuyordu fakat bu uçuşma, fırtınaya yakalanmış bir çiçeğin rastgeleliği gibi değildi. Belirli bir düzende devam ediyordu ve bu düzen dikkatli bakıldığında Styrax'ın vücut hatlarını ortaya çıkarıyordu:

“Ölmedi mi?”

Küller birleşerek ve yanmadan önceki hâllerine geri dönerek, ilk önce Styrax'ın çenesini ve ağzını oluşturdular. Tekrar var olan ağızdan bir söz çıktı:

“O kadar kolay değil!”

Elektriğin bedenlenmiş hâli gibi sürekli ışıklar ve kıvılcımlar saçan yaratık, karşısında olan şeyleri anlamlandırmaya çalışıyordu.

“Ölü olman gerekiyordu!”

Styrax'ın yüzünün yarısı oluşmuş ve diğer uzuvları da yenilenmeye başlamıştı. Küller artık daha hızlı bir şekilde bir araya geliyor ve yenilenme hızını da artırıyordu. Yaratığın belirlediği andan itibaren ilk defa mimikleri belirgin bir hâle gelmişti ve oldukça sinirli görünüyordu. Styrax'ın yenilenen vücuduna yaklaşıp ona doğru ellerini uzattı:

“Öl!”

İki elinin parmaklarını aynı anda tekrar şıklattı fakat bu sefer hiçbir şey olmadı. Tekrar denedi. Yine bir şey olmadı. Yaratık bu zamana kadar saklamaya çalıştığı sinirini, artık içinde tutamıyordu. Parmaklarını sürekli şıklatıyordu ama hiçbir şey olmuyordu; yarı kül yarı etten oluşan Styrax'ın kahkaha atması haricinde.

Tek gözünü çevirip yaratığa baktı. Önünde çeşitli hareketler yapıyordu ve bu onu oldukça eğlendiriyordu. Mutlu bir bakış atan bu yüzün arkasında hırs ve intikam duygusu barındıran Styrax, küllerden oluşan parmaklarını yaratığa çevirdi:

“Ben neyim ya da bana ne oluyor bilmiyorum. Ama aklımdaki sorulardan birini sayende yanıtlamış oldum.”

Yaratık parmak şıklatmalarını kesip, dökülmek ile yenilenmek arasında gidip gelen Styrax'a baktı:

“Hangi soru?”

Omuz ve göğsünün bir kısmı daha yenilenmiş olan Styrax, elinden geldiğince dik durarak yaratığa sözleri ve bakışları ile meydan okuduğunu belli etti:

“Neden ölmüyorum?”

Sadece yüz hatları belli olan yaratık, bomboş bakan masmavi gözlerini Styrax'a dikti:

“Neden?”

Styrax cevap vermedi. Sadece yaratığa bakmakla yetindi. Yaratık aynı soruyu tekrar sordu:

“Neden?”

Styrax yeniden onu duymamış gibi davrandı. Yaratık sorusunu yineledi ancak Styrax en ufak bir müdahale de bile bulunmadı. Yaratık onlarca kez sormasına rağmen, Styrax onu cevapsız bırakmayı tercih etti. Fiziksel olarak birbirlerine hamle yapmayan bu ikilinin bilmediği diğer şey ise mutfak kapısının ardından onları izleyen iki çift gözdü.

İkinci Sefer – Eğitimden 1 Dünya Yılı Sonrası - Cospor Gezegeni – Beloh’un Mink Evi

(10 Dakika Önce)

Baedhis ışınlanmanın ve vücudunda saplı olan cihazın acısıyla tekrar kükremek üzere iken ağzını kapatan pençeyi fark etti. Bu kadının pençesiydi ve onu susturmaktan çok tehdit eder gibi bir hâli vardı. Ona bakan gözlerde bunu okumuştı:

“Kes sesini! Başımızı belaya mı sokacaksın?”

Kadın pençesini ağzından çektikten sonra çevresine baktı. Bir mutfağın içerisinde ışınlanmışlardı. Yüzlerce tabak, çanak, onlarca çeşit yiyecek ve kendilerine masumca bakmakta olan şefi görünce bunu anlamaları kısa sürmemiştii. Tabii ki Baedhis’in yumruğu ile şefi bayılmasını da.

Çevrelerinde kimsenin olmadığını fark ettiği anda Baedhis dönüp kadına baktı:

“Mutfak mı? Ciddi misin? Çöp alanı da olabilirdi. Sen seversin!”

Kadın ona cevap vermek istemedi ve sinirini yatıştırıp mutfağı göz ucuyla süzdü. Pişmekte olan yemekler ve servis edilmeye hazır birkaç tabak gördü:

“Pişmek üzere olan yemekler, servis edilmeye hazır tabaklar... Ama mutfakta yalnızca bir kişi var. Diğerleri nerede?”

Baedhis içini kemirmekte olan duyguyu kadının söylemesi ile fark etmişti. İçinde bulundukları mutfak çok geniş ve kapsamlıydı fakat sadece şef ile karşılaşmışlardı:

“Garsonlar, şef yardımcıları hatta köleler... Burada kimse yok. Neredeler?”

Baedhis cümlesini bitirdiği anda mutfak kapısının arkasından gelen bir ses ile irkildi. İki farklı ses işitmişti. İlkini ses tonu oldukça yüksekti ve bilerek

böyle konuşuyordu. Diğeri ise dalgacı bir tavır takınıyordu:

“Görüyorsunuz değil mi? İnsan ırkının zekası işte bu kadar! Hâlen özgürlükten bahsediyor!”

Mutfak kapısının ardından gelen sesleri kadın da duymuştu:

“İçeride neler oluyor?”

Baedhis onu mutfak kapısının yanına kadar çekip, kapıyı yavaşça araladı. Styrax ve Beloh’un tartışmasına tanık oluyorlardı:

“Tankın içindeki o olmalı!”

Kadının garipseyen bakışlarını fark eden Baedhis, cihazını işaret etti. Baedhis’in avuçlarının içinde neredeyse kaybolan küçük metal eşyanın üzerinde birden fazla düğme bulunuyordu. Küçük bir ekran ve onun altında da minik bir damga da barındırıyordu. Damganın hemen yanında ise Demaca’ların sembolü vardı. Küçük ekrandaki elektrik simgesinin yanındaki bar en yüksek değeri ulaşıyordu ve kaynağı da restoranın salonu olarak gösteriyordu:

“Cihaz söyledi diye o olacak değil! Sen her şeyi bir insanın yaptığını mı söylüyorsun?”

Baedhis kadını içten içe haklı buluyordu ama bunu yine en derinlerinde de kabul etmek istemiyordu. Kadına muhalif bir tavır takınarak cihazını kapatıp belindeki kemerine yerleştirdi.

“Bak, olanları kimin yaptığını bilmiyorum. Hayatta kalanlar bile bilmiyor. Her şeyin bir anda olup bittiğini söylediler. Halbeiler belki de onları bu yüzden işgal etti. Evren için zararlı olabilirler. Belki de en başından beri aramızdalar.”

Kadın umursamadığını belli eden bir tavır takınarak içeriye izlemeye devam etti fakat Baedhis’i de cevapsız bırakmadı:

“Ben öyle düşünmüyorum. İnsanlar haberdar olduğumuz bütün ırklardan daha ilkel konumda olarak kabul ediliyor. Kendi yiyeceklerini bile kopyalayamıyorlar.”

Baedhis sinirli bir şekilde gülümsedi:

“Yiyecek ile örnek vermeni bekliyordum aslında.”

Kadın Baedhis’i kenara iterek içeriye kafasını uzattı. İçeride olan biteni izlemeye koyulacaktı ki güçlü bir ateş sesi duyuldu. Beloh’un parçalanmış beyni

BEÇİN KALESİ KAZISI ÜZERİNE SÖYLEŞİ

Prof. Dr. Kadir Pektaş

Martı Esin Şemin

Dergimizin 10. Sayısında “konuk” bölümümüzde İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sanat Tarihi Anabilim Dalı Bölüm Başkanı Prof. Dr. Kadir Pektaş ile Muğla’nın Milas ilçesinde bulunan Beçin Kalesi kazıları üzerine bir söyleşi gerçekleştirdik.

M.E.Ş. - Kadir hocam öncelikle dergimizin bu sayısında konuk olduğunuz için teşekkür ederiz. Okuyucularımızın sizi tanıyabilmesi adına kendinizden ve yaptığınız çalışmalardan biraz bahseder misiniz?

K.P. - *Merhabalar, 1991 yılında Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü’nden mezun oldum. Yüzüncü Yıl ve Pamuk-*

kale üniversitelerinden sonra şimdi görev yapmakta olduğum İstanbul Medeniyet Üniversitesi’nde çalışmaya devam ediyorum. 1997 yılında Bitlis çevresi yüzey araştırmasına, 2004 yılında Bitlis Kalesi Kazısına başladım. 2008 yılından itibaren Denizli il merkezindeki İlbadı Mezarlığı’nda envanter, kazı ve restorasyon çalışmalarını yürüttüm. 2010 yılında başladığımız Muğla ili Milas ilçesinde bulunan Beçin Kalesi kazıları, hâlen başkanlığım-daki bir ekiple devam etmektedir.

M.E.Ş. - Beçin Kalesi kazıları 1980’li yıllardan beri devam eden kazılar arasında. Burası ülkenin kültürel mirası açısından nasıl bir önem arz ediyor?

K.P. - *Beçin’deki Türk arkeologların ilk kazıları aslında 1960’lı yılların sonlarına uzanıyor. Kendisi de Milaslı olan*

Kazı Başkanı Prof. Dr. Kadir Pektaş
Fotoğraf: Martı Esin Şemin

Kale Surlarından Milas İlçesine Bir Bakış Fotoğraf: Martı Esin Şemin

rahmetli Aşkîdil Akarca'nın Beçin Kalesi'nin eteklerinde yaptığı Eski Çağ Mezarlığı kazısından sonra geniş çaplı arkeolojik kazılar Prof. Dr. Oluş Arık ve Prof. Dr. Rüçhan Arık tarafından 1974 yılında başlatıldı. 1994 yılında Prof. Dr. Rahmi Hüseyin Ünal ve ekibi tarafından devam ettirilen kazılar 2010 yılından itibaren tarafımca yürütülmektedir.

Beçin iç kalesi, aşağıdaki sur içi şehri ve sur dışı yerleşimleriyle büyük bir antik kent. Biraz önce tarihini seyrini kısaca verdiğim arkeolojik çalışmalarla şehrin ancak dörtte biri kazılabildi. İç kalede tespit edilebildiği kadarıyla Kalkolitik Çağ'dan itibaren başlayan yerleşimlerin 14. yüzyıla gelindiğinde iyice arttığı görülür. Orhan Bey zamanında şehir yeni baştan ele alınır ve önemli tesislerle burada adeta yeni bir şehir kurulur. Menteşe Beyliği'nin başkentliğini yapmaya başlayan Beçin'de yerleşimler 15. yüzyıl ortalarında azalmaya başlar. 17. yüzyılda Beçin'i ziyaret eden Evliya Çelebi, iç kaledeki mahalleden başka aşağı şehirde çobanların kaldığından bahseder. İşte bu durum Beçin'i özel kılar. Çünkü Türklerin Anadolu'ya geldikten sonra kurdukları şehirlerin çok büyük bir bölümü, yerleşimler sürdüğü için orijinallliğini yitirmiş; daha doğrusu ilk baştaki özelliklerini koruyamamıştır. Ancak Beçin 15. yüzyıldan itibaren terkedilmeye başladığı için ilk kuruluş dönemindeki dokusunu ve yapılarını büyük ölçüde korumuştur. Bu nedenle Anadolu'daki Türk şehirciliğinin ilk örneklerinden birini orijinal şekilde görmek isterseniz Beçin'e gelmeniz gerekir.

M.E.Ş. - Beçin Kalesi kazıları bir yıl boyunca devam eden kazılar listesine alındı. Bu gelişmeyi nasıl değerlendiriyorsunuz?

K.P. - *Tabii bu sadece Beçin için değil Türk Arkeolojisi için önemli bir dönüm noktası. Yaz mevsiminde birkaç ay ile sınırlı kazılardan yıl boyunca devam eden kazılara geçilmiş olması, çalışmaları daha kurumsal bir boyuta taşımış olacaktır. Bizim kazımız, yıl boyunca sürdürülecek ilk 20 kazı içinde yer aldı; dolayısıyla bunun ilk uygulamasını gerçekleştirmekteyiz.*

Beçin Kalesi Kazısı, oldukça geniş bir alanı kaplayan sit alanı ve bir kısmı ayakta bulunan tarihi yapılarının yanı sıra kazılarda yer alan ekip, ekibin sürekli kalmasına uygun kazı evi, kazı deposu vb. donanımları ile çalışmaları sürekli yapabilecek kapasiteye sahiptir. Ancak bu durum belirli bir sorumluluğu da beraberinde getirmektedir.

M.E.Ş. - *Bu gelişmenin ardından birçok kazının da zamanla bu listeye alınacağı ihtimalinden bahsediliyor. Sizce bu durum Türkiye'deki kazı çalışmaları için yeni bir dönemin başlangıcı diyebilir miyiz?*

K.P. - *Kültür ve Turizm Bakanlığı'ndan gelen bilgilere göre yıl boyunca sürececek kazılara bu yıldan itibaren 42 kazı daha eklendi. Yani toplam sayı 62'ye ulaşmış durumda. Yukarıda da söylediğim gibi bu Türk Arkeolojisi için bir dönüm noktasıdır. Eğer bu yeni uygulama her yönüyle oturtulabilirse kazılar önceki yıllarda yaşadığı bazı sorunlar ile yüzleşmeyeceklerdir. Nedir bu sorunlar? Her şeyden önce daimi eleman istihdam etme ve buna dayalı olarak yetişmiş kadrolarımızı koruma. Sürekli maaş veremediğimiz yetişmiş sanat tarihçi, arkeolog ve restoratörlerimiz bir süre sonra geçimlerini sağlamak için başka işlere başlıyorlardı. Sonuçta yetişmiş elemanlarımızı elimizde tutamıyorduk. Yıl boyunca sürececek kazı anlayışı içinde bu durum ortadan kalkacağı için kazılar daha profesyonel işler çıkaracak ve daha hızlı ve sağlıklı sonuçlar alınabilecektir.*

M.E.Ş. - *Beçin Kalesi'nde ele geçen define Osmanlı Dönemi ile ilgili Türkiye'de yapılan kazılarda şimdiye kadar ele geçen en büyük define olarak değerlendiriliyor. Bu definenin bu denli büyük olması tarihsel bağlamda nasıl bir anlam ifade ediyor?*

K.P. - *16. yüzyıl sonları ile 17. yüzyıla işaret eden Beçin definesi, Osmanlı döneminde Avrupa ile yakın ticari ilişkilerin bir yansıması olarak çok değerli. Celali İsyanları sırasında yaşanan bir mücadele sonrasında toprak altında kaldığı belirtilen bu define ile biz, Ege ve Doğu Akdeniz'de antik devirlerden itibaren süren canlı ticaretin Osmanlı döneminde sürdüğünün belgesini görmüş oluyoruz.*

M.E.Ş. - *Beçin Kalesi kazıları Beylikler Dönemi ve Osmanlı Dönemi'ni aydın-*

latıyor. Bu dönemler veya daha önceki dönemler ile ilgili bölgede yapılan araştırmalar var mı? Bu araştırmaları yeterli buluyor musunuz?

K.P. - *Milas çevresinde Türklerden önceki dönemlerle ilgili yoğun çalışmalar yapılmış ve hâlen yapılmakta. Beylikler Dönemi ve Osmanlı Dönemi çalışmalarını ise yeterli bulmak mümkün değil. Bu dönem çalışmaları içinde en kapsamlı olanı Beçin Kalesi Kazısı diyebiliriz.*

M.E.Ş. - Beçin Kalesi sanat tarihi alanında yapılan kazıları arasında. Türkiye’de sanat tarihi bölümünün “Orta Çağ Arkeolojisi” gibi alt anabilim dallarına ayrılması gerektiği yönünde birtakım görüşler var. Siz bu görüşleri nasıl değerlendiriyorsunuz? Sizce böyle bir düzenlemeye ihtiyaç var mı?

K.P. - *Bölümler anabilim dallarından oluşur. Orta Çağ Arkeolojisi Anabilim dalı zaten var. Bu anabilim dalı Arkeoloji bölümlerinin bünyesinde yer almaktadır. Hâlbuki “Orta Çağ Arkeolojisi” anabilim dalının Sanat Tarihi bölümlerinin bünyesinde yer alması gerekmektedir. Bunun sebeplerini uzun uzun sıralayabiliriz. Ancak sadece basit ve çarpıcı bir örnekle durumu somutlaştırabiliriz:*

Bilindiği üzere ülkemizdeki Sanat Tarihi ve Arkeoloji bölümlerinin ilgi alanları dönemsel olarak farklıdır. Başlangıçtan Bizans devrine kadar olan zaman dilimi Arkeoloji bölümlerinin, Bizans’tan günümüze kadar ulaşan dönem de Sanat Tarihi bölümlerinin ilgi alanına girmektedir. Çok genel hatlarıyla çizdiğimiz bu çerçeve içinde Orta Çağ, Sanat Tarihi Bölümlerinin çalıştığı dönemde kalmaktadır. Dolayısıyla Orta Çağ Arkeolojisi Anabilim dallarının Sanat

Ahmed Gazi Medresesi Taş Eserler Müzesi - Fotoğraf: Martı Esin Şemin

Kadim Zeytin Ağaçları Arasında Beçin Kenti - Fotoğraf: Marti Esin Şemin

Tarihi Bölümleri içinde yer alması gerekmektedir. Zaten Orta Çağ ve sonrasına ait tarihi alanlardaki arkeolojik kazıları Sanat Tarihçi akademisyenler yapmışlardır ve hâlâ yapmaktadırlar. Durum böyle iken Orta Çağ Arkeolojisi'nin, Sanat Tarihi bölümlerinin anabilim dalı olması bir zorunluluktur.

M.E.Ş. - Kazının UNESCO geçici miras listesinde yer aldığını biliyoruz. Peki kazının yakın zamanda kalıcı miras listesinde yer alabilme durumu var mı? UNESCO'nun kalıcı miras listesi kriterlerine uygunluğu açısından Beçin Kalesi nasıl bir yerde?

K.P. - *Beçin eski çağlardan Osmanlı dönemine kadar süren yerleşimlerle birçok uygarlığa ev sahipliği yapmış oluşu ve ayakta kalabilmiş özgün tarihi yapıları göz önüne alınarak kültürel mirası yanında zengin flora ve faunası ile de UNESCO'nun dünya mirası listesinde dir. Bu açılardan bakıldığında UNESCO kalıcı listesine girmeyi hak ediyor. Tabii bu bizim tek başımıza verebileceğimiz bir karar değil. Bunun için Kültür ve Turizm Bakanlığı ile temaslarımız devam ediyor. Ayrıca yerel kuruluşlarla da iş birliği içindeyiz. Çok yakında bu konuda bir ilerleme kaydedeceğimizi düşünüyorum.*

M.E.Ş. - Beçin Kalesi'nin gerek UNESCO geçici miras listesinde olması gerekse çok uzun zamandır iskân gören bir yer olması sebebiyle de tanınıyor. Halkın Beçin Kalesi'ne olan ilgisini nasıl buluyorsunuz?

K.P. - *Halkımızın ilgisi maalesef beklenen düzeyde değil. Ancak kazıya ilk başladığımız 2010 yılına göre ilginin daha da artmış olduğunu söyleyebiliriz. 2016 yılında çeşitli alt yapı hizmetlerinin yer aldığı Karşılama Merke-*

zi, 2019 yılında da Ahmed Gazi Medresesi Taş Eserler Müzesi olarak açıldı. Bunlardan başka önümüzdeki yıllarda yapacağımız restorasyonlarla kullanıma açacağımız tarihi yapıları ve sit alanının tamamını daha gezilebilir ve kavranabilir duruma getirdikten sonra ilginin artacağını düşünüyoruz.

M.E.Ş. - Beçin Kalesi'nin gerek ülke çapından gerekse dünya çapında tanıtımının yapılması adına yürütülen bir çalışma var mı?

K.P. - *Yapmış olduğumuz kazılar ve yayınlardan başka sözünü ettiğim Karşılama Merkezi ve Müzeyi tanıtım için iyi bir başlangıç olarak görebiliriz. Ancak bunun geliştirilmesi ve tanıtım adına yapılacakların çeşitlenmesi gerekiyor.*

M.E.Ş. - Beçin Kalesi üzerine yapmış olduğumuz bu söyleşide son olarak sizin eklemek istediğiniz bir şey var mı?

K.P. - *Antik devrin önemli merkezlerinden olan Milas ve çevresinin Türklerin gelişile Menteşe ve Osmanlı dönemlerinde önemini devam ettirdiğini Beçin'de görebiliyoruz. Günümüzde Beçin yaklaşık 550 dönüm birinci derece arkeolojik sit alanına yayılan tarihi eserleri, çok çeşitli bitki ve hayvan türlerini barındıran yapısıyla ülkemizin paha biçilmez tarihi yerlerinden biridir. Burayı her yönüyle ortaya çıkarmak ve tanıtmak için daha fazla ilgiye, ödeneye ve çalışmaya ihtiyaç vardır.*

Gorgon Dergisi olarak bizimle gerçekleştirdiğiniz söyleşi için çok teşekkür ederiz. Size ve kazı ekibinize kolaylıklar diliyoruz.

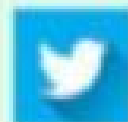
Bir saniyenizi alalım...

Gorgon Dergisi ekibinin
yazılarına ve çevirilerine
gorgondergisi.com
adresimizden ve sosyal
medya hesaplarımızdan
ulaşabilirsiniz.

/GorgonDergisi

/GorgonDergi

/gorgondergisi

